

Maurits Ferenc

Arcversek

(Vázlatok egy mappához)

„tartalék
arcom
összetekerem
és
szépen
lenyelem”

•

*ráragasztom
arcomra
arcom*

ohóval

*legyen
jó
átlátszó*

•

*arcommal
sikálom
arcom*

*csillogjon
boldogan
vállamon*

•

*beszorítom
arcomba
arcom*

*ne
csikorogjon
míg
ordítódom*

●
*feltépem
arcomból
arcom*

*végre
jól látszom*

●
*felgöngyölítem
arcommal
arcom*

*úgy
csücsörítem
szám*

*ahogy
akarom*

●
*arcomra
arcom
kovással
tapasztom*

*jó
vastagon*

*nehogy
mozogjon*

●
*lesmirglizem
arcommal
arcom*

*egészen
megnyugszom*

●
*összekötözöm
arcommal
arcom*

*többé
nem
ásítozom*

●
*behorpasztom
arcom
arcommal*

*eltűnik
otromba
randa
orrom*

2013. 10. 20.

● VÁZLAT AZ ARCVERSEKHEZ ● →

• VÁZLAT AZ ARCVERSEKHEZ •

• 1967 • 2013 •

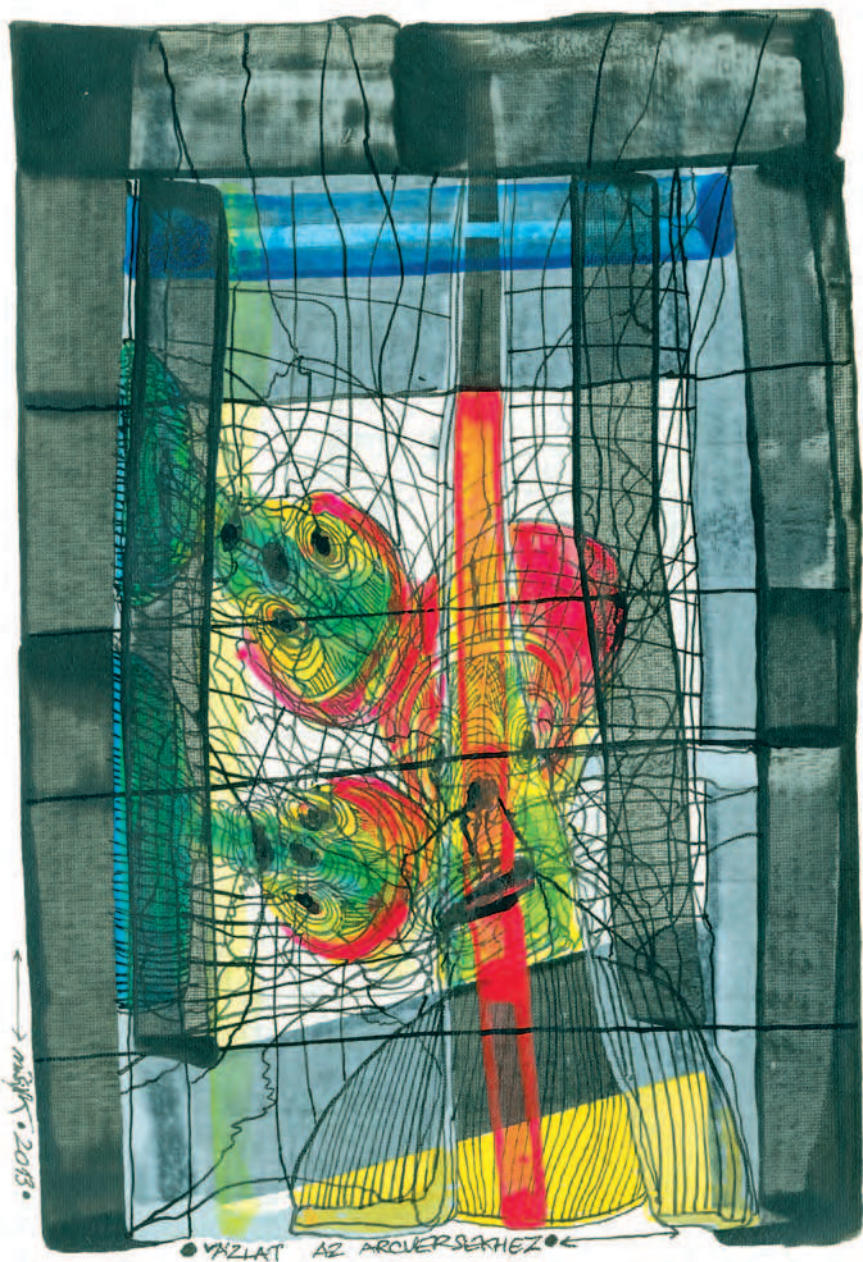

VÁZLAT AZ
ARCVERSEKHEZ

misk. 2013.

→ 2018. 2018.

• VIZLAT AZ ARCOVERSEKHEZ • ←

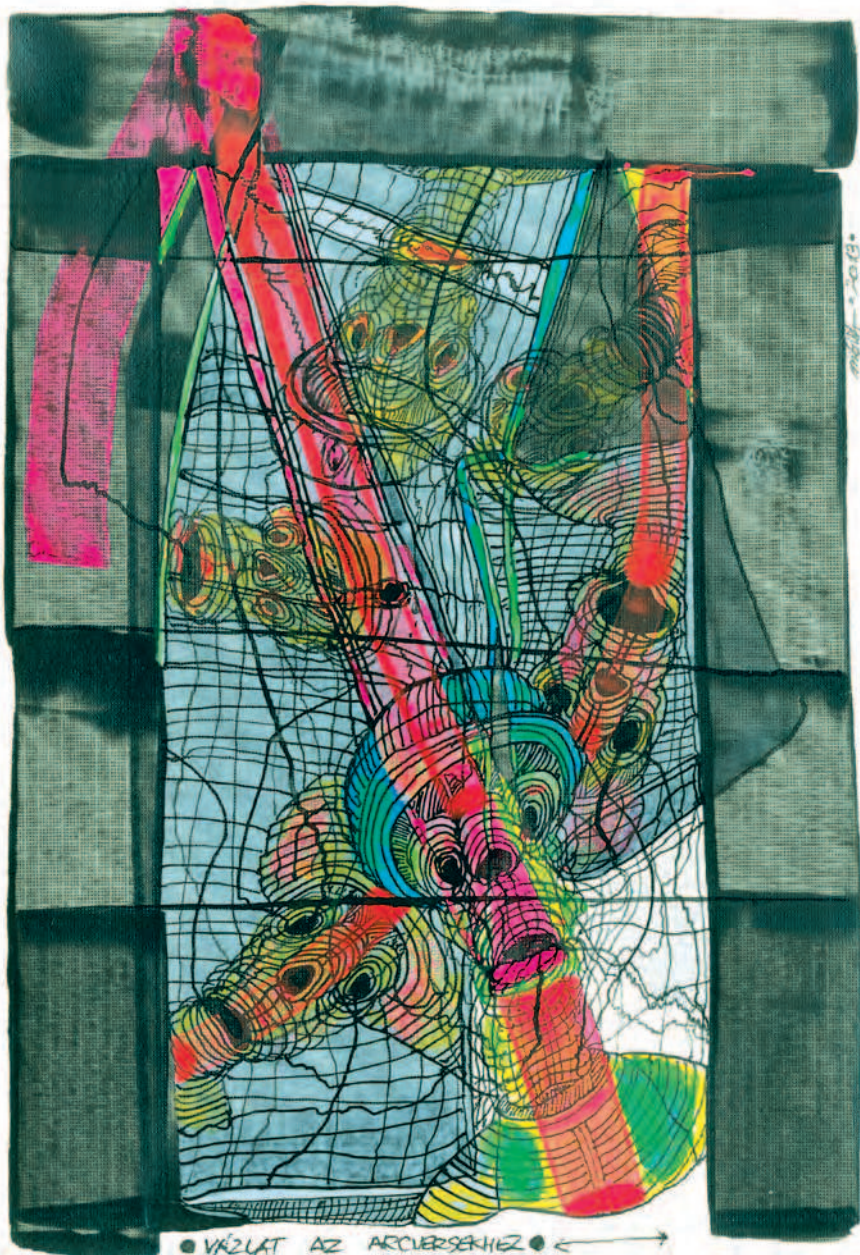

• 2013 •

• VÁZLAT AZ ARCOVERSEKHEZ •

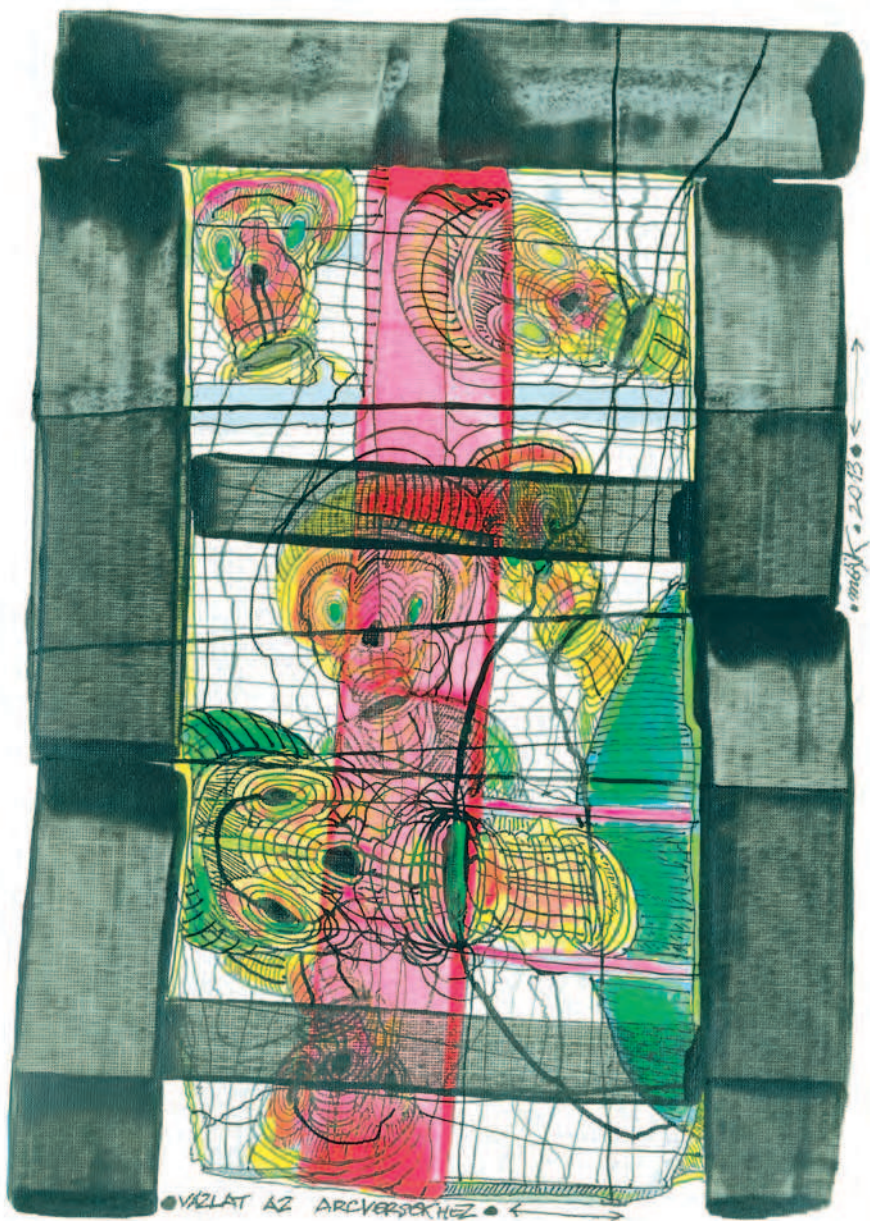

● VÁZLAT AZ ARCVESZÉHEZ ● ← →

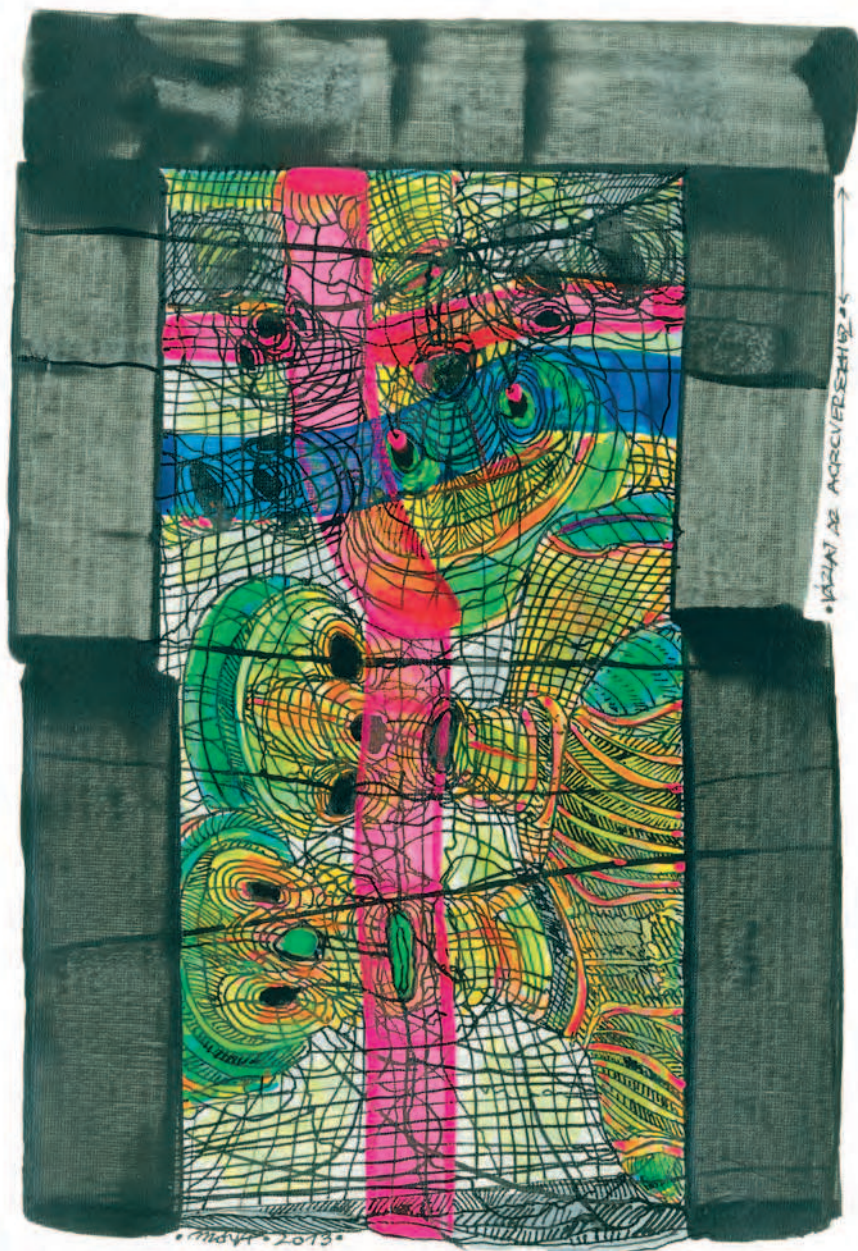
• VÁZLAT AZ ARCVERSEZHEZ • ← → miki • 2013 •

• 7/14/13 • 2013 •

→ • VALLAT AZ ARCVERSEKHEZ •

• PIZANT DE ADOVERSEN •

• 2013 •

Podmaniczky Szilárd

Altatódal

*Akkoriban magas volt
a vérnyomásom
nem olvastam, csak írtam
és pénzt kerestem
hogy fizetni tudjuk a telefont
meg az áramot.
Tudtam, hogy nem lesz
ez így jó
de nem találtam rá
más megoldást.
Egyszer csak azt mondja a feleségem
a rádióban
a magas vérnyomásról beszéltek.
A magas vérnyomást alapvetően
a helytelen élet okozza
semmi más.
Megígértem, ezután
egyenesen ülök
és helyesen is viselkedem.
Ha odafigyelsz
megy neked a helyes viselkedés.
A helyes viselkedés lényege
hogy alázatos és odaadó légy
a másikat szolgálj
és soha ne magad.
Néha azért begurultam
mikor rohadt káposztát
adtak a piacon, szidtam
az anyját
pedig tudtam, hogy ez nem
helyes.
Föl is ugrott a vérnyomásom.*

*Aztán egy reggel
a Sparba mentem vásárolni,
ködös idő volt, hideg.
Ahogy leszálltam a bicikliről*

mindjárt kiszúrtam a fickót
pénzt kunyerált
és nem kapott.
Engem is megszólított
odafigyeltem rá.
Kerek képe volt
kölyök
tisztá buta szemekkel.
Elaludtam a vonaton.
Egy magállót akart
menni, és itt, 100 kilométerrel
arrébb szállt le.
Soha nem jártam még
ezen a vidéken
a szüleim háromszor költöztek
ugyanabban a megyében.
Nincs pénze jegyre
a telefonja halott
pedig az apja eljönne érte
kocsival.
A száma?
Fejből nem tudom.
Jól van
várj meg itt
megveszem a tojást
és a krumplit
addig kérdezd meg
az állomáson
mennyi a visszajegy.
Nagyon elveszett volt
nem tudta
melyik az állomás
pedig ott szállt le
csak a másik oldalon.
Az ott, mutatom, de
nem mozdul
mint egy hűséges kiskutya
aki megtalálta a gazdáját.
Jól van, na
mindjárt jövök.
A két automata ajtó
között várt
ahova meleg levegőt
fűjt a bolt.
Hoztam neki vizet

meg egy meleg kiflit
reggelire.
Átmentünk az állomásra.
Házibuliból ment haza
hajnalban
mikor elaludt.
A víz jólesett neki.
Nevetett magán
hogy csövesnek nézték
pedig tudhatnák
hogy ő nem az.
Nincs ezeknek emberismeretük
magukról sem tudják
hogy kicsodák.
Aki pénzt kér
annak adni kell
különben soha
nem jön el a változás.
Ott álltunk a pénztár előtt
meleg volt bent
és hipószag
egy óra múlva indult
a vonat.
Az egész állomás üres
a pénztárban sem
ül senki
mint egy eltűzött filmes
megoldás.
Apád mit melózik?
Kovács,
egy japán cégnek
dolgozik.
Látod
dagad a sztorid
üres a pénztár
lesz mit mesélni
a következő bulin.
Nevetett magán.
Adtam neki rágógumit
a friss lehelet miatt.
Megjön mögénk egy
újabb utas.
Megjön végre a pénztáros is
szendvicset fal
telefon van a kezében

áll velünk szemben
és még öt percig értekezik.
Karácsony lesz
egyezettetni kell a dolgokat.
Kisjézus
jászol
három a király
satöbbi.
Kint kiderül az ég
a hó esni kezd.
Negyed órát állunk
mire megkérem a jegyet.
Diákjegyet.
Hú
ez még így is ilyen sok?
Mit gondoltál?
Ennyi
kifizetem.
Ha helyesen cselekszem
leszáll a vérnyomás.
Végül kér még
egy cigit
de nem dohányzom.
Jó utat
el ne aludj a melegben.
Most egy hétig
nem alszok
az hétszentség meg atyaúristen.

Dolgom végeztén
föülök a biciklire
hazafelé tekerek.
Ezer forint napi áron
nem sok ez
a vérnyomásért?
Bánt a kérdés
nem lehetek szűkmarkúan
nagyvonalú.
De azért az furcsa
hogy meg sem kérdezte
visszaadhatja-e
a pénzt valahogy.
Túlságosan megbízott bennem.
A bizalom nem visszaadható.
Mégis

*ráírhattam volna
a jegy hátuljára
a bankszámlaszámomat.
1177 satöbbi.
A jószágot
nem lehet megfizetni.
De én nem voltam jó
csak a sztori érdekelt
hogyan lehet valaki
ennyire balfasz.
Még a diákigazolványról
is papírt mutatott a pénztárban
mert két hete elveszett neki.
Hát így történt.
Ez volt a mi
utolsó közös sztorink.*

*Azóta mások is állnak
a Spar előtt.
Sokan elalszanak erre felé
a vonaton.*

Tornai József

Apám

Nehezen tudom eldönteni: szeretetre méltó volt-e az apám vagy sem. Vadság, idegesség éppúgy jellemezte, mint a kedvesség, a családja iránti föltétlen odaadás. Még egy tulajdonság vonzott hozzá és vívta ki csodálkozásomat: az állatok és a növények, virágok első rendű fontossága egész életében. Ez annál is inkább tetszett nekem, mert anyámban ezek az érzelmek csak eléggé átlagosan mutatkoztak meg. Némelykor arra gondoltam: mélységes Krisztus-imádata tette ilyen tartózkodóvá, hiszen a katolikus tanítás óvott minden világi dolog túlságos megbecsülésétől. Mindattól, ami elvonja az emberi lelket a Megváltótól, Istentől. Egy makacs pogány meg egy végletesen ájtatos apa-anya néha heves vitákat csiholó ellentétének tanúja voltam, míg fölnöttem. Apám az újságokon kívül alig olvasott valamit, könyvet biztosan nem, anyámnak viszont a Biblia állandó tanulmányozása, a szentek életének megismerése volt a mindene. Ő soha nem hiányozhatott a vásár- és ünnepnapi misékről. Apám megtette, hogy inkább a házunk előtti virágoskertet gondozta e helyett, vagy a szilva- és kajszi-barackfákat, a szőlőt metszette. Azt nem mondhatom, hogy nem volt templomba járó ember. Elment ő is, hogy a papot meghallgassa. De szent éneket soha nem hallottam tőle, annál több gúnyos megjegyzést arra, amit a falunkbeli plébános prédikált. Mindig hűtötte anyám lelkesedését, sokszor megkérdezte tőle: „Te elhiszed ezeket a hazugságokat? Az a mienk, amit megesszünk, megiszunk, ezt tanuld meg végre!” Anyám ilyenkor sírva válaszolt: „Jaj, jaj, Gyula, elkárhozol! Könyörödj bocsánatért az Úrhoz!”

Apám tehát megátalkodott „pogány” volt, anyám meg, a ház urának szavai szerint, „szent asszony”.

Nem férhettek össze. Szenvedniük kellett egymás mellett, ahogy nekünk is, a két bátyámmal meg a nővéremmel, ha veszekedéssé fajultak a vitáik. Ilyenkor igyekeztünk eltűnni a házból, a testvéreim a szomszédba, barátokhoz menekültek, én ki a határba, az erdőkbe, a vadvizek mellé, gyakran az évek során összegyűlt fiúbanda vezéréként.

Apámnak még az is ellenére volt, ahogy anyám engem, mint a legkisebbet, a kedvencét, elhalmozott a gyöngédségével. Ez nem annyit jelentett, hogy ő nem dédelgetett; sőt büszke volt rám. Valamit megsejtett bennem, ami, úgy látszik, a többiekben nem volt meg. Ennek ellenére sok mindenért haragudott. Ő, mint volt huszár, még nyugdíjas vasutasként is szeretett iszogatni, mulatni, „danolni”. Nagy fájdalmat okozott neki, hogy ebbe sem anyámat, sem engem nem tudott

bevonni. Többnyire egyedül emelgette a kadarkás poharat, ahogy hangsúlyozni szokta, „egy-egy nyeletet az ember nyugodtan leereszthet a torkán, ettől még senki sem került a pokolra”. A nóták közt persze aligha fordult elő igazi népdal, pedig hallhatott ilyeneket otthon, a szülőfalujában, Devecserben. A „katonáéknál” tanult mődalokat vagy a rádióból, vagy honnan ráragadt operettdalokat, sőt néha még ócska pesti kuplékat is elfűjt egymás után keserves egymagában. Húsvétkor, karácsonykor, pünkösdkor még a közeli szomszédban lakó Gazsi cigánnyal is húzatta magának. Szerette a hálás, szolgálatkész Gazsit. Mind a ketten jól jártak: a tehetséges muzsikusi megkapta, ami neki járt, apámnak se kellett teljesen egyedül szomorkodnia.

Anyámnak persze éppen elege volt az ilyen ebéd előtti mulatozásból. Apám ilyenkor „fölköltött a garatra”, a terített asztalt aztán mindenestől lerántotta a földre. Hogy szerethettem volna az ilyen ünnepeket? Hogy is felejtettem volna el azt az újévet, amelyre csak a legnagyobb, szinte gyógyíthatatlan fájdalommal emlékezhetek vissza? Azon a téli napon az úgynevezett Táblás-hegyre mentünk síkirándulásra. A Táblás-hegy – a legnagyobb homokdomb Haraszi környékén – pontosan délre van tőlünk. Tíz-tizenketten indultunk a szikrázó hidegben. Negyven-ötven perc eszeveszett, káprázó roham után előttünk állt a „hegy”. A lapos, havas síkságból belenyilallt csodálkozó, diadalmas szemünkbe. S még volt annyi erőnk, hogy fölkanyarogjunk ferdén, csigavonalban, itt-ott a botjainkkal segítve magunkon, a tetejére. Onnan néztünk föl a Napra, onnan a tiszta, fehér tájból hosszú sávokban kifeketéllő erdőkre. A Táblás-hegy aljában is volt egy nagy akácos; szálfák, csupasz fekete törzsek közé siklottunk le, mintha hazaérkeztünk volna. Leraktuk a cókánkunkat, a fölösleges holmit, ennivalós tarisznyát.

Siklottunk, ugrattunk, leszúrt botokat kerülgettünk délig.

Akkor le a selymes havú erdő védelmébe. Nagy tüzet raktunk, hogy minél előbb megehessük a szalonnát. Észre se vettük, hogy a szokottnál is hidegebb a levegő, a nap délutánba hajlik, majd szürkülni kezd. Tudtam, egykettőre ránk zúdul az alkony.

Rögtön indulnunk kell vissza, ha nem akarunk eltévedni! – kiáltottam a többieknek. Mire lecsúsztunk a lapályra, a még mélyebb vadvizek felől már köd hömpölygött. Lassan húzgáltuk a léceinket, toltuk a botjainkat. Fáradtak voltunk mindnyájan. Földerengett az első kis akácliget: jó irányban haladtunk. Laza sorban végül hazaérkeztünk. A Széchenyi utca sarkán már láttam a házunkat a ködben. Összeszorult a szívem. Tárva-nyitva ajtó-ablak. Kérdelem anyám, mi történt: „Apád összetört mindent, még a varrógépet is.” Nővérem hozzám simult. A konyhában ott ült apám a bora fölött. Már sajnálta, amit részeg dühében művelt.

És mégis föl kell tennem magamnak a kérdést: milyen ember volt az apám? És már a válasz előtt önvádszerűen érzem annak az igazságtalanságnak a súlyát, hogy milyen ritkán írtam róla, s amit elmondtam, milyen igen-igen kevés. Mert más is volt ő. Mikor nagybátyámék nem fogadták be, bár nem volt gyerekük, árvány maradt unokabátyámat, ő azt mondta: „Ahol hatan jóllaknak, a hetediknek is jut kenyér.” A közös hadseregben egyszer igazságtalanul kikötésre ítélték. Apám két kézre fogta a csatos nyeregkartó szíját, ráordított a szakaszvezetőjére: „Három lépést hátra, vagy rögtön szétloccsantom a fejit!” És megtörtént az a

valószínűtlen csoda, hogy a tárgyaláson a gróf, a százados neki adott igazat, és fölmentették.

És természetes, hogy mint leszerelt huszár, miután megjárta az orosz harctereket, a lovak voltak a mindenei. Téli estéken, míg hó paskolta a kisebbik szobánk ablakát, míg hajában sült krumplit ettünk a fagyos kolbászhoz és szalonnához, csak a lovakról, csak a fronton szerzett élményeiről mesélt. A nyomorról, mely még a devecserinél is mélyebb volt Oroszországban, a muzsikok között. Egyszer olyan súlyos helyzetbe került a IX-es huszárszázad, hogy lovaikat hátrahagyva, sebtiben beásták magukat, s így gyalogosként szálltak szembe az ellenséggel. „Tudjátok, mit gondoltam? – zizzott föl a hangja az emlékezéstől –, miért gyilkoljam én ezt a szegény muzsikot, hiszen nem is ismerem. És a levegőbe puffogtattam a karabélyommal” – mutatta a karjával a mozdulatot. „Tik nem tudjátok, hogy ott mekkora a sár, a lovak térdig süppedve szenvedtek benne.” „Az orosz gróf hintója is csak lassan vánszorgott, rázták a csöngőt a fullajtárjai, a parasztnak meg le kellett térdelniük, míg elhaladt mellettük.” Mikor a rádióból meghallottuk, hogy Hitler megtámadta az oroszokat, apám fölkiáltott: „Adolf, véged van, te nem tudod, mekkora ott a sár!”

Jósnak bizonyult.

A bátyja, József segítségével (neki már sikerült forgalmistaként elhelyezkednie a ferencvárosi állomáson), váltókezelő lett a pesterzsébeti teherpályaudvaron. Vasárnaponként vagy nagyobb ünnepeken gyakran vittem oda finom ebédet, hiszen 24 órás szolgálatban dolgozott. Ilyenkor büszkén mutogatta a különféle szerkezeteket, váltókarokat; ezek a látogatások izgalmas élmények voltak. Apám is örült, hogy együtt lehetünk, jókedvűen, mintha minden gondjától megszabadult volna, mentünk aztán fürödni a közeli szabad kikötő mellékágába. Szerette a vizet, s lassacskán, óvatosan engem is megtanított úszni. Így lettem aztán kamaszkomra a dunaharaszti Kis-Duna egyik, szinte mindennapi, vízi embere. Az is nagy esemény volt, amikor egyik télies kora reggelen apám egy kis pulikölyökkel állított be a szolgálat után. Én még az ágyban heverésztem, és szinte félálomban, mintha nem is volna igazi, ölelgettem magamhoz a csöppnyi szörgombolyagot. Betyárnál – mert így neveztük el később – aztán évtizedekre, míg első házasságomban Pestre nem költöztünk, semmi sem szerezhetett állandóbb örömet számomra.

Már polgáriba jártam, sok közeli barátom volt a környéken, amikor apám váratlanul és hetekre eltűnt hazulról. Valami titok költözött az otthonunkba. Sem anyám, sem testvéreim nem voltak hajlandók elárulni, mi történt. Csak lassanként derült fény az igazságra: apám rosszul húzott meg egy váltókart, két teherszállítmány egymásnak futott, néhány kocsi csúnyán összetört. Szerencsére személyi sérülés nem történt, kivéve apámat, aki a blokkházból, a bajt látva, ideg-összeroppanást kapott. Emiatt került kórházba, szolgálatra alkalmatlanná nyilvánították, és nyugdíjazták.

Fizetése természetesen majdnem a felére csökkent, ezzel kezdődött el az igazán szegényes korszakunk. Anyámnak egyre nehezebben sikerült öt személyre főzni-sütni-mosni. Idősebbik bátyám már mint repülőszerelő elég jól keresett, sőt meg is nősült. A háborús viszonyok beköszöntével ez sem sokat könnyített a helyzetünkön. Kénytelenek voltunk a fűszeresnél, a hentesnél hitelben vásárol-

ni. Ruhát, cipőt, egyebet venni csak ritkán nyílt módunk. Anyám egyre többet panaszkodott, apám mind mélyebb apátiába merült. Az hiszem, szégyellte, hogy nem képes legalább olyan színvonalon ellátni a családját, mint annak előtte.

Látszólag, hangsúlyozom, csupán egy kifizetődő megoldás kínálkozott számára. Az utazás ingyenes lévén, nyilvánvalónak tűnt, hogy legjobb, ha mint más vasutasok, eljár Kiskőrösre, Csengődre vagy Szabadszállásra olcsó kadarkát venni, és itthon némi haszonnal eladni. Az első hónapokban ez a módszer be is vált, kialakult a szomszédságunkban az a vásárlókör, ahol apám el-eladhatott egy-két nagy demizsonos kadarkát. A beszerzési utakra némelykor én is elkísértem. A parasztok feleségei már az állomáson várták a jól ismert vasutasokat. Csalogattak aztán hol emez, hol amaz gazdához. Szabadon választhattunk, melyikhez megyünk. A lehető legkisebb, minél vastagabb falú pohárból kínálta az eladó a borát. Apám rendkívül ravasznak képzelte magát, s először mindig lekicsinyelte a kóstolót: „Hát ez ekkicsit savanyú, gazduram.” Mire az (tudva, mire megy a játék): „Ne tessék mán ilyet mondani! Nem hiszi el, mennyit vittek el ebből a hordóból is a tegnap.” Így ment ez egy ideig, aztán vagy megegyeztek az árban, vagy nem. Ha nem, akkor másik házhoz állítottunk be a demizsonokkal. Nem volt nagy különbség a kadarkák között, végül egységre jutva fizettünk, indultunk vissza az állomásra. A gazdák általában taligára rakták a bort, mindkét fél úgy érezte, túljárt a másik eszén. Otthon lassanként elfogyott az áru, ha nem, a maradékot apám itta meg a szomszédban lakó komájával.

Egyszer aztán megtörtént a baj. Dunaharaszti a szerelvény másik oldalán, a sötétben kellett leszállnunk, nehogy a vámosok meglássanak. Apám azonban hazafelé többet kóstolgatta a kadarkát, mint szokta, és sietségében nekiütötte a húszliteres demizsonot a lépcsőkorlátnak. Mire lekászálódottunk a töltésről az utcára, már csak a csöpögő, kiürült vesszőfonat volt a markában. Fölemelte, rázogatta: nem volt segítség. Nincs reménytelenebb dolog egy üvegszilánkoktól csörgő demizsonroncsnál. Apám belevágta a közeli gödörbe, és legnagyobb megdöbbenésemre elkezdett sírni. Folytak a könnyei, mint előzőleg a bor. Különben is borszagú lett az egész köpenye. Így botorkáltunk haza üres kézzel. Anyám rögtön megértett mindent, amint beléptünk a konyhába, és persze jött a korholás, a szidalmak, hiszen ő is el volt keseredve. Amúgy sem tetszett neki ez az egész „nagyszerű” borüzletelés.

Én azonban megértettem valamit. Apámnak nem szemrehányásra, hanem minél nagyobb együttérzésre volt szüksége. Leültem a csizmás lábához, míg az ócska fonott székben kuporgott, és csak azt hajtogatta könnyei között, hogy ő nem hibás. És én tudtam: ez az egyetlen lelki orvossága. Szorongattam a kezét, és jobb meggyőződése ellenére százszor is azt bizonygattam: nem tehet a véletlen koccanásról, bárkivel előfordulhat, ha sebtében kell a meredek vonatlépcsőn leszállnia. Láttam, nagyon jólesik neki minden szó, amivel kimutattam, hogy „teljes szívvel” mellette állok. A terápia sokat használt: már nem vádolta magát, lassacskán megnyugodott, és bebotorkált a nagyszobába. Lefeküdt és elaludt. A félelmetes apát ezúttal először láttam valóságos, ijedt kisgyerekeknek. Rossz érzés volt, de ettől kezdve mindig igyekeztem a belátót játszani, mint ahogy meg is értettem nehéz, szinte már céltalanná vált életét.

Anyám haragudott rá, soha nem tudtak kiengesztelődni, érzéseik némelykor csak hajszaányira különböztek a gyűlölettől.

Apám jó tartású, piros arcú, kis bajuszos férfi volt. Egy-két nyári-tavaszi hónap kivételével csizmát hordott, sőt paraszti, huszárkori szokásához híven még kapcát is tekert a lábfejére. Nem tudott rászokni a zoknira, különben is azt állította, jobb az az úrias, kötött rongydarabnál. Folyton dolgozott, talált magának munkát a kertben, a ház körül. Kapált, ásott, trágyázta a különben elég sovány, homokos talajt. Minden tavasszal vett két süldőt, azokat hizlalta moslékkal, ételmaradékkal, kukoricával. Előtte a kép, ahogy nagy szeretettel vakargatja a szép lassan kövéredő disznókat.

Karácsony táján jött el az ő nagy napja. A böllér ledöfte a gyanútlan állatokat. Apám szalmával gondosan lepörzsölte a szőruket. Anyám a vért eresztette jókora táliba. Sülve ettük meg a finom csemegét. Egész nap folyt a két hízó földolgozása szalonnává, kolbásszá, hússzeletekké, sonkává, üstben kisütött zsírrá. Én sajnáltam az állatokat, a ház nyitva-tárva, a kilincsek ragadtak a zsírtól. Nem maradt egyetlen meleg hely sem a házban. Ami apámnak az év legnagyobb ünnepe, nekem a legkínosabb napom volt. Bizony nem egyezett a természetünk.

Ahogy egyre több kínos ellentét is kiderült köztünk az évek során. Valóságos dühöt váltott ki belőle, mikor azt látta, hogy a kerti munka vagy a favágás helyett én egyfolytában olvasok. „Könyvből nem lehet harapnyi – kiabálta. – Elégetem a sok rohadt könyvet.” Az volt a szerencsém, hogy anyám megvédett: ő büszke volt a bennem élő tudásszomjra. Meg akarta tiltani, hogy cserkészetre járjak, szerinte ott csak a napot lopjuk. A legvadabb ellenkezést a klasszikus zene hallgatása váltotta ki belőle. Egy alkalommal alig tudtam megakadályozni, hogy a falra szerelt rádiót földhöz vágja. Értettem én, hogy talán valamiféle kisebbségi érzés is dolgozik benne, s ha módom volt rá, el is kerültem az összetűzéseket. Csak hát engem nem lehetett megállítani a magam útján.

Sok baja volt hát velem, de sohasem vert meg, kivéve azt az egyetlenegy pofont, melyet egy egész napos csavargását kaptam tőle. Őt viszont azzal sújtotta a sors, hogy egyre többet kezdett inni. Anyámnak nem is egyszer kellett elküldenie érte a kocsmába. Egy alkalommal a kapuban álltunk, figyeltük, ahogy a szomszédos ivócimborájával jöttek fölfelé a dombon. Inkább dülöngélés volt az; s emlékszem anyám hangjára, amint azt mondja: „Nézd, ott jön apád mind a két oldalon!” És csakugyan. A két részeg hol az egyik, hol a másik járdán botladozott fölfelé. Néha el is estek, egymásba kapaszkodtak.

Ezek voltam apám utolsó évei.

Az ivás maradt, meg a magányos danolászások, de Csengődre, Szabadszállásra, Kiskőrösre már egyre ritkábban járt el. Gyorsan mutatkoztak rajta az öregedés jelei, ahogy anyámon is. Azt hiszem, akkoriban írtam ezt a verset (az utolsó három strófát):

*Görnyed az ól fölé szürke apám és
olvas anyám eper árnya alatt.
Arca a ráncok bronz hegye-völgye,
csillog orrán a tört szemüveg.*

*S csillog fejükre a tejszínű felhő:
úszik a kéken, csont-néma hajó.
Végtelen ég. Anyám néha elájul.
Lába, ha ébred, már csak tapogat*

*ezen a földön. Apám keze puffadt.
Nézi s mutatja, hogy nézzem a bőrt.
Alkonyodik. A nap roncsain állnak:
leng az akác, inog és dül az árny.*

A Kis-Dunán hajógyár épült, és apám beállt oda éjjeliőrnek. Szinte naponta előfordult, hogy a vasúti átjárónál összehálkoztunk: mentem munkába, ő meg hazafelé tartott, hogy kialudja magát. Nem volt jó bőrben, nem volt jó hangulatban. Sokat kínlódott a kiújuló visszérgyulladás miatt is. Kedvetlen, beteg ember lett. Egyszer-kétszer hosszabb-rövidebb időre befeküdt a MÁV-kórházba is: valami nem tetszett az orvosoknak a mája körül. Az ivást nem hagyta abba. Annál ritkábban mesélt már ezekben az években a huszárkóráról.

Egyik nap olyan rosszul lett, hogy mentőt kellett hívnunk. Következtek az alapos kivizsgálások. Az eredmény ijesztően rossz lett: májzsugorodás. Már egy hete bent feküdt, amikor még félelmetesebb hírral fogadott a kezelőorvosa. (Most egy addig sose hallott szakkifejezést írok le: szívbeltároló.) Már nem kelhetett föl a betegágyból. Anyám sírt a legközelebbi látogatáson. Nővéremmel együtt hallottuk az orvos véleményezését a folyosón: „Ilyen esetben már nincsen mód a gyógyításra.” Persze, hogy ezek után mindennap beutaztunk Harasztiról a Podmaniczky utcai kórházba. Apám állapota sajnos gyorsan romlott. Az utolsó délutánon, amikor még láthattuk, valamilyen előérzettől vezelve, igen-igen szeretett, dédelgetett unokáját, az első házasságomban született kislányunkat, Verát is magunkkal vittük. A piros kulikabátos gyerek, aki annyiszor ment át tőlünk a nagyszüleihez, nem volt hajlandó belépni a kórterembe. Úgy látszik, megérezte, amit mi aztán megláttunk: apám ágya már be volt deszkázva! Arca, feje tele a szepszis kiütéseivel. Nagyon szomorúan, könnyezve intett a kezével. Hirtelen az az érzés sejtett föl bennem, hogy az én mindig szigorú, büszke apám szégyelli magát előttem. Nem a felesége, a lánya előtt, hanem előttem.

Nem volt elég ereje beszélni. Mi sem tudtunk megszólalni. Közel hajolva néztünk rá a deszkák résein.

Maurits Ferenc

Arcversek

(Vázlatok egy mappához)

„tartalék
arcom
összetekerem
és
szépen
lenyelem”

•

*ráragasztom
arcomra
arcom*

ohóval

*legyen
jó
átlátszó*

•

*arcommal
sikálom
arcom*

*csillogjon
boldogan
vállamon*

•

*beszorítom
arcomba
arcom*

*ne
csikorogjon
míg
ordítódom*

●
*feltépem
arcomból
arcom*

*végre
jól látszom*

●
*felgöngyölítem
arcommal
arcom*

*úgy
csücsörítem
szám*

*ahogy
akarom*

●
*arcomra
arcom
kovással
tapasztom*

*jó
vastagon*

*nehogy
mozogjon*

●
*lesmirglizem
arcommal
arcom*

*egészen
megnyugszom*

●
*összekötözöm
arcommal
arcom*

*többé
nem
ásítozom*

●
*behorpasztom
arcom
arcommal*

*eltűnik
otromba
randa
orrom*

2013. 10. 10.

● VÁZLAT AZ ARCVERSEKHEZ ● →

• VÁZLAT AZ ARCVERSEKHEZ •

• 1967 • 2013 •

• 1994-2013 •

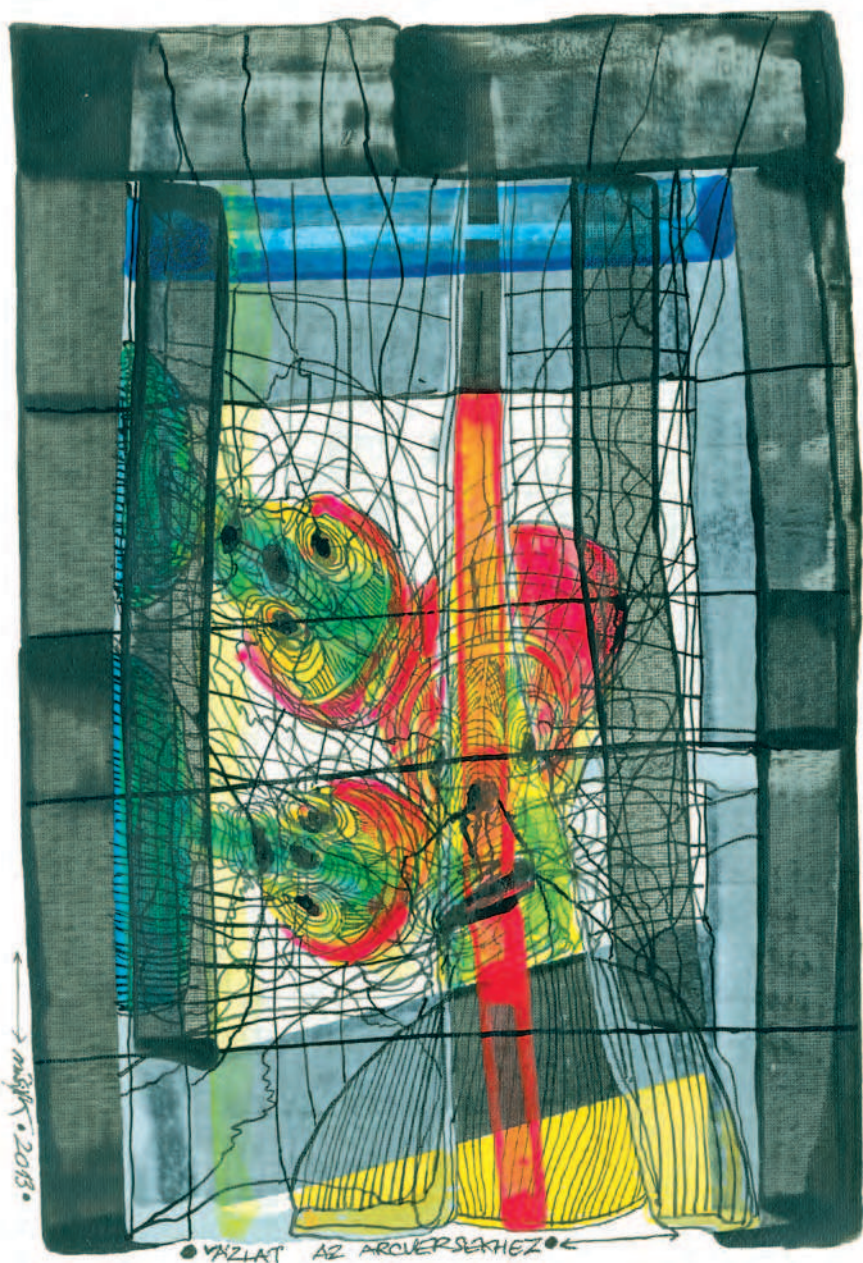
© 1994 AZ ARVERSEKHEZ

VÁZLAT AZ
ARCVERSEKHEZ

misk. 2013.

→ 2013 • 2013 • 2013 •

• VIZLAT AZ ARCOVERSEKHEZ • ←

• 2013 •

• VÁZLAT AZ ARCVESZÉKHÉZ •

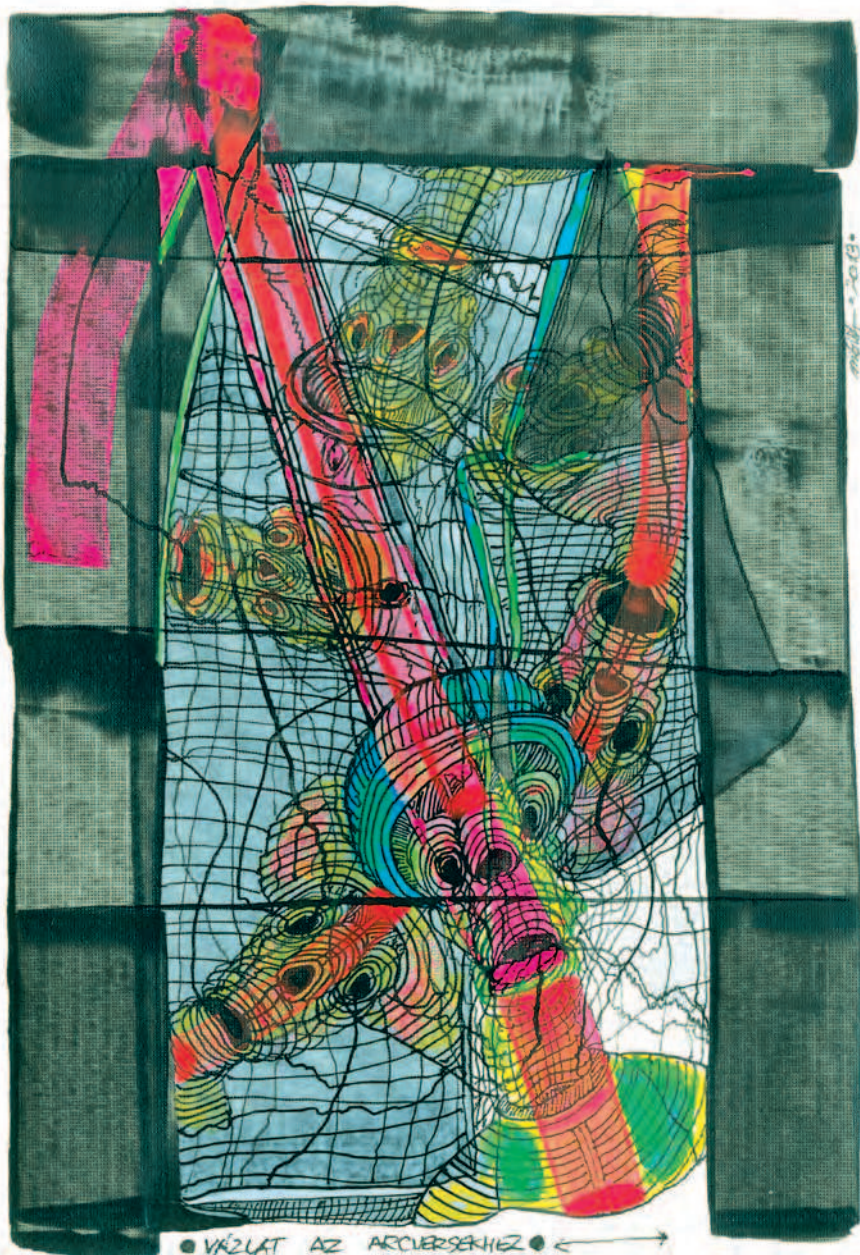

•VÁZLAT AZ ARCVERSEKHEZ • → mK • 2013 •

→ M. K. 2013

● VÁZLAT AZ ARCVERSEZHEZ ● ←

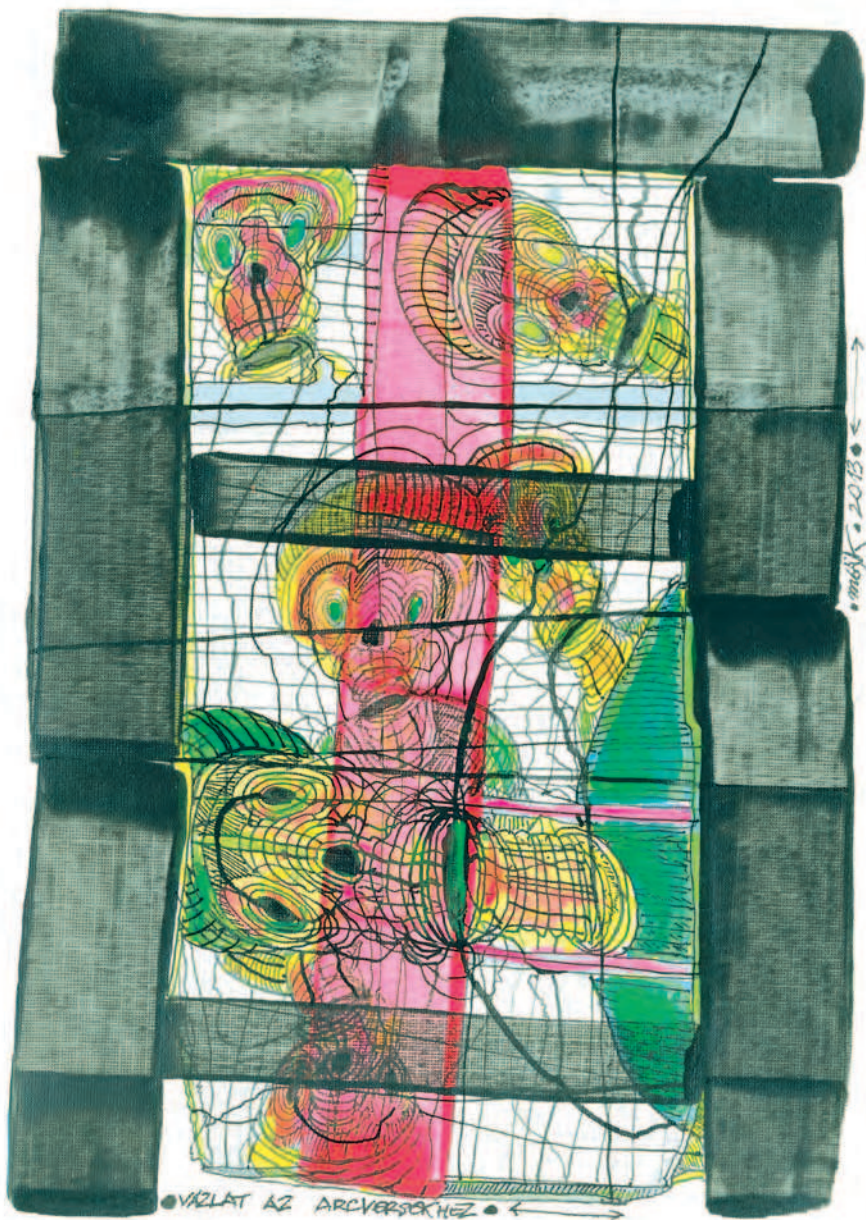

● VÁZLAT AZ ARCVESZÉHEZ ● ← →

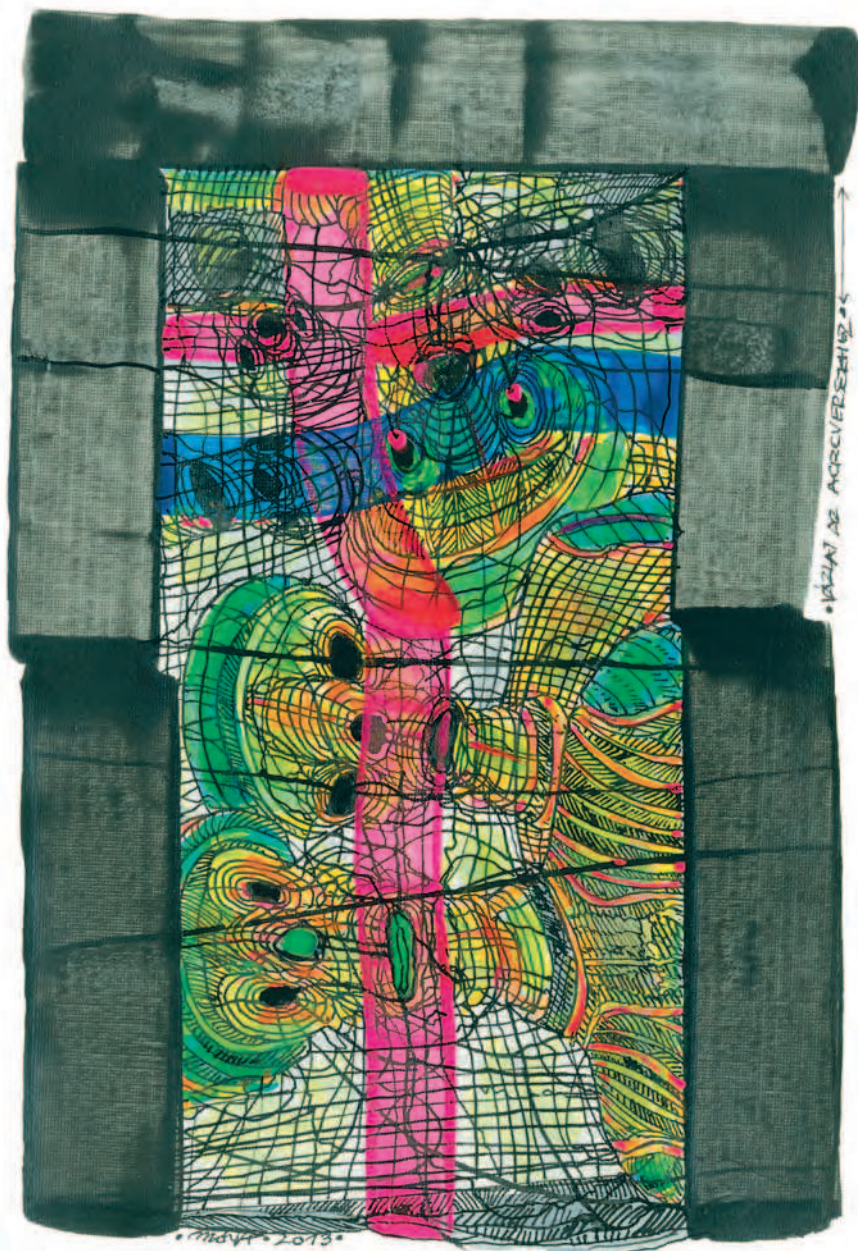
• VÁZLAT AZ ARCVERSEZHEZ • ← → miki • 2013 •

• 7/14/13 • 2013 •

→ • VALLAT AZ ARCVERSEKHEZ •

• PIZANT DE ADOVERSEN •

• 2013 •

Ladik Katalin

Kerub

(Részlet a *Vadhús* című készülő regényből)

Crrriii! Crrriii! Crrriii! Crrriii! Crrriii! Crrriii! Crrriii! Crrriii! Crrriii! Crrriii!

Az ajtócsengő szaggatott és éles hangja annyira megriasztott, hogy kezemből kiesett és apró szilánkokra tört a kristály borospohár. Feltápaszkodtam a heverőről, és ajtót nyitottam. Az Üvegező állt az ajtóban.

(Mennyire megöregedett! – ez volt első gondolatom, amikor a Szerkesztő ajtót nyitott. Ha nem lett volna kiírva a neve a fehér bejárati ajtajára, meg sem ismertem volna névrokonomat, ha az utcán szembe jön velem – annyira megváltozott a külseje.)

– Elnézést kérek a késésért – szabadkozott az Üvegező –, de itt, Budapesten, még mindig nehezen tájékozódok – hadarta, levegő után kapkodva.

(Persze, én is folyamatosan változom. Az ismeretlen városok kirakatablakai immár olyan nő tükröznek vissza, akire a külföldi és idegen szobák magányában egyre gyakrabban rácsodálkozom. Nemcsak külsőmben, de viselkedésemben, a betegségekre való hajlamaimban is mindinkább anyámhoz hasonlítok. Zárkózott, önmagában őrlődő természetét és érzékenységét, zöld szemét, arccsontját, mély nyaki ráncait, visszereit, lúdtalpát, pajzsmirigy-rendellenességeit, ízületi és szívpanaszait, köhögési rohamait mind-mind felismerem magamon. Ahogy idősödöm, a fényképeken is felfedezhetők azok a jellegzetes közös arcvonások, amelyek kislánykori felvételeinken még nem voltak láthatók.

Tíz-tizenkét évvel ezelőtt, mikor legutóbb meglátogattam a Szerkesztőnőt Budapesten, még a Belváros egyik huszadik század eleji, aránylag jó állapotú épületének negyedik emeletén lakott a férjénél. Vajon mióta él itt, ebben a jobb időket látott, szintén század eleji, de lepusztult, jellegzetes körfolyosós, lakóépületté átalakított malomipari épületben? Ennek a helynek a szelleme a nem térbe jutásra, egyúttal időnkívüliségre utal, ahol káosz uralkodik. A szétvert deszkájú nagy, barna, utcai bejárati kapu tárva nyitva, kilincs nincs rajta, a kapualjban jobbra, a fal mentén tizenegy szemeteseskuka sorakozik, közülük néhány felborítva és tartalma szétterítve a gyanúsán ragacsos kövezeten. A kapualj aránylag tágas, melynek falai, a lepergő barnásszürke vakolattal, együtt az elmúlt ötven-hatvan év lakóinak testi és érzelmi lenyomatait őrzi. A kétemeletes épület lépcsőházának egyetlen díszke a korabeli, kovácsoltvasból készült mívés, fekete korlát. Kénytelen voltam a bokáig érő háztartási szeméten és hulladékon áthaladni és a balra nyíló zárt, körfolyosós udvarban megkeresni a Szerkesztőnő földszintes lakásának ajtaját.)

Ha nem tudtam volna előre, hogy az Üvegezőnőnek most kell érkeznie, nem ismertem volna meg, annyira megváltozott. Az ő arcán is meglepetés látszott, mikor meglátott engem. Hát igen... én is megváltoztam. Elvettem tőle bőrdíjait, beljebb tessékeltem.

(Amíg a Szerkesztőnő beljebb tessékelte és leültetett, megfigyelhettem az arcát, és észrevettem, hogy a változás fércmunka volt csupán. Új arca mögött felfedeztem korábbi arcvonásainak töredékeit. Kettős expozíció. Az egyik átfedi, keresztezi a másikat, és nem tudni, melyik a jelenlegi, melyik a régi. Mindennek ellenére ez a nő mégsem az, akit az irodalmi hetilapnál, a versrovat szerkesztőjeként sok évvel ezelőtt megismertem. A haja is alaposan megritkult, és amikor megkérdezte, izom-e teát, köhögés fogta el, és bizonyára vizelet-visszatartási gondja van emiatt, akárcsak anyámnak volt, és nálam is már megjelent. A látványtól balsejtelem fogott el. Úgy döntöttem, egyelőre nem árulom el látoga-

tásom igazi okát. A szobában paradicsomleves illata terjengett.)

Leült velem szemben, ellenfényben, háttal az ablaknak. Borral kínáltam, de csak vizet kért. Sokáig hallgattunk. Nézegettük egymást. Ziháló lélegzése és nyugtalan lelke között van-e összefüggés? kérdeztem magamban.

(Ami neked megfoghatatlan lélek, nekem sűrű fal. Megfoghatod-e a levegőt? Bizony mondom, meg. Csak amit hordoz, azt nem. Megiszod a bort és érzed a mámort. Megfoghatod-e a mámort? A lélek a bor. Ő hordozza a mámort.)

Miután megnyugodott a lélegzése, megszólalt:

– Hát igen, megváltoztam. Miként Ön is, kedves névrokonom.
– Ennyire lerí rólam? – kérdeztem kellemetlenül meglepődve.
– Majd ha kedve tartja, elmondja, mi történt magával, mióta nem találkoztunk – nyugtatott meg. Kézitáskájából egy vizes palackot vett elő és az asztalra tette.
Valóban, nem volt kedvem most beszámolni az elmúlt évek történéseiről. Inkább megkérdeztem, mi járatan van, milyen esemény hatására látogatott meg, olyan sok év után.

– Én most a Helyettesítő asszony vagyok – mondta. – Egy idő óta én helyettesítem névrokonunkat, a Művésznőt. Tegnap Visegrádon tartottam egy előadói estet, tavaly pedig Szigligeten. Készültek fényképek mindkét előadásról, és mindegyik csak egyszer adható elő – közölte velem tárgyilagosan.

1. Ladik Katalin: Kerub – performance, Visegrád, Expanzió, 2009. 08. 16.

2. Ladik Katalin: Kerub – performance, Visegrád, Expanzió, 2009. 08. 16.

Emlékszem, a Zebegényben tartott szerepléséről olvastam régen egy újságban, és a cikk szerzője nevezte el akkor találóan *Helyettesítő asszonynak* az Űvegezőnőt még a kilencvenes években, a jugoszláviai háború idején. Hogyan képes a helyettesítésre?

– Mint Ön is tudja, az évtizedek során sok írásos dokumentumot, fényképet és hanganyagot gyűjtöttem össze a Művésznőről – mondta, mintha kitalálta volna gondolatomat. – Bármennyire is megkeserítette életemet Újvidéken az ő jelenléte, meglepő módon mégis elveszettnek éreztem magam nélküle, amikor a háború kitörésekor hirtelen nyoma veszett. Ezért szántam el magam, hogy titokban helyettesítsem. Nemrégén itt, Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban helyettesítettem a Művésznőt.

Ez a hihetetlennek tűnő esemény hogyan kerülhette el a figyelmemet, tépelődtem magamban.

– Nagyon örülnék, ha elmesélné, hogyan helyettesítette a Művésznőt – kérleltem. Nem lepődött meg kérésemen, sőt, mintha már felkészülten várta volna, hogy beszámoljon erről az eseményről.

(Megharaptam a Szerkesztőnő kézfejét. Erre nem volt felkészülve. Elsápadt. Üzenetem a testen keresztül érkezett hozzá, mert a teste – legutóbbi találkozásunk óta – megbízható médiummá vált számomra.)

Időközben beesteledett, és homálybatyuk tornyosultak a szoba zugaiban, valamint köztem és az Űvegezőnő között. Arca homályrongyoktól lett foltos. Mélyet lélegzett és mintha sóhajtásával akarta volna szerteoszlatni a ránk telepedő sötét leplet, mesélni kezdett:

– Budapest belvárosában, a gyönyörű Károlyi-palota első emeleti, bordó színű és aranyozott mintás falú tükrös terme közepén, a pazar csillár alatt, fekete csipkeruhában és estélyi frizurával a villanyhajtású Singer varrógépemnél ülve, elmélyülten varrok és mintákat hímezek színes vászondarabokra. Ekkor belép a terembe egy középkorú, nyurga férfi, őszülő, vörösés hosszú haját copfba fonva, bőrröndjét maga után húzva, és láthatóan meghökken, amikor a Művésznő helyett engem talál a pódiumom. Bátorítóan nézek rá, ő pedig tanácstalanságát leplezve bőrröndjén matat, majd elhatározza, hogy nem csinál botrányt, és leül a pódiumon levő kis asztalhoz. Pontosan erre számítottam. Elővesz egy újságot, majd a cégkereső telefonkönyvet, az *Arany Oldalakat* lapozgatja. „Nem a szavak embere vagyok” – harsogja kitarotán, de a szavai egyre inkább összezavarodnak. Én egyre nagyobb önbizalommal és vidáman hímezem, lyuggatom a lila, sárga és fekete vászondarabokat, miközben csicsergő madarakat eregetek ki a torkomból. Egy rózsaszínű vászondarabból kis tarisznyát készítettem. A férfi odajön hozzám, megkínál a kilyuggatott sajttal. Elfogadom a sajtot, majd felállok, és beteszem a sajtot a tarisznyába, melyre egy stilizált, rombusz alakú, csinos pinát hímeztem. Egy pillanatig elgondolkozva állunk egymás mellett. Aztán a fal melől felveszem a kézi fűrógépet. Odamegyek a férfi asztalához, és lyukakat fúrok

a telefonkönyvbe. Amíg én fúrok, a férfi a jegyzeteiből felolvas egy szöveget, majd elégedetten nézi, mit művelek. Kezében kecses, női legyező, azzal legyezi magát. Aztán átveszi tőlem a fúrógépet, folytatja a fúrást, én pedig felmutatom neki a többi színes, hímzett vászonpartitúrát, és sorban leénekelem azokat. Amikor a férfi végzett az *Arany Oldalak* fúrásával, kis, fallikus alakú elem-lámpájával bevilágít a lyukakba, közben elénekeljük a kilyuggatott telefonkönyvet. Én is előveszem a zseblámpámat, mélyen besüllyesztem a számba. Ő is szájába veszi az övét. A két magányos zseblámpa tudatalattink rejtett zugaiba világít. Befelé üvöltünk. Fénnyel a szánkban, erős érzelmekkel kezét fogunk. Hosszan tartó energiaáramlást érzek kettőnk között. A lehunytt szemű férfi arca fájdalmas. A férfi, akit Szkárosi Endrének hívnak, gurulós bőröndje után nyúl. Visszamegy oda, ahonnan jött.

3. Ladik Katalin – Szkárosi Endre: Diptichon performance, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2008. 10. 26.

4. Ladik Katalin: Diptichon performance, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2008. 10. 26.

Turai Laura

Zsoltárok

*Ó, nem vagy hát sehol
mert mindenütt vagy
álmodlak ebben az álomban
hisz minden álom
ne hidd hogy őrület visz
hogy vágy hajt s
szenvedély csak...
őskutakból ömlik tűz
s a levegőben egyre lebeg tekinteted.
Almába harapok.
Harapásom nyomán hiányod
fehér fiakat szül és ragyog
Nem kérdem merre járhat
szemed követ. Ki vagy te?
S ki vagyok én? Nyomunkban
ősi tanítások. Nem biztos,
hogy lovad gyorsabb, mint énekem
az elnehezülő szélben
Sírok és mosolygok, mert úgyis itt vagy.
Hiányod már nem árok, hegycsúcs.
Jöjj ki a rengetegbe! S láss meg
amikor felhőkön dalolászok
tudod te is, hogy a szálak szövődnék
már nem kapaszkodom, nekidőlök erődnek.
A semmi útjára rózságyról lelépek...
Nem kívánok mást.
Talán túlságosan ismerjük egymást?*

*

*Ó, igen, talán már áttáncoltam veled
jópár éjszakát – olyan jó, ahogy
bennem fuvolázik bársonyárnyú
s mégis fényes tanításod
a semmi subájába bújok, ha fázom
mert mindenem e tudat*

a mindenen kívül,
hisz milyen csodás volt
követni a felhők flangálását
fehéren és valami égi tej-színben
úszva csipkés-sivatagos szép
utakon, hol lelkedre látok.
Hogy szaladnék-e, ha hívnál
nem tudom már, mert mindegy is
hányszor járjuk körbe a kimeríthetetlen
forrást, míg le tudunk hajolni
merni két kezünkkel tiszta vizéből.
Ne is zavarjuk, hadd csobogjon
mélyen és merészen. De ne
fordítsd el tekinteted, hiába
tennéd. Könnyeimben holnap
meglátnád arcodat titokzatos
űrben, misztikus találkozásaink
elkerülhetetlen topáz-tüzeiben
szárítva most szemem.

*

Míg az eső feketén marta az utakat
csak befelé láttam
a könyvtár könyörtelen alagútjában,
hol egy fekete párduc követett
kék szemével otthonos reményben
és lángban kínálva zöldellő lombok fényfiai
a mélyben talán szántottad
a reménytelenség földjét
hogyan kikeljen belőle a
Paradicsom fája és szakítsunk
belőle újra és újra
külön-külön és az egész
emberiséggel együtt s aztán...
nem kéne mégis megfordulni végre?
Tenyeredért nyúl az alkony
álmban, habár nem kereslek
úgyis egy levegőt szívunk
az éter kitartó tere betéríti lelünk
ó, örökké-valóság
hívtalak ma hajóra
a vízen venni levegőt
s kiülni a tetőre tűző napra

hogy leperegen minden sár
hogy mondjam el, ami elmondhatatlan
neked, ki azt állítottad, ISMERSZ
mutasd meg, mennyit mersz!? merj, ne csak
sós vízből, az édes Dunából
s ha nem jössz, az sem baj hát...
majd fölszántom én a császár udvarát.

Gál Soma

Iszapcsinálók

Ezt nagybátyám már évek óta káromkodta. A csónakban minden gát kiszakadt benne, és az iroda összes nyúga a természetre ömlött. Itt a legkisebb gond, a legkisebb öröm is megért legalább egy anyázást. A csomós damil, a kárbavesztett kapás, a vízszint. Az utóbbi volt, ami a legtöbbet kihozta belőle.

Mert miben fognak majd baszni a halak?

Hiába szűrte és töltötte az öreg Zala, a víz csak megcsalta a Sióval, kedvére volt a fiatalabb. A zsilip éjjel-nappal nyitva volt, hiába háborgott a világ, még a tévében is leadtak egy riport, hogyan eresztik a csapot. Nem segített. Persze, féltették azokat a szép villákat a siófoki parton. Sekély a déli, ezt mindig is tudtuk, de mikor már nálunk fent is hosszan kellett sétálni az úszásért és térdig ért a mélyvíz-tábla veszélye, akkor már Főnök is megjegyezte, hogy sok lesz a szarból a keleti végen. Mégis lehetetlen volt, hogy a vizek kullancsai annyi suskát dobjanak össze, hogy versenyezzenek a milliomos háztulajokkal. Nem a tárca, az eszük nem engedte meg.

Mi is szívtuk, persze, volt nap, amikor ember nem bírt megmaradni a strandon, olyan iszonyatos volt az iszap szaga. Danit egyszer a vízimentős csaj rávette, hogy vágjon vele nádat, mert azt is magával hozta az iszap és az alga, mentül jobban kezdte elborítani a partvidéket. A melegben még a csodakagylók is dögöltek, amikkel megtelt egy év alatt a Balaton, akkor sok százuk illegett a vízszínen a part felé. A kisgyerekek kacagva szedték őket, dobálták, de estére mind ott maradt, száraz nyakláncba rendezve a part betonszegélyén. Reggeli program volt, hogy az unokákkal a nádasba hajigáltuk őket, egytől egyig.

Napok óta csak csökkent a vízszint, az a kevés is, ami addig tartotta magát, eltűnik. A szomszédos strandokról jöttek is a hírek, húsz méteren nincs víz, ahol régen már a lába ázott a vendégeknek. Innen csak öt-hat kilométerre. Nálunk csak a kecajós Laci bá bérelt fel minket egy reggelre, hogy segítsünk már lejjebb venni a stégüket, fejenként ötszázért. Rendes órabér lett végül, annyi volt vele a munka. Csontig leraktuk, de látszott azokon a szegény srácokon, hogy így is megizzadnak, mire felveszik rá azokat a régi szerkentyűket. Mindegyiken megkopott már a festék, itt-ott műanyag pótlások kandikáltak ki szemérmetlenül, de a súlyuk, öregem, az még mindig megvolt.

Azokra a masinákra pattantunk fel az egyik délután. Totál ingyen!

Úgy, hogy ott voltak azok a sétahajók, amikről Gáborral beszélünk egyszer. A vízi, meg a mi vízparti munkánk nagyon különbözött ám! Nem is a munka,

inkább a munkáltatók. Ezek a vállalkozók ugyanúgy megvetették egymást, mint például a Coca-Cola meg a Pepsi. Annak a napnak ez volt a csodája. Az aszály végre egy kis jóra fordult.

Biztos már ki is találták.

Laci bá rohant Főnökhöz, következett az újabb ajánlat, óránként egy rugót fizetett a kobakunkért. Illetve a lábunkért, csak azt még nem sejtettük. Egy kis huza-vona lefutott, mire rácsaptak az üzletre, és a gazdaváltás után loholnunk kellett a partra. Nem ismertük a pacákat, aki ott dirigált éppen. Izzadt, mint a ló, kockás kendővel törölgette tar fejét. Két emberre jutott egy bicikli, én Gáborral kerültem egy fedélzetbe, amint letettük a seggünk, ő már tekert is, nekem meg fogalmam se volt, merre megyünk. Csak azt vettem észre, hogy követtük egymást, libasorban ingáztak a biciklik a vízszínen. Pár perc után meg már ott magasodott előttünk.

A zátonyra futott hajó.

Siralmasan kevés volt a víz, az igaz, de irtó közel jött az a sétagálya. Felsiklott a homokra, arra cseszett rá, meg a ragacsos iszapra. Igazából nem is volt olyan hű de nagy. Eddig mindig csak a partról láttuk, a kisgyerekeknek mutattuk, kürtölt meg zakatolt, és roppantnak tűnt. Akkor meg irtó szerencsétlennek. Csíkos pólós srácok dobáltak köteleket nekünk, a kisebb strand felől is érkeztek a bicajok, ők is sorba álltak. Néhányan próbáltak irányítani vakkantott parancsokkal, de az összesnek röhögés lett a vége. Tudtuk a dolgunkat, mint egy jól komponált bécsi, úgy keringtünk egymás és a bajbajutottak körül. Nem is számoltam, hányan álltunk végül a starthoz, sok volt a szín, sok volt a forma. Mire nekifeszültünk, már tényleg egyszerre mozogtunk mindannyian. A kis- és nagystrandiak, a kifőzdések és a kölcsönzősök, a fiúk és a lányok együtt szenvedtek meg a kötelekkel és az izsappal. Csak nem engedett, pedig addigra már szinte az összes fürdőző is odasereglett. Tolták becsülettel, mi tekertük becsülettel, míg hangosat cuppant a segge, és a sétahajó kiszabadult. Valamelyik biciklire még kiválóan rá is szaladt, azt hiszem, a mienk közül lékelt meg valakit, de nem számított. Mindenki csak az ünnepléssel volt elfoglalva, hogy fejest ugorjon a fedélzetről, meg hogy utazzon még egy kört a biciklivel.

Jó volt kikötni azon a napon. Az én memoárom őrzi ezt a jelentős dátumot, mikor végre összefogott balatoni vállalkozók egy kisebb csapata.

Majd elfelejtettem mondani, hogy július 14-én történt.

Hó

Félt a hótól. Nem hittek volna neki, ezért nem mondta el soha senkinek. Telente mindig próbált boldognak látszani, mikor leesett az első. Szerencséje, hogy szinte mindig este történt.

Az édesanyját ez mindig felvillanyozta, boldogan keltette őt, ébredj, öcsike, nézz csak ki az ablakon. Ő meg minden évben ott állt a terasz üvegajtaja előtt, a bő, piros pizsamában, egyik kezében a macijával, a másikkal egyre dörzsölte a szemét, mégsem tűnt el a roppant fehér tömeg.

Engedte, hogy melegen felöltöztessék, kiszaladt az ajtón, és rohant el, játszani. Csak ahogy a sarkon befordult, akkor lassított mindig tétován. Félt a hó szörnyeitől. Ott lapultak mind a buckák alatt, kicsik, nagyok, lesték, ahogyan a játszótérre megy. Nem tudta kikerülni őket, mindenhol voltak buckák. Nem tudta, mi merre és hol van, nem látta a szép színeket. Minden csak és csupa fehér.

Nem örült a hócsatáknak sem. Nem mert szólni a többieknek, ne hordják szét a sok kupacot, ne dobálják a hógolyókat. Még megharagszanak a szörnyek. Álldogált némán, néha gyúrt egy-egy gombócot, eldobta ő is, mint a többiek, valaki felé. Ő sokkal többet kapott a nyakába.

Gyorsan sötétedett, de nem vette észre. Lefoglalta a nyakába csorgó hideg. Vacogott rémesen, és csak egyre jobban fázott, ahogy kigyúltak az utcalámpák. Nagyon félt, de nem árulhatta el a barátainak. Csúfolták volna érte, egyébként is nála nagyobb fiúk jártak a térre. Köszönés nélkül futott el.

Teljesen egyedül maradt. Annyira egyedül, mint azelőtt még sohasem. A más-kor olyan szép narancssárga lámpák fénye megbetegedett, alig világította meg az útját. A mély hó nem csak a fényeket nyelte el, belesüppedt minden kis nesz a fehér takaróba. Csak a szörnyek hangja motoszkált a fülében. Megnőttek a buckák, emberhegyekké, amik túl magasak voltak hozzá. Egyetlen árnyék sem nyúlt felé, mégis úgy érezte, közeledik valaki.

Hátulról lökte fel. Ő egyenesen a puha hóba esett, belemélyedt, szörnyeinek apró karmai fájdalmasan metszettek bele az arcába. Nem mert mozdulni, csak beletörődött, hagyta magát lerángatni a hó mélyébe...

A kéz újra megfogta a vállát, és megfordította. Tucatnyi ököl csapott az arcába, és mindenhova a testén, de mind szétporladt, amint hozzáért. Fázott. Arca, orra, fülei égtek a hó érintésétől. Nem gondolkozott, csak felállt, és rohant, ahogy bírta, előre. Lábai maguktól vitték haza. Lihegve csapta be maga mögött az ajtót, anyukája már várta, kicsit késtél, öcsike, máskor ne maradj ennyit, gyere szépen haza, mikor sötétedik.

Szerencsejáték

Mindhárman nyertünk már. Gábor tippmixelt, ahogy Dani is, de ő néhanap a totót is kitöltötte, és a hétvégéken együtt vártuk a csodákat, az esti meccseket a pavilionsoron néztük, ordítottunk a góloknak, ordítottunk a bírónak, és olyan jókat ittunk, mikor egy-egy szelvény elment. Én meg sorsjegyeket vettem. Utaztak a zsebemben a strandig, ahol minden reggel ezeket kapirgáltam a lépcsőn ülve. Megvártam Danit, megvártuk Gábort, és együtt néztük, ahogy az ezüstréteg alól előbújnak a számok. Alig szerettek minket, de hogy nekem is kijárjon a részem, egyszer nyertem ötezer forintot. Sörre költöttük meg ünneplésre, és a kétszázasból, ami még másnapra a zsebemben maradt, újabb sorsjegyet vettem. Háromféle volt, és variáltam: piramis, gyémántos és ablakos, így, szép

sorban. Persze röhögtünk ezen mindig, a sorsjeggyel még a lottónál is kevesebb az esély, pláne a focinál, de amikor az egyforintosom alatt forgácsolódott az ezüstbevonat, arra a pillanatra mindhárman hittünk benne.

4, 16, 24, 45, 69. Ezek voltak a számaink. Jobban mondva az én számaim, én szórtam szét őket a kilencven mezőn, de úgy megtetszettek a többieknek, hogy egy idő után hárman tettünk egy szelvény mintájára, bizony, nem akartuk növelni az esélyeket, hogy három kombinációt rakunk, csak azt akartuk, hogy szombaton meghalljuk a rádióban: a héten hárman vitték el az ötöst. Tudnánk, hogy csak mi lehetünk az a három, és így a lottótársaság osztaná fel a pénzt.

Aztán, ahogy már hárman háromfelét játszottunk, előbb-utóbb a Főnök is rájött. Asszem egy sorsjegyeztést szakított félbe, úgy teremtett le minket, hogy erre a beteg dologra megy el az összes keresetünk. Vagyis az ő pénze. Erre valahogy irtó allergiás volt, és akkor mesélte el ezt a sztorit.

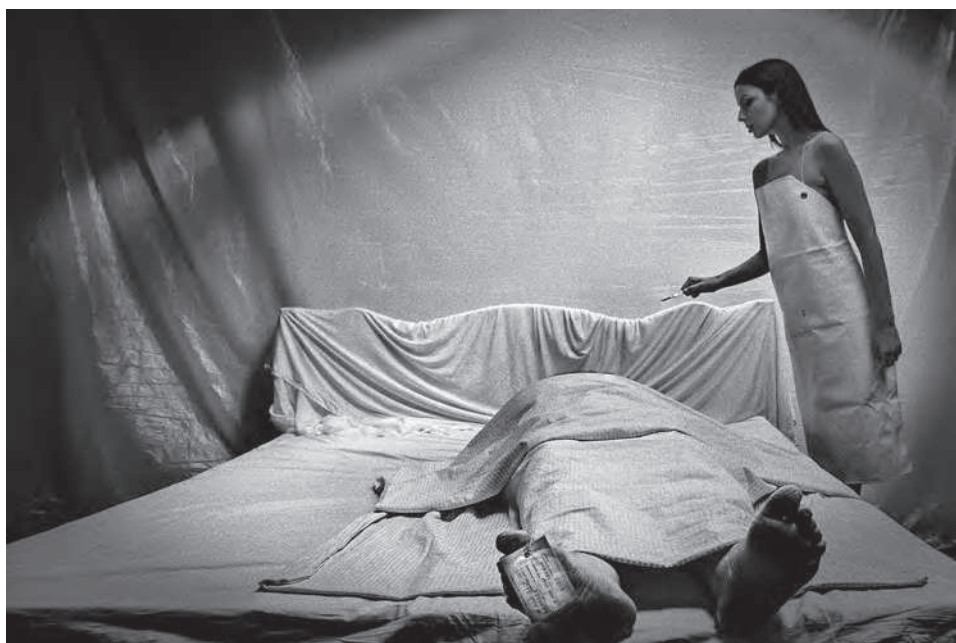
Hogy ő tulajdonképp hazardírozott. Sokat. Olyan családi hagyományféle volt ez náluk. A Főnökné, meg még a szülők is, régebben. Na, ez nem jelenti azt, hogy néha-néha ne kaparna egy sorsjegyecskét, mikor postára megy egy csomagért, persze, legtöbbször az unoka kéri, hogy vegyenek egyet. Merthogy a múltkor nyert ezer forintot! Kisgyerekek mekkora pénz az! Aztán azóta szereti kapargatni, és úgy örül neki, mosolyog, még ha nem is nyer vele, hát hogy tagadhatná ezt meg tőle?! Egy szó mint száz, szeretett ő nyerni, nagyon, mint mindenki, és megvoltak a saját számai, persze, hogy nem mondja el. Hármasa is lett belőle! Nem is, egyszer a bátyja nyert egy színes tévét, persze, azok még édesapja számai voltak, kisgyerekek voltak, de ő ikszelte be a szelvényt, és dobta be a felét, és igaz, nem is színes, hanem fekete-fehér tévét nyertek, tényleg, csak az apja, mikor átvenni volt, kipótolta kis készpénzzel a nyereményt a boltban, így kaptak színeset. Munkácsy volt, azon nézték a vebét, franc tudja már, melyiket, az érdekes az, hogy pont, mikor a brazilok (erre emlékszik) rúgtak egy gólt, elkezdődött a szamba, és a képernyő szikrákat szórt, mint egy szivárvány, gyönyörű színekkel, aztán felrobbant. Kiderült, hogy mind sorozathibásak, így kicserélték, az egész országban bemondták, vitték sorban a Munkácsykat, így ők is kaptak egy új tévét, na, azt se tudja már, hogy milyen volt. Színes. Így a családban, ami annyit nyert, neki is kellett próbálkoznia. És kipróbálta a saját számait, újakat, nem az apjáét, és így nyerte aztán a hármast meg egy elektromos porszívót. Igazából ez volt az ő élete nagy szerencséje, tudniillik, mikor a postára ment a szelvényt beváltani, ott mások is váltottak be éppen, például egy lány kettes találatot, száz forintot fizettek érte, ő meg... hát, kapott valamennyit a hármasért, és abból elhívta a lányt egy kávéra, aki akkor még gyönyörű volt, és később a Főnökné lett. Az élete szerencséje. Azután találkoztak még néhányszor, mígnem minden héten együtt lottóztak. Igenis, száz forintból lehetett kávézni. Meg a hármashból is, meg is van, talán 2000 forint volt az. Csak hogy tudjátok, egyhavi fizetés négyszázöttezer forint, az ötös meg egymillió volt akkor, ugyanolyan nagy pénz, mint manapság. Más idők voltak, akkor még egy rendes férfinak katonának is el kellett mennie. Elég az hozzá, hogy őt elvitték Sopron mellé, Biszembaszomfalvára a határhoz, fagránatot dobálni, masírozni, meg ilyen baromságokra. És konzerveket ettek, amit a bicskájukkal bontottak ki, és egy nagy üstben melegítették. És

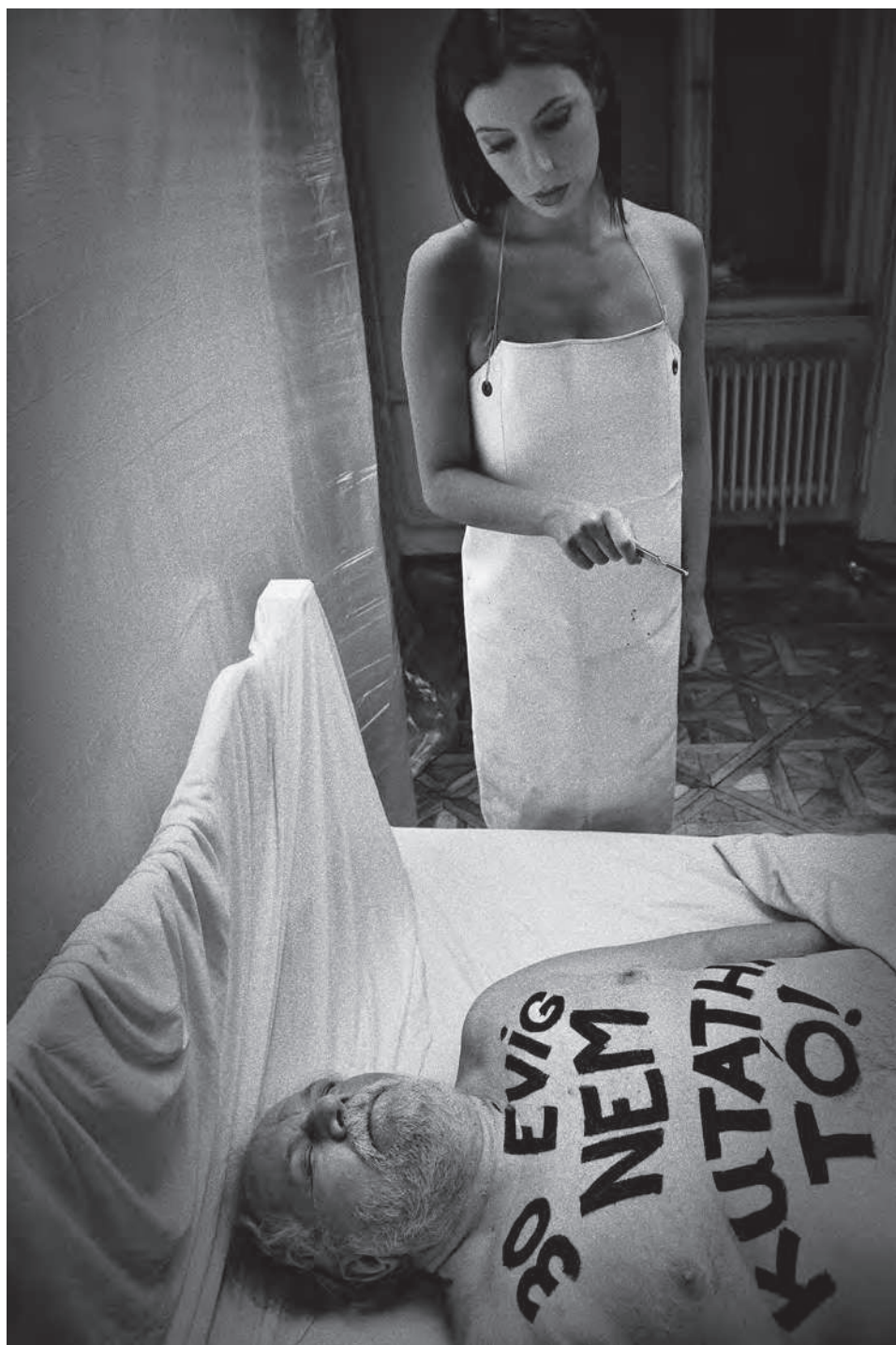
utálták a kiképzőket, együtt próbálták megszívni őket mindig, amiből végül az sült ki, hogy ők kaptak büntetést. És szerették a tiszteket, mert azok szívatták a kiképzőket. A lényeg a lényeg, hogy ott a közelben sem volt posta, és ritkán engedték őket szabadságra, még ha rendszeren tartották is magukat. A Főnökné egyedül lett megbízva a lottóval, vette is szép rendszeren, a leírt öt számmal, ő meg minden héten beült a rádió elé a vacsorájával meg a többi regrutával, és együtt hallgattak meg öt számot. Nagy élmény volt, szidni a kurva számokat, a kurva lottót meg a kurva sorsot. És mikor az egyik héten a 28-ast húzták ki elsőnek, már észre sem vette. Aztán... na nem, már majdnem kihúztuk belőle, elég azt az egy számot tudnunk. Szóval szép lassan húzták a számokat, ő meg szép lassan kapott még három szívrohamot, mert a negyedikre már nem kellett. Akkor már tudta, hogy az kérem mind stimmel. És tudta körülötte mindenki, mert az egész szakasz ismerte a számokat, mindenki a milliomossal akart kezet rázni, 1 015 420 forint, ennyit ért az a szelvény, és akkor összeesett, majd felugrott, nem tudott magával mit kezdeni, rohant a telefonhoz, gondolkozott kicsit, mi is az otthoni telefonszám, megvan, hívja hát, az asszony zokog a vonal végén, elpattan a cérna, ő is bóggni kezd örömeiben, így meg az a szegény pára alig bírta kinyögni, hogy elfelejtett a postára menni. Na, ezért ne lottózzatok!

– Mert akkor maga nem nyer? – kérdeztük.

Sikertelen Ugrás Ejtőernyős Csoport Toborzóakció

A hand holds a small, rectangular, light-colored tag. The tag is tied with a thin string to a finger. The tag has handwritten text in a Cyrillic script. The text on the tag includes: "A halálát és utóéletét", "1. család és utóélet", "MIKLOŠ", "1948. NOV. 8", "ZELEI", "2. család és utóélet", "KLEKUNHA", "1948. NOV. 8", "LRS", "1948. NOV. 8", and "G. 101-102. 15. sz. - Szeged, 1948. 12. 15."

Tagság feltétele: két elveszített világháború, vérbe fojtott forradalmak, szabadságharcok, az ország területe 71,4%-ának elvesztése: Kárpátaljáról nézve 96,1%! Esővízbe halt király fürdőkultúránk kezdete. Hat kivégzett miniszterelnök. Véres csütörtök. Véres hétfő. Véres kedd, véres szerda, véres péntek, véres szombat, véres vasárnap. Előjegyzésben is. Külföldön egy másik Magyarország. Itthon is. Ötévenként a nulláról. Kétévenként lesz két év múlva jobb. Több indulat, mint gondolat. A tudatalatti plafonig vízben. Fölötte bulldózergrundsima, kietlen agyrét, felszózott agymező. A nemzeti könyvtár polcain tárolni füttyölősbarackpálinka-készleteinket. Hungarikum. Megszálláskultúránk tapasztalatai: szabadságélmény. Hátrányainkat minden új rendbe beilleszteni, hátránykompatibilitásunk proaktív korszerűsítése, a visszafejlődésnek elébe menni. Badwill. Vér-PR.

Minden károlimpián dobogós helyet! Sebeinkkel értetlenséget, elutasítást kivívni. A bizalmatlanság megteremtése. Örökös eladósodás. A gyalázat mámora! Megrohamozni saját reputációnkat. Tiszteiségünket cafatokra tépni. Lerontani az egyéni és a közösségi teljesítőképességet. Csökkenteni a GDP-t, zavarni a GPS-t. Fenntartani a bizonytalanság érzetét, a szorongást, a stresszt. Okszókítás! A társadalmi zavarok és anómiák fenntarthatósága, a gazdaságtalanság fokozása. Az egyéni és a közösségi frusztrációk akadálymentesítése, a lelki és testi egyensúly végleges felborítása a teljes népességben. Minden születésre tíz halál. A krízisintenzitás sebességét növelni, az időt megállítani. A befektetők figyelmének elterelése, teljes közérdektelenség, a célok, célrendszerek elvesztése. Év végi átkozódás (spot).

Video New Release: napi képes panaszáradat, tivornya a célcsoportok elriasztása érdekében, kínzás, önkínzás effektjei. Halálhörgés, siralom. Segélykiáltás, sikoly, szakadékba ugrás, az akasztófa alá kísérték buzdítása hazaszeretetre, előrecsatolás, visszajátszás. Izgalmas háttérhallgatások. Történelmi kivételesség, széthúzás, összeesküvés, kigázolás, elgázolás, elgázosítás, árulás, öngyűlölet, vízűgy, lejáratás.

Holott az élőket halottkémeke vizsgálgják, és minden életjelet a bomlás termékének tekintenek.

MEGVALÓSÍTÁS

Rendezte: Janox

Fotó- és videodokumentáció: Péter András

Felolvasás: Balogh Amanda

Kórboncnok: Puri Kata

Smink: Balogh Böbe

Andrássy Kata

Filep Tamás Gusztáv

Gazsó L. Ferenc

Mátrai Diána Eszter

Neubauer Rudolf

Pethő Sándor

Zelei Bori

Budapest, Teréz krt. 7.

2013. november 29. 18 óra

Zene: *Honvéd ejtőernyős induló*; Sopor Aeternus & The Ensemble of Shadows: *Procession/Funeral March* (album: *Dead Lovers' Sarabande Face Two*)

Ferdinandy György

Lábjegyzetek V.

(Kell-e egyáltalán?... – trópusi olvasólevél)

A Kortárs novemberi számát itt kaptam kézhez, a trópuson. Apró figyelmes-ség: a borítékban a folyóirat Ottlik Géának szentelt különszáma is benne volt.

Annak idején, száműzetésem éveiben, a SZER – a Szabad Európa Rádió – kül-deményeiből követtem a hazai irodalmi életet. Több mint félezer könyvet ismer-tettem az Ötágú Síp műsoraiban. Ezt a gazdag termést azonban nyilván lefölöz-ték a müncheniek. Nekem, a trópusi munkatársnak, fontos író csak elvétele jutott.

Így aztán még ma, vén fejjel is találok irodalmunk atlaszán felderítetlen, fehér foltokat. Fájdalmas felfedezések, még akkor is, ha időközben a kortárs francia és a latin-amerikai irodalomba is beledolgoztam magam.

Egy ilyen fehér folt számomra Ottlik Géza életműve. Pedig hát róla, Cipiről kamaszkorom óta tudok. Gödöllőn szomszédok voltunk, és követtem őt Budára is. Onnan, kiskgyerekkorom környezetéből jártam be a piarista atyákhoz, alig két évtizeddel Ottlik mester után. Tudtam róla – mondom –, de az *Iskola a határon* soha nem került a kezembe. A Kortárs különszámánál hasznosabb karácsonyi ajándékot keresve sem kaphattam volna a trópuson.

A kiadvány – mi tagadás! – meglepett. Leginkább az, hogy nem ad közre az ünnepelttől egyetlenegy, még oly rövidke szöveget sem. Megszoktam, hogy a műből magából vonom le a következtetéseimet.

Van viszont ebben a díszes kiadványban tucatnyi tanulmány, emlékirat, esszé – valamennyi kiváló irodalmárok tollából, tartalmasan és ünnepélyesen. Az én számomra Borbély László írása a legérdekesebb. Az általa körülírt létállapot: az önismeretre való törekvés (a meditáció) írói megfogalmazása tette számomra első ízben érdekessé Ottlikot. (Megörültem annak is, hogy nem én vagyok az egyedü-li, aki az írásművek ún. *mondanivalójától* ódzkodom.)

Kétségeim akkor támadtak, amikor Tandori és Ottlik egybevetése alkalmával Thimár Attila idézi a „Hajnali háztetők” címadó kulcsjelenetét. Ez – írja – 20. századi irodalmunk legsúlyosabb, legizgalmasabb jelene. Felteszi ugyanis a kérdést: szükség van-e a művészetekre, és kell-e egyáltalán valamit csinálni az életben?

„Miért kellene?” – így az ottliki szöveg, és a két beszélgető ott, a Kecskeméti utca sarkán, vidáman összenevet. Hát igen, miért?! Éppen tegnap este mondta munkájából hazatérő fiam (szakterülete a gyermek- és családvédelem), hogy egy illegális bevándorló újszülött gyermekét megették a patkányok.

Értem én, hogy szerencsésebb égboltok alatt írókollégáim bridzzsel, lovizással ütik el az időt. De azt, ha alkotásaikban minden tennivaló elvetésére (megmosolygására) ösztökélnek, már nehezebben viselem. Ezt a világnézetet akarják a szerkesztők átadni az Ottlik-emléknapok diákjainak? Vagy mi, művészek, „különös emberek” lennénk? Minket még erre is feljogosítana az a valami, amit tehetségnek nevezünk?

Persze mit tudunk mi, boldog belvárosiak arról, hogy míg mi békésen blattolunk, kint, a nagyvilágban a patkányok megeszik az újszülötteket?!

Megváltoztatni – tudom – nem lehet a világot. De tenni valamit – már csak saját ember mivoltunk (méltóságunk) védelmében is – kell és lehet. Gyanítom persze, hogy Ottlik mai méltatói csak az átkosban beléjük sulykolt (elkötelezett) féligazságok hatására védik az irodalom öncélúságával kapcsolatos, modernnek (nyugatinak) képzelt tévhiteket. De kérem, felejtsék el ezt a rosszmájú észrevételemet!

Régen rossz lenne, ha – hazaiak versus trópusiak – mindenben egyetérténénk. Ami engem illet – jobb későn, mint soha! –, a róla írottak után most már el kell olvasnom Ottlikot.

(Húsz éve történt... – Az Éditions In Fine antológiája)

Modern prózánk franciaországi bemutatkozása alaposan megváratta magát. Érthető módon izgalmas próba tehát az In Fine kiadó harminc kortárs magyar író bemutató tekintélyes kötete.

A szerkesztés munkáját Szende Tamás végezte, ő az előszó szerzője is. Munkájában népes fordítógárda segítette, a magyar olvasó számára – az egyetlen Kassai György kivételével – ismeretlen, új nevek. Kellemes meglepetés, hogy a fordítások szinte kivétel nélkül jó színvonalúak.

Mint minden hasonló vállalkozásnál, itt is eljátszhatnánk vele: ki az, aki ebből a harmincas gárdából kimaradt. Csak így kapásból Lázár Ervin és Szakonyi Károly jut eszembe, vagy a francia olvasó számára nem is egészen ismeretlen Kertész Imre és Domahidy Miklós.

Ettől azonban – ha foghíjas is – még lehet gazdag és izgalmas ez a szöveggyűjtemény. Az indító írás, Bodor Ádám Részlege, példának okáért franciául is lélegzetelállító. Ugyanez elmondható Grendel Lajos vagy Krasznahorkai László bemutatkozására is. Ha francia kiadó lennének, elsősorban tőlük kérnék ma kéziratot.

Régi tapasztalat, hogy a nyugati olvasót nem az érdekli irodalmunkban, ami benne a mi számunkra „nyugati”. A hatvanas években például Molnár Zoltán egy elbeszélését emlegették a legszívesebben a párizsiak. A sztori: az 1946-os államosítások idején az új igazgató átveszi a gyárat, amelyben előző nap még mint egyszerű munkás dolgozott.

Francia szemmel az In Fine kötetében is Darvasi László (Koller, a férj) vagy Tar Sándor (Lassú teher) a legizgalmasabb.

Alapjában véve tehát nem kifogásolható a szereplő írók névsora, nem mindig ügyes azonban a válogatás: az, hogy melyik írásával szerepel valaki. Több részt-

vevő ugyanis nem azt válogatta bele ebbe az antológiába, ami a legelőnyösebben képviselhetné volna írásművészetét. Egy-egy ilyen esetben a szerkesztő felülbírálhatta volna a válogatást. A „Latroknak is játszott” vagy a „Virágos katona” bármelyik részlete jobban képviselhetné volna a kitűnő Gion Nándort, mint a francia antológiában közreadott szöveg.

Vannak prózáinkban olyan jelenségek is, amelyek a francia olvasó számára a legteljesebb mértékben közömbösek. Ilyen például a pótcselekvések irodalma vagy a véresen komolyan vett „lelkizés”. Más írások túlon túl helyi érdekűek. Írójuk válogatásában – mint azt a szerkesztő meg is jegyzi – még fellelhetők negyvenéves elszigeteltségünk nyomai.

A gyakori nyugati referenciák talán még ennél is zavaróbbak. Idegen nyelvű vendégsszövegek használata a francia prózában ritkaság – a francia olvasó nem is érti meg. Amikor pedig nyugati hátterekkel él egy elbeszélés, az csak nekünk, itthoniaknak egzotikum. Franciául legfeljebb valami Baedeker-jelleget ad.

Mindez azonban nem változtat a lényegen: a szerkesztő és a fordítógárda gigászi feladatot oldott meg, és ezt nem lehet eléggé megköszönni nekik. Az In Fine antológiája mérföldkő: újabb panorámák kiindulópontja lehet.

(Elfelejtett irodalom...)

Írók lámpafénynél. Szakonyi Károly válogatása, Magyar Írók Egyesülete kiadása, 280 oldal, Budapest, 2013.

Ez az antológia olyan írókat sorakoztat fel az Orosz István portréival illusztrált csinos kötetben, akik kortársaink voltak, de már több-kevesebb ideje nem élnek, így aztán a fiatalabb nemzedék előtt ismeretlenek.

Huszonöt prózaíró a múlt század közepéről, akikről napjainkra teljesen elfeledkezett az irodalmi élet. Olyannyira, hogy nemrég megjelent Irodalmunk Történeteiben a huszonötből tíznek még a neve sem kerül megemlítésre, heten pedig egy-egy mondattal szerepelnek, többnyire egy-egy megfilmesített írásuk miatt. Tehát, alig egyharmadukról lehet elmondani, hogy a múlt század ezeroldalas felmérésében – benne van.

Annak idején a SZER (a Szabad Európa Rádió) Ötágú Síp című műsorában a születő, új magyar irodalom ismertetése volt a feladatom. Ha jól emlékszem, közel félezer könyvet recenzáltam alig tíz év alatt. Régi ismerősöm tehát az antológia úgyszólván valamennyi írása. Számomra érzelmes utazás ez a kis kötet.

Vannak benne személyes ismerősök, mint Lázár Ervin, Gerelyes Bandi vagy Tamási Áron, másoknak – Mándy Iván, Gelléri Andor Endre – fél évszázad óta őrzöm köteteit. A felsorolás természetesen hiányos. Ha saját rangsor felállítására szottyanna kedvem, Kardos G. Györggyel, az Avraham Bogatir-trilógia nagyszerű szerzőjével illene kezdenem.

A meglepetést a sematizmus évtizedeiben jelentkező fiatal írók okozzák. Az olyan novellisták, mint a mára teljesen ismeretlen Szabó István vagy Galambos

Lajos. A mai olvasót meg fogja lepni, hogy milyen érett, színvonalas prózát írtak a cenzúra és az öncenzúra éveiben is ezek a pályakezdő fiatalok.

A szerzőket bemutató portrék – megannyi remekbe szabott mini esszé – Szakonyi Károlyt, a pályatársat dicsérik. A felidézett közös emlékek színessé, élvezetessé teszik ezt a bemutatkozást.

Akiket vonz az ilyen időutazás, és akik egy szép, értékes ajándékkal kívánják meglepni ismerőseiket, itt az alkalom! Csak ajánlani tudom ezt a rendhagyó kötetet.

(A bögőmasina...)

Az országot a farmtól alig fél mérföldnyire kanyarog, de ilyenkor éjjel szünetel a közlekedés. Éjfél után a nádasban már csak egy-egy vadmadár mocorog.

– Aludj jól! – áll fel a fiam.

A *sierrában* hosszúak az éjszakák.

– És meg ne ijedj – teszi hozzá –, ha rázendít a bögőmasina!

Valamikor, még a század elején, belefordult az árokba egy szomszédgyerek. Az anyja pedig hosszú évekig hordta ki ide, a kanyarba a virágot. Ma már ő sem él, de a zokogását minden éjjel visszhangozza a nádas. Már fel sem ébrednek rá a környékeliek.

Hajnaltól ráül a völgyre a pára, kint az úton felzúgnak a motorok. Megjön Miguel is, érzem a szobába szivárgó kávéillatot.

Mosolygós, tisztaszemű ember, be van fáslizva a karja.

– Meglőtték! – von vállat a fiam.

Hogy mikor? Legyintenek. Annak már sok éve. Csak így, apránként szedik ki a söréteket.

– Az orvosok? – kérdezem, és ezen jól nevetnek.

Itt fent a kordillérán nincsenek orvosok.

Mennek, ellátják a lovakat. Miguel nem beszédes. Volt valami vita a szomszédok között. Valami összezördülés. De ezt is csak a fiamtól tudom.

Flinta minden háznál van ezen a vidéken. Ha kell, leakasztják. Féltékenyek. Őrzik az asszonyokat.

Ő, Miguel, megúsza ezzel a lövéssel. A halottakat elkaparják, nem viszik bíróságra a nézeteltéréseiket. A hatóság pedig nem jön utánuk ide.

– Bicskával! – mutatja a fiam.

A telep alig húsz kilométer. De ott is csak egy templom és egy kocsmá van. Meg egy emelvény, ahová minden szökőévben felmáznak a politikusok. Aznap lejönnek a hegyről a népek. A kocsmában aznap ingyen fogyasztanak.

Az udvaron minden héten megáll az iskolabusz. Egy nagy, sárga tragacs. Kéménye van. Beteg gyerekeket hoznak: fogyatékosokat.

A farmon nincsenek paripák. Itt csak vén, kimustrált állatokat tartanak. A vágóhidról hozzák el a halálra ítélt igáslovakat. A gyerekeknek – mondják – jót tesz a lovaglás. Megváltoznak néhány hónap alatt.

– Ebből élünk! – von vállat a fiam.

Nem mondják, de látom: szeretik ezeket a szomorú gebéket. Ide nem oson be semmiféle vadállat. A Vérszopó – a *Chupacabras* – csak azokat riogatja, akik kecskét tartanak.

Hát csak így. Reggel kihajtják, este megitatják a lovakat.

– Aludj jól! – áll fel éjjél felé a fiam.

Elmúlt ez a nap. Kint a kanyarban felsír a bőgőmasina. Elnyújtott, hosszú üvöltés. A fájdalomnak hosszú utóélete van.

(Járt közöttünk egy angyal...)

Egyik utolsó írása olyan emberekről szól, akik minden kilátástalanság ellenére „mindig megkapaszkodnak – ki tudja, miben.” Aznap, 2013 decemberében, úgy tűnik, neki már nem volt miben megkapaszkodnia. Wutka Tamás, a finomtollú esszéista önkezeléssel vetett véget életének, fiatalon, alig hatvanévesen.

Szerény, csendes ember volt, önzetlen, hű barát. Betegsége sok mindenben megakadályozta. Szótlanul viselte, nem panaszkodott. Szégyellte volna másokat terhelni vele.

Önálló kötetei gondolattöredékek. Már címükben is (*Minden hiába, Mindent tudunk, Búcsúpillantás az irodalomra*) előrevetítik egy magányos, desperált ember végzetét.

Élete utolsó éveiben többször is elhozta nekem folyóirata, a *Lyukas óra* számait. Megebedeltünk, beszélgettünk egy keveset. Búcsúlevelében azt írja, nem folytatja tovább. „Amit szerettem volna, nagyjából átéltem – nincs miért szomorkodni” – fejeződik be ez a kézírásos levél. „Éljetek örömmel, amennyire lehet!”

Soha senkiről nem volt egy rossz szava, ahol tudott, segített. Halkan, észrevétlenül, mintha nem is lett volna jelen.

Hát igen. Járt közöttünk egy angyal. Örömmel élni – nekünk, akik a barátai voltunk, egyre nehezebb.

Darvasi Ferenc

„Ő volt a legnagyobb hatással rám”

Beszélgetés Vathy Zsuzsával Mándy Ivánról

– Mikor ismerkedtetek meg Mándy Ivánnal?

– Az *Új Írás* egyik lapszámbevezetőjében a New York kávéházban, amit akkor Hungária étteremnek hívtak. Az *Új Írás*ban jelent meg az első novellám 1968-ban, melynek szerkesztői innentől a szerzőjükként kezelték, és meghívtak a rendezvényeikre. Mándy egyébként a nyitó, 1961-es évfolyam augusztusi számában jelent meg először a folyóiratban az *Egyszerű tag* című, hátborzongató novellájával: nemrég újraolvastam, ugyanolyan elemi erővel hatott rám, mint régen. Az első találkozásunk nem lehetett több, mint egy egyszerű megismerkedés. Nincs róla semmilyen konkrét emlékem, mert nekem akkor mindenki új és ismeretlen volt az irodalmi életben.

– Később hol találkoztatok általában?

– Mivel a kávéházakat nagyon szerette, az Andrássy úti Kis Gerbeaud-ban és Művészen. És az Írószövetségben is sokszor.

– Mennyire mélyült el idővel a kapcsolatotok?

– Szinte csak irodalmi jellegű volt a barátságunk. De Iván feleségével, Simon Judittal és a családjával az én családom szoros kapcsolatban állt. Nemcsak, hogy pápaiak voltak Juditék, mint mi, de körülbelül száz méterre laktunk egymástól. Az én és az ő szülei is jó viszonyban voltak. Judit egy évvel fölöttem, a nővéremmel járt egy osztályba. Napi szintű kapcsolatban álltunk.

– Milyen embernek tartottad Ivánt?

– Az írásai határozták meg, hogy mit gondoltam róla. Fiatal íróként minden kétséget kizáróan ő volt a legnagyobb hatással rám, úgy, hogy nem ismertem őt, „csak” a könyveit. A *Francia kulcsot* olvastam tőle először. Máig eszembe jut a kisregényből, amikor a fiú, aki apjával egy szállodában lakik, felhívja magukhoz egy osztálytársát, mert az még sosem volt efféle helyen, és el sem tudja képzelni, milyen lehet. Megmutatja neki, milyen a porta, a folyosó. Meg akarják nézni az emeleten lakó néger bokszlót. (Akkoriban még kevesen láthattak nálunk négert.) Aztán behívja a szobájukba az osztálytársát, és következik a látványosság csúcspontja. A mosdó feletti két csappal büszkélkedik, és azzal, hogy az egyikből hideg, a másikkól meleg víz folyik. Kérsz, kérdezi az osztálytársát, aki kér: először hideg, aztán langyos, utoljára pedig meleg vizet iszik a pohárból.

– Van még olyan Mándy-történet, ami ugyanennyire az emlékezetedbe égett?

– Nagyon szerettem az *Utószó helyett* című, a Károlyi-kertben játszódó írását is, melynek hősei Rózsi, a nevelőnő, egy kövér kislány és az író. Rózsi egy padon ül, a kislányra

vigyáz. „Már megint megy ahhoz a Schöpflinhez!”, mondja Ivánnak. Rózsi és Iván többször is találkozott korábban, nem véletlenül mondja a nevelőnő az írónak, hogy „rólam is írhatna már valamit, az sokkal értelmesebb lenne”. Mándy Schöpflinre gondol, meg a zsebében lapuló novellára, ami egy külvárosi macskáról szól, meg egy öregasszonyról, és persze nem történik benne semmi. A kövér kislány eközben rugdalja a port, a homokot, és azt kiabálja, hogy „Í-ró I-ván! Í-ró I-ván!”, és ha meglát valakit beszélgetni a nevelőnőjével, el sem mozdul mellőle, mintha az ő dolga volna, hogy vigyázzon a másikra.

Ez a novella és a Károlyi-kert azért is lett számomra évtizedeken át eleven emlék, mert a Veres Pálné utcában laktunk tíz évig, és gyerekeinkkel, Fruzsival és Zsigával mi is mindig a Károlyi-kertbe mentünk, ahol szép játszótér volt. Vigyáztam a gyerekekre, és néha körbenéztem, hátha megjelenik Iván. Gyerekeimnek elmeséltem a novellát, és el is mondtam velük, hogy Í-ró I-ván, amin ők nagyokat nevettek.

– Amellett, hogy mindenki talpig úriembernek tartotta, emlékszel valamilyen negatív tulajdonságára?

– Nemrég került újra kezembe *A pálya szélén. In memoriam Mándy Iván* című könyv. Elég, ha a fényképeit megnézzük benne! Mintha az édesapjának a jobbik énje tükröződne a tekintetében. Tartózkodó, figyelmes, elegáns volt. És mindemellett erőszakos is. Ha úgy alakult, nem hallgatott senkire, és csak azt csinálta, amit ő kigondolt. Nem a siker érdekelte, hanem a saját útja.

– Mint fiatalabb szerzőt, felkarolt téged?

– Valószínűleg újhordas korában tanulta meg Lengyel Balázs, Örkény, Pilinszky, Nemes Nagy, Lakatos István és mások mellett, hogy az idősebb, elismert írónak támogatniuk kell a fiatalokat, kötelességük figyelni rájuk. Mintha felelős lett volna azért, hogy jól csináljam, amit csinálok, és rátaláljak a saját utamra.

– Hogyan mondta el a véleményét?

– Röviden – és ritkán. Mindig csak pár mondatot beszélgettünk, nem lehetett vele hosszabban. Ha valamiről, a Kis Gerbeaud-ról szívesen mesélt. Azt valószínűleg észrevette, hogy hasonló oldalról közelítem meg a témáimat, mint ő. Erre az egyezésre én is csak akkor jöttem rá, amikor elolvastam, milyen választ adott a *Nappali Ház* „Miért ír Ön?” körkérdésére 1995-ben: „Miért írok? Értük. A lerongyolódott házakért. A megvakult ablakokért. Az udvarokért. A gangokért. A porolórúdért. Az ecetfáért. A sötét kapualjért, ahova az Isten behúzódott.”

– Milyen módon nyújtott még segítséget neked?

– Egy alkalommal szembetalálkoztunk az utcán 1986-ban – nem véletlenül jegyeztem meg a dátumot. Esett az eső, fújt a szél. Iván ment a Báthory utcán, én meg szemben vele. Mikor köszöntem neki, viszonzotta, de szemrehányó, szigorú tekintettel nézett rám. Ijedten kérdeztem meg tőle, hogy talán haragszik, megbántottam valamivel. Komisz idő, mondta, ilyenkor ki sem tenném a lábam az utcára, de ma van a jelölés a József Attila-díjra az Írószövetségben, és én magát akarom javasolni. Meg is kaptam abban az évben a díjat.

– Az Itt a szépséget nézzük című regényedhez – Szentkuthy és Szakonyi mellett – ő írt ajánlót a hátsó borítóra.

– Amikor az ajánlást kértem tőle, azt mondta, hogy keressem meg az Aulich utcai lakásukon. Kis lelkifurdalásom volt, amikor megérkeztem hozzá, hiszen ki örül annak,

ha ajánlások megfogalmazásával kell töltenie az idejét. Mit is kér, ösztöndíjat?, kérdezte Iván. Nem, mondtam, könyvajánlást. Leült az írógép elé, töprengett egy kicsit, és írni kezdte: „Írásait régóta ismerem, úgyszólván a kezdet óta. Ami stílusát illeti, realistának tartom. Természetesen tággabb értelemben, hiszen alakjait mindig belülről mutatja meg. Ez a realizmus talán Carson McCullersre emlékeztet, némileg pedig Móricz Zsigmondra. Arra, akiben a hallatlan anyagismeret mellett erős költészet érződik.” Ezt így, egy ültő helyében legépelte az az ember, aki tanulmányok, esszék, kritikák helyett világlátásban novellákat írt.

– Mesteredként tekintettél rá?

– Igen. A *Tájak, az én tájaim* kötetét szerettem a legjobban. Ha azt látja az ember egy könyv borítóján, hogy *Tájak, az én tájaim*, azt hiheti, hogy itt majd Svájcról, a Genfi-tóról lesz szó, vagy legalább a Mátráról, a Bakonyról, esetleg a Balatonról – de nem. Ehelyett ilyen mondatokat találhatunk benne: „*Hatalmas, sziürke bádogkád, gőzben úszó terem. Apa hangját hallom valahonnan, vidd le a gallérokat a pucérájba.*” És a gyerek szó nélkül leviszi, majd azt látja, hogy „*Az ing, a gőgös-dölyfös elterül a széken. A nyaka hátracsuklik, mint aki hirtelen elájult.*” Úgy éreztem, számomra is ez a legfontosabb, én is ilyenekről szeretnék írni. Ha végignézzük a *Tájak, az én tájaim* címeit, ilyesmikkel találkozhatunk: *A mosoda, A lift, A trafik, A villamos, Mosdók, vécék.* Az ember azt hinné, hogy ezekről nem lehet érdekesen írni... Ő viszont éppen ilyenekről írt mindig.

De azt is nagyon szerettem, ahogy a szüleiéről mesélt az írásaiban. Arról, hogy az anyja beszippantotta az ő aktuális hölgyvendégét: ahogy megkérte, fordítsa meg a takaróját; egy másik lányt pedig, hogy mossa meg a haját. Közben mesélt a családról. Hogy a fia csak a mild teákat szereti. Sokkal több humor van az írásaiban, mint ahogy azt az ember elsőre érzékeli. Egyébként Ervin [Lázár Ervin író, Vathy Zsuzsa néhai férje] is nagyon szerette. Iván összes könyve megvolt neki, mindegyiket olvasta, és a novellák igazi mesterét látta benne.

– A *Tájak, az én tájaim* mellett melyek a kedvenc könyveid tőle?

– Az *Egy ember álma*, *Az ördög konyhája* és *A pálya szélén*. Legjobban a furcsa realizmusát szeretem, ahogy a valós elemeket a képzelettel, látomásokkal ötvözi, költőien. A novelláiban és a kisregényeiben volt a legjobb. Ez adottság kérdése is. Azért nem írt nagyregényt, mert érezte, hogy az nem nekivaló. Nem akart sosem teljes életutakat végigkövetni egyetlen történeten belül.

– Beszélt a saját írásairól neked?

– Egyszer a Művészbzen, amikor többen körülültük, azt próbálta bemagyarázni magának, és nekünk is, hogy őt nem szeretik, kifejezetten unják az olvasók. Önironikusan beszélt magáról, mint egy ellenséges kritikus vagy olvasó: – *Vendégek a palackban, Idegen szobák, Zoro halála...* Unalmasak, nem történik bennük semmi, ugye? Cselekmény helyett hangulatok, mozdulatok. Szobák, utcák. Minek leírni az ilyeneket! – Részben humorral, iróniával beszélt erről, az olvasókon nevetve, részben elbizonytalanodva saját műveinek minőségén.

– Volt egy emlékezetes közös fellépésetek, amit meg is írtál Mándy, Miszter Moderátor és a Fiatalabb Írótlárs címmel a Holmi 1996/4-es Mándy-emlékszámba...

– Egyszer a *Mozgó Világ* megkért minket, hogy beszélgessünk egymással, mint egy idősebb író a fiatalabbal, és mint két olyan pályatárs, akik nem hatottak egymásra. Ez utóbbi feltétel zavarba ejtő volt, hiszen sok mindent lehetett állítani, csak azt nem, hogy ne hatottak volna rám Iván írásai. Mányoki Endre lett volna a moderátor, de mivel nem érkezett meg időben, végül ketten beszélgettünk a Kis Gerbeaud-ban.

– *Éspedig miről?*

– Ekkor mesélt arról Iván, hogy gyűlölte az iskolát, a tanárokat és a diákokat is. Azt mondta, nem volt olyan tanára, akihez boldogan visszament volna tanulni. Egyetlen kivételként Áprily Lajost említette, aki a Lónyay utcai református gimnáziumban tanította. Komolyan foglalkoztathatta, miért olvassák őt viszonylag kevesen, mert megkérdezte tőlem a közönség előtt, hogy mi lehet ennek az oka. És ekkor derült ki, hogy az *Utószó helyett*, amit én annyira szeretek, csak azért született meg, mert az *Idegen szobák* szerkesztője, Abody Béla megkérte, hogy írjon a novelláskötethez utószót – ő pedig ezt találta ki helyette.

– *Beszélt neked arról, hogy mely írók fontosak a számára, kiket szeret olvasni?*

– Épp a Kis Gerbeaud-esten mesélt Kassák hatásáról, akinek a szigorúsága, következetessége nagyon közel állt hozzá. És azt is akkor mondta, hogy – bár nincs kibékülve a női író kifejezéssel – a női írók közül kifejezetten szereti Kádár Erzsébetet, Nemes Nagy Ágneszt és Ács Margitot.

– *Mi az, amit íróként tőle tanultál meg?*

– Vidékről felkerült lányként minden, ami Pesten megtörtént, és vidéken elképzelhetetlennek tűnt, érdekelt, és irigylésre méltó volt számomra. Engem úgy neveltek, hogy bizonyos emberekkel szóba szabad állni, másokkal nem. Az nem fordulhatott elő Pápán, hogy megkérdezzem valakitől, hány éves és mennyit keres. Neveletlenségnek számított utcán ismerkedni. Ebből az alapállásból mozdított ki Iván és a novellái.

Először is bátorságot kaptam tőle, hogy merjem megszólítani bármely lap főszerkesztőjét, szerkesztőjét ugyanúgy, mint az utcán az alkalmi árust, vagy az aluljáróban, kapualjakban ülő hajléktalanokat. Neki köszönhetem a hajléktalan-novelláimat is. Azt, hogy a Dzsumbujban élő egyik tehetséges fiatal cigányról könyvet írtam *Columbo autója* címmel. Hogy ezekről természetes hangvételben tudjak írni, hogy magától értetődő módon járjak ki a Dzsumbujba egy cigánycsaládhoz. Vagy ő tanácsolta, hogy nyugodtan kérdezzem meg a postást, miért választotta ezt a foglalkozást, miért nem lett mondjuk portás; a metrónál álldogáló, festett hajú, elegáns asszonyt, hogy miért kéreget, mire kell neki a pénz. Tehát akiről írni akarok, annak előbb rokona, ismerőse legyen. Csak utána jegyezzem le, mit gondolok és képzelek róla.

Novák László Ferenc

A magyar településrendszer hungarikuma

– A Három Város –

Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd „Három Város”-ként nevezése nem önkény műve. Ritka dolog a Nagy Magyar Alföldön, hogy egymás közelségében három tekintélyes lélekszámú és kiterjedt határu mezőváros alakuljon ki az évszázadok során. A „Három Város” mindegyike önálló életet élt, de szükségszerűen – a történelem viharaiban – össze is tartoztak, sorsukat közös vonások is jellemzik.

A neves nagykőrösi tudós-tanár Hányoki Losonczy István is ennek szellemében nyilatkozik a XVIII. század végén, 1781-ben megjelentetett – majd számos kiadást megért – „Hármas Kis Tükör” című tankönyvében: „Itt vagyon Tzegléd-is, Kőrös Kecskeméttel, Gazdag három város, Vörös-bor szürettel”.¹

Kecskemét irodalomtörténész tudósa, Váczy János részletesebben ír a XIX. század végén a Három Városról: „Nincs Magyarországnak más három városa, melynek oly egyforma történeti fejlődése volna, mint Czegléd, Nagy-Kőrös és Kecskemét városoké. Mind a három nagy kiterjedésű, rendezett tanácsú város. Kecskemétről mely a három közül legnagyobb régebben azt tartották, hogy összes pusztáival fölér egy kisebb megyével. A mostani Nagy-Kőrös határa is nyolcz négyszög mérföldet foglal el, s helyén hajdan három község volt, úgy mint Nagy-Kőrös nyugaton, Encs délkeleten és Váncsod éjszakkeleten. A Kecskemétet körülzáró puszták: Ágasegyháza, Kerekegyháza, Szent-Király, Szent-Lőrincz stb. hajdan szintén népes községek voltak, mit az okleveleink, s az idők viszontagságaival daczoló pusztá-templomok romjai (például a Szent-Királyi pusztá-templomé) bizonyítják. A Cserhát legvégső nyúlványaitól délre a Duna-Tisza köze majdnem egyenletes sík terület, amelyen csak csekélyebb halmok, dombok, hullámzatos emelkedések vannak. E nyílt térségnek legéjszakibb részén találjuk Czeglédet 25 ezer, ettől mintegy két mértföldnyire délre Nagy-Kőröst 22 ezer s ettől ismét két mértföldnyire Kecskemétet 46 ezer lakosával. Területük összevéve több mint 180 ezer hektár s nyugat felől éjszaki irányban homokos, azontúl televényes fekete föld, a melyet régebben szakadatlan homokbuczkák láncolatának és kietlen pusztának véltek: pedig e helyenként áldott természetű föld jó esztendőkből versenyez a Tiszán túli legjobb szántóföldekkel, mint pl. a kecskeméti Városföldje, meg a nagykőrösi Fekete, s tartós esőzésben is ritkán pállítja, huzamos szárazságban is ritkán lankasztja el a növényzetet. E nagy területet sehol nem öntözi folyó. Czegléd határán kígyózik ugyan két ér: a Perje és Gerje, mely utóbbi a Nyilas, Nyársapát és Tetétlen pusztákon folyik keresztül: de ezek csekély voltak miatt semmi hatással nem lehettek semmi hatással a város fejlődésére. A Kecskemét délnyugati részén lévő Szik-tó, melynek gyógyító hatását csak újabban ismerték föl s meklyt csak pár év óta használnak csúzos bántalmak gyógyítására, még a legnevezetesebb, noha csekély

¹ Hányoki Losonczy István, 1781.

terjedelmű vízterület, melylyel a »három város« dicsekedhetik. E városok fejlődési iránya egészen más, mint a Tisza-medencze széleire eső városoké. Később fejlődtek, mint a felvidéki városok, s valamely történeti esemény egyiket sem tette híressé...”²

A „Három Város” fogalom „létezett” egészen a XX. század közepéig. A közös vonások, szükségszerű eltérések, egyedi sajátosságok ösztönözték Erdei Ferencet arra, hogy rávilágítson a „Három Város” közös sorsára, különbözőségére, maradandó értékű szociográfiai munkáiban. „A mezőváros egyedül magyar városfajta. Nem hasonlít a nyugati városokhoz, ezért tagadják meg gyakorta városi minőségét. Az igaz, hogy olyan város, mint a nyugatiak nem lesz belőle soha, de hogy valamilyen város, hogy a magyar társadalomnak páratlan erjesztő góca és végtelenül fejlődőképes településforma, azt Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd példája bizonyítja legfényesebben.[...] A Három Város ma is a legklasszikusabb képviselője a legsajátosabb városi alkatnak, abban pedig egyedül áll az egész országban, hogy vármegyényi terület egész társadalma három mezőváros keretei között él. Mind a három város példás alakban mutatja a mezőváros összes jellemzőit: teljesen polgárosult városmag, faluszerű külvárosok, tanyarendszer, intenzív mezőgazdasági kultúra és öntudatos polgárosodó földművelő parasztság [...] a Három Város különleges fejlődési tényezője a homokosodás. Elterjedése a 18. és 19. század fordulóján veszedelem volt, később azonban különös erejű fejlesztő tényezője lett a termelésnek. A homok segítette a szőlő- és gyümölcsstermelés kifejlődését, a kerti kultúra pedig bőven buzgó forrása lett mindhárom város társadalmában a fölemelkedésnek és polgárosodásnak. [...] A Három Város történeti elemei között is a parasztság dominál [...] A Három Város jelenlegi társadalmi szerkezete tisztára átmeneti. A történeti rétegek még nem illeszkedtek a polgári társadalom megfelelő szintjére, de már nem önálló csoportok többé, csak színfoltjai a polgári társadalom sajátlagos osztályainak...” – írja Erdei.³

Kecskemétet, Nagykőrösöt és Ceglédet a XIV. században említik együtt először, amikor Cegléd földesurát, a Clarissa-apácarendet birtokba helyezték 1368-ban. A beiktatással járó határjárás alkalmával esett szó arról a hatalmas tölgyerdőről („Thulerdő”), amely a három helység („trium oppidorum seu villarum”) határára terjedt ki.⁴ A „Három Város” megnevezés ekkor csupán földrajzi helyzet meghatározásnak tekinthető.⁵ A „Három Város” név tartalmát illetően mélyebb gyökerűvé vált a későbbi évszázadokban: sorsközösséget, egymásra utaltságot jelentett. A török hódoltság korában mindez egyértelműen megnyilatkozik.

A XVI–XVII. században kiteljesedett a Három Város sajátos autonómiája, de emellett az összetartozásuk is szép példaként áll elő. Kecskeméten, Nagykőrösön, Cegléden, ha pereskedések támadtak birtokjogi, közbiztonsági, közerkölcsi s más ügyekben, nemcsak az illetékes mezőváros főbírája döntött, hanem a „három város bírósága” ítélkezett a „három város törvényével”. A bíróságot alkotó „fogott bírák” közé állítottak környékbeli falusiakat (Abony, Nyársapát, Szentkirály, Szentlőrinc), de távoli vidékekről (például Rimaszombat, Győr, Gyöngyös, Szeged) a heti vásárokra érkező embereket is.⁶ A „három város bírósága” gyakorlatilag a hódoltsági területről kiszorult Pest vármegyének volt a hivatalos intézménye (ítéleteit Füleken, Szécsényben hagyta jóvá a viceispán), működése

2 Váczy János, 1895. 192–193.

3 Erdei Ferenc, 1937., Erdei Ferenc, 1941. Erdei Ferenc, 1942.

4 Pest Megyei Levéltár (PML) NkV ZL C/2. Nyársapát–Cegléd közötti határper jkv-e. A^o 1368. 70.pag.

5 Lásd Iványosi-Szabó Tibor, 2008. 29.

6 Benkó Imre, 1930.

az ún. „parasztvármegyék” tevékenységével hozható kapcsolatba.⁷ A „Három Város” közösen képviselte érdekeit a török hatóságok előtt is.

A Három Város: Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd történeti-néprajzi-földrajzi vizsgálata összehasonlító módszerrel bizonyíték arra, hogy a „mezőváros”, mint sajátos településforma, magasabb fejlettségű települési képződmény, nem pedig átmeneti állapot falu és város között. Jellegzetes magyar települési formáció (a portákból álló lakóházas, sűrűn lakott városias belsőség, a peremi részek – aklok, kertek – falusias jellege, s a városhoz, annak központjához tartozó mezeikert-szállásos, tanyás, szórvány településű tágas belső és külső határ).

A „mezőváros” tehát komplex életjelenség, történeti képződmény. Évszázadok során fejlődött, alakult ki jellegzetes társadalmi-gazdasági karaktere. Az alföldi mezővárosok túlnyomó többségében – így a Három Város esetében is – fokozottabban súlypontosodik a földterület, határnagyság kérdése (a tágas belső és hozzá kapcsolódó külső pusztai határ), mint meghatározója a gazdálkodásnak, nevezetesen a mezőgazdasági termelésnek, amelyhez szervesen tartoznak más funkciók, így a kézműipar, s döntő mértékben a kereskedelem.

A „mezőváros” – Európában egyedülálló – önálló települési kategória: az agrártermelés, árutermelő jellegű mezőgazdálkodás által teremtett város, magasabb funkciójú települési képződmény. A mezőváros esetében tehát az agrárviszonyok teremtették meg a városias fejlődés lehetőségét. A mezőváros, jogi értelemben, „oppidum”. Ellentétben a szabad királyi várossal, a „civitas”-szal, az oppidum esetében a földesúr juttatta kedvezményes helyzetbe, kiváltságos állapotba jobbágy alattvalóit. A királynál vásártartási s más privilégiumot eszközölt számukra. A közösség – a XIV–XV. században – nem került közvetlen földesúri függés alá, hanem cenzuális viszony kötötte hozzá, azaz egy összegben fizette meg adóját, s viszonylag nagy autonómiával rendelkezhetett. A kiváltság birtokában adózóképesége, jó teherviselő, vagyoni állapota erősödött, s így a földesúr anyagi, gazdasági érdekeit is jobban kiszolgálta. Ez a sajátos helyzet változatlan maradt a XVI–XVII. században is, sőt az autonómia tovább erősödött.

A Három Város mezőváros-lényegének meghatározója három tényező: az autonómia, az adózás kedvezőbb volta, a jelentős teherviselő képesség, s a privilégiumok birtoklása. Mindezek mellett alapvetően fontos összetevő még a határterület is, mint amely az agrártermelés legfontosabb alapja, legfőbb jellemzője a nagy határú alföldi mezővárosoknak. Ellentétben a dombsági tájakkal, ahol a domborzat jelentett akadályt a nagy határú települések kialakulásának, az alföldi síkvidéki tájon szükségszerűen ment végbe a településkonzentráció egy-egy kedvezőbb földrajzi adottságú, földrajzi energiával rendelkező helyen, a tágas, nagy határ kialakulása, amely a városiasodás feltételeit teremtette meg. A bőséges földterület egyike a legfontosabb termelőerőknek, amely meghatározta a Három Város fejlődését is.

A Három Város fejlődésének kulcskérdése az autonómia. Cegléd és Kecskemét, részben Nagykőrös is, váltakozva királyi birtok volt. Elsőként Cegléd került magánföldesúri kézre 1368-ban, majd a másik két város is, végérvényesen a XV. században. Valójában a Három Város jobbágyjogú, de szabadalmas helynek számított a XVIII. századig.

A földesurak nem laktak helyben, a tisztartójuk által képviseltették magukat a Három Városban. Tehát viszonylag nagy függetlenségre rendezkedhettek be a mezővárosok, szükségszerűen fejlődött ki az önrendelkezésük. Példaként említhető meg Cegléd esete. A ceglédiek először elűzték, majd 1509-ben meg is ölték a földesúr, a budai apácák képviselőjét, officialisát, s e tettükért nem büntették meg, csupán vérdíj megfizetésére köte-

⁷ A kérdést részletesen tárgyalja Szakály Ferenc, 1969; Szakály Ferenc, 1981.

lezték őket.⁸ A XVI. században, a török hódítás nyomán bekövetkezett létbizonytalanság az önkormányzat további erősödésére készítette a mezővárosokat. A magyar földesurak csupán távolról tarthatták szemmel hódoltsági birtokaikat, a királyi Magyarország területéről, a végvárakból avatkozhattak a vármegye hatalmával és a végvári katonasággal a Három Város életébe. Az autonómia erősödését döntően befolyásolta a török szultántól nyert hász városi kiváltság, még akkor is, ha az súlyos adózást és egyéb terheket jelentett a civis lakosság számára. Az autonómia sajátos módon összefonódott a kálvinizmus puritánságot hirdető ideológiájával.

A kiváltságos állapotot kénytelen volt elismerni a magyar királyi hatalom is, hogy ezáltal is megőrizhesse befolyását a hódoltsági területen. Például Nagykőrös 1642-ben vásárolta meg Pótharaszti pusztát, s ezt királyi jóváhagyás szentesítette, s a közösség szabad állapotát I. Lipót is megerősítette 1693-ban, valóságosan is kiváltságos városnak tekintve Nagykőröst.⁹

Az erős önkormányzatú mezővárosi közösség a magyar hatalom érdekeit kiszolgálta. Pest vármegye előretolt bástyájának tekinthető a Három Város. A vármegye – a királyi hatalom – a magisztrátussal érvényesítette akaratát, foganatosította rendeleteit, s hagyta jóvá a Három Város bíróságának ítéleteit, feljebbviteli bíróság volt (például főbenjáró véteket, mint a „törökösség”, a vármegyén tárgyalták). A Három Város, mint hatalmi szerv, az ún. parasztvármegyék felett állt, önálló biztonsági, csendőri szervezetet alkotott.

A Három Város földesurainak is képviselője, „reprezentánsa” volt: megfizették részükre az adójukat, viszont földesúri jogokat gyakorolt a magisztrátus, testületi földesúr szerepet töltött be (házastelket, földet adományozott vagy elkobzott, belső ügyekben bíraskodott, viszonylag önálló politikát folytatott).

Az autonómia erőpróbája a XVII. század végén kezdődött, amikor 1688-ban a Neoaquistica Comissio (Újszerzeményi Bizottmány) megkezdte működését.¹⁰ Mivel egy testületi földesúr alá tartozott Cegléd, a Clarissa-apácarend birtokjogához kétség nem férhetett, s Cegléd mezőváros birtokában a bécsi udvar megerősítette őket 1714-ben. Ennek következményeként kerültek a ceglédiek szoros földesúri fennhatóság alá, ami végül is a mezőváros autonómiájának megszűnését is eredményezte. Megtörték a reformátusok hegemoniáját, s ez az autonómia megszűnéséhez vezetett. A betelepített katolikusokkal osztották meg a törzssőkös református magisztrátus hatalmát, a földesúr közvetlenül beavatkozott az előjárók választásába, bevezette az úrbáriumot, a földesúri bíraskodást, úriszéket állítva fel a mezővárosban. Kecskeméten a Koháry földesúr is közvetlen fennhatósága alatt tartotta a várost (különösen az 1660-as török expanziót követően), úriszéket állított fel, s gyakorolta az 1702-ben szerzett pallosjogát is. Ennek ellenére azonban Kecskemét jogállása merőben eltért Ceglédétől, nem került közvetlen jobbágyi függőségbe, mint Cegléd, ahol végrehajta az urbáriumot, a lakosságot a jobbágyság közvetlen dologi formái közé kényszerítette a – Clarissa apácarend földesurasága jogörökébe jutó – vallásalapítványi uradalom, megvalósítva a jobbágy telekszervezetet, közvetlen úrbéri függőséget.

Nagykőrösnek és Kecskemétnek, ahol több földesúr volt illetékes a birtoklásban, hosszú küzdelem árán sikerült megőriznie autonómiáját. Kecskeméten jóllehet erőteljes befo-

8 Bácskai Vera, 1965. 127.

9 Novák László, 1978; Novák László, 1994.

10 A Magyarországon berendezkedő Habsburg-hatalom minden 1683-tól fegyverrel megszerzett, illetve „meghódított” területet „új szerzeménynek”, saját tulajdonának tekintett, s eredeti birtokosának csupán akkor szolgáltatva vissza, ha igazolni tudta tulajdonjogát, birtokának jogcímét, és megfizette érte a fegyverváltságot (Ius Armorum) a kincstárnak, amely a birtok értékének 10%-át tette ki.

lyása volt a Koháry földesúri családnak, nem történt meg a lakosság jobbágysorba süllyesztése. Viszonylagos békesség honolt a földesurak és a városi közösség között. A város megfizette a földesuraknak az adót, hozzájuk cenzuális viszony kötötte. Valóságosan a „nemes tanács” irányította a város életét, amelyet azonban nemcsak a földesúr, de a vármegye is felügyelt. A mezővárosi tanács továbbra is a közösség, nem pedig a földesurak érdekeit szolgálta, jöllehet a függőségtől nem tudták elhatárolni magukat.

Hasonló volt a helyzet Nagykovácsán, de itt a mezőváros kedvezőbb állapotba került. A kővárosi földesurak is eszmei birtokot mondhattak magukénak, s ennek következtében nem vehették követlen birtokukba a várost, nem bomlaszthatták szét a mezővárosi autonómiát. Nagykovács előnye abból is származott, hogy homogén református közösség volt, s a város tanácsában többségében olyan armalista kisnemesek foglaltak helyet, akik képesek voltak megoltalmazni a jobbágyjogú közösséget a jobbágysorba süllyesztés veszedelmétől. A mezőváros megőrizte cenzuális jogviszonyát, egy összegben fizette meg úrbéri járandóságait a földesurainak.

Kecskeméten is próbálkoztak a földesurak, de Nagykovácsot érte különösebb támadás a város felét birtokló Keglevich család részéről. Az „ex usu” és „ex jure proportionális per” eredménytelensége belátásra készítette a földesurakat Nagykovácsán, hogy a felsőbb hatalom sem látja érdemesnek a jó teherviselő, adózó mezővárosi közösség felbomlasztását, a földesurak végül lemondva ősi javaikról, eladták jussukat a városnak. Ez lehetővé tette a nagykovácsiek számára a redempciót, az önerőből történő megváltkozást az 1810–1820-as években. Kecskemét is képes volt függetleníteni magát földesuraitól, a redempcióra 1834-ben került sor.

Nagykovács – miután az 1817-ben megalkotott városi szabályrendelet-gyűjteményt a vármegye jóváhagyta – szabadalmas város lett, s Kecskemét is ebbe a kiváltságos helyzetbe került, jöllehet a mezővárosi közösség a szabad királyi városi cím elérésében látta küzdelmük eredményét.

A két város – tehát –, mint cenzuális helység, a földesurak képviselője, „reprezentánsa” volt egészen a XIX. század első felében megkezdődött örökös váltságig, a szabadalmas városi rang elnyeréséig. Nemcsak földesúri hatalmat gyakorolhattak, de – Nagykovács esetében – földbirtokos is volt a nemes tanáccsal rendelkező mezővárosi közösség. A tekintélyes pénztőkével rendelkező kővárosi mezővárosi tanács rendszeresen hitelezett eladósodott kisnemesi familiáknak, így a szabolcsi Tolcsvay Bónis és a felvidéki Podhragyay Podhradszky családoknak. Tolcsvay Bónis Mihály 1748-ban vett fel 300 forint kölcsönt, amit viszont nem tudott visszafizetni határidőre, és adóssága fejében kénytelen volt átadni fedezetül 1775-ben a Szabolcs vármegyében fekvő Tét nevű falut Nagykovács városának. Kőváros mezőváros ezáltal két örökös és három szabad menetelű jobbágy és egy zsellér, összesen 1 ¼ jobbágytelek, sessio birtokába jutott. Mivel a család fizetésképtelen maradt, az adósság arányában vásárolta meg 1832-ben a magisztrátus a Bónis familia részét a Nagykovács és Kecskemét között fekvő Borbásszállás és Szentkirály pusztán. Podhradszky György is fizetésképtelensége miatt volt kénytelen lemondani a Karcag mellett fekvő Hegyesbor pusztájáról, de mivel az igen távol fekszik Nagykovácsától, ezért a kővárosi magisztrátus felajánlotta azt vételre 1748-ban Karcagújszállás mezővárosának.¹¹

A XVIII–XIX. századi viszonyokat tekintve Kecskemét és Nagykovács jogállása köztes állapotú a szabad királyi városok és a közvetlen földesúri függőségben lévő mezővárosok között. Mint „szabadalmas város”, a jászkun és hajdú kiváltságos helységekkel vehette fel a versenyt, sőt – mivel önerőből voltak képesek megőrizni autonómiájukat a XV. századtól, testületi kiváltság birtokában nem uniformizálódtak –, szervezetszervezettség tekintetében

11 Novák László, 1978. 104.

túl is haladta a Három Város azokat¹², melynek jelentősége a nemesi jogrend, kiváltság felszámolása után hangsúlyozódott erőteljesen, a XIX. század közepétől. Az 1870-es évek közigazgatási átszervezése során Kecskemétből törvényhatósági város lett (e jogállást csupán néhány, egykori szabad királyi város érdemelte ki), míg Cegléd és Nagykőrös rendezett tanácsú városi rangot kapott, hasonlóan a jászkunsági és hajdúsági nagyobb mezővárosokhoz (az egykori kiváltságos területek kisebb helységeit a „község” települési kategóriába sorolták).

A mezőváros-minőség fontos kritériuma az adózás módja. A XIV–XV. században cenzuális viszony jellemzi a Három Város és földesuraik kapcsolatát. A földesúri adót és egyéb szolgáltatásokat egy összegben fizették meg a communitasok. Ez a helyzet elősegítette viszonylagos függetlenségük erősödését, megteremtve az önrendelkezés lehetőségét. A török hódoltság korában is – ellentétben a királyi Magyarországgal, ahol fokozottan kerültek közvetlen földesúri függőségbe a mezővárosok – folytonos maradt a cenzuális viszony. A Három Város kiváltságainak biztosítása fejében – a XVII. században – egy összegben fizetett adót évi két alkalommal (Szent György és Szent Dömötör napján) a törököknek, úgyszintén a vármegyének és földesurainak is. Kecskemét és Nagykőrös egészen a XIX. század eleji redempcióig cenzuális viszonyban volt földesuraival, Cegléd viszont jobbágysorba süllyedve a XVIII. század második felében, az urbáriumban megállapított adót fizette, s dézsmát, robotot, forspontot, különböző konyhára valókat (pl. culinale, konyhára való) szolgáltatott földesurának, egészen az 1830-as évek végéig. Az 1836/38-as országgyűlés törvényeinek hatására ekkor válthatták meg egy összegben földesúri tartozásaikat, s fizették a cenzust egészen a jobbágyfelszabadításig, amelyet az 1853. évi úrbéri pátens szentesített.

A mezővárosi privilégiumok között legfontosabb a vásártartás joga. Kecskemét Borbála királyné adománya révén árumeállítási joghoz jutott 1415-ben, de földesúri kézre kerülve, a másik két városhoz hasonlóan, a vásártartás joga jelentette legfőbb kiváltságukat. A mezővárosi árutermelő mezőgazdaság, és a hozzá kapcsolódó kézműipar nemcsak a szűkebb helyi, de a nagyobb körzet, sőt távolsági kereskedelem vásári funkcióit is megteremtette a Három Városnak. A XV. századtól tarthattak vásárt évente három alkalommal (legnagyobb hírnévre tett szert a kecskeméti-fehértői vásár, amelyet két hétig tartottak a Ballószög és Matkópuszta határánál elterülő Fehér-tó körül, s amely vetekedett a hortobágyi hídivásár jelentőségével), s a közösségek foglalkozhattak árutermelő tevékenységük gyümölcseinek távolsági értékesítésével is (pl. sőremarha, gyümölcs). A török hódoltság korában a zavaros politikai viszonyok nehezítették, illetve lehetetlenné tették a vásártartást, ennek ellenére nagy méreteket öltött a hetivásározás. Jelentős maradt a táji cserekereskedelem, s fokozódott a külföldre irányuló jószágkereskedelem.

A vásártartás jogának elnyerése alapvetően szolgálta a földesúr érdekeit is, ezért a mezőváros mindenkor számíthatott a földesura támogatására. A török hódoltság korában – mint hangsúlyoztuk –, meglazultak a földesúrhoz kötődő szálak, s ahogyan a Három Város erősítette autonómiáját, úgy élhetett privilégiumaival. A XVII. század végére – összekuszálódva a földesúri birtokviszonyok, feledésbe merült a birtokjog – homály fedte annak tényét is, hogy valamikor a vásártartási jog megszerzésében a földesurak jeleskedtek volna. Ezt igazolja Nagykőrös esete is, amely városnak nem csupán autonómiáját, de vásártartási jogát is szentesítette I. Lipót császár (1693). Ezért írhatta kőrösi krónikájában Balla Gergely a XVIII. század közepe táján, hogy azt „nem a földesurak szerzették”, hanem a város, és ezért „jussa sincs hozzá senkinek”.¹³ A két „szabadalmas város” (Kecskemét,

12 Lásd Novák László Ferenc, 2011.

13 Balla Gergely, 1856.

Nagykőrös) – de a földesúri függőségben lévő Cegléd is – újabb vásártartási privilégiumot szerzett a XVIII. században, Kecskemét ötre, a másik két város négyre növelve a vásártartás napjainak számát.

Az alföldi mezővárosi fejlődés sajátosságaként a Három Város területgyarapodását is településkonzentráció idézte elő. A XIII. században lezajló természetes népességfogyásnak, depopulációnak köszönhetően – s részben a tatárjárással is magyarázhatóan – alakult ki a Három Város tágas határa. Ekkor alakult ki a törzshatár, amelyhez a XVI–XVII. századi háborús pusztítások következményeként tekintélyes nagyságú, kiterjedt pusztai külső határ tartozott: ezeket a pusztákat árendálták, zálogolták, s részben örökös tulajdonként meg is vásárolták a mezővárosok, ahol nagyarányú jószágtenyésztést folytathattak, tehát a tőkeerős árutermelésnek biztosított lehetőséget. A külső határ nagysága változó volt¹⁴, míg a puszták egy részét a XIX. század eleji redempció során Kecskemét és Nagykőrös meg nem szerezte örök tulajdonként. Kecskeméthez tartozott Ágasegyháza, Borbásszállás, Felső-Alpár, Szentkirály, Szentlőrinc, Nagyköröshöz pedig Nyársapát, Pótharaszti és Tetétlen pusztja. Cegléd határát pusztja nem gyarapította.

A tágas belső határ és a puszták az árutermelő mezőgazdaság számára biztosított alapokat, s ez a Három Város gazdasági-társadalmi virágzását, prosperitását biztosította.

Az autonómia sajátosságából következően, fejlett társadalmi viszonyok jellemzik a Három Várost. A laza jobbágyi függőség, az önkormányzat megerősödése, a szabad gazdálkodási lehetőségek korai árutermelő viszonyokat teremtettek a feudalizmusban, a polgári fejlődésnek egy korai, sajátos magyar módját.

A Három Város társadalmának gerincét a civisek, parasztpolgárok alkották, az agrárjellegnek megfelelően. A belső határon és a külső pusztákon gazdálkodva gyarapították vagyonukat, tetemes jövedelemre tettek szert a kor legrentábilisabb agrártermeléséből, a jószágtenyésztésből és kereskedeleméből. A szabad parasztpolgár, a civis mentes volt a jobbágyi kötöttségektől: a magistrátus, illetve a communitas jóvoltából birtokolhatott földeket, ahol önállóan gazdálkodott, s maga foglalkozott megtermelt javainak értékesítésével is. A város irányítása is a civisek kezében volt. Érdekeiknek megfelelően vették kézbe a közösség sorsát. Ez az érdekeltség azonban megfelelt az egész mezővárosi közösség érdekvizonyainak.

Míg a XVI–XVII. században a kismanesség jelentéktelen tényező volt a Három Városban, szerepük lényegesen megnövekedett a XVII. század második felétől, a XVIII. században. A rendi viszonyok között csupán ők képviseltek potenciális erőt a korábbi, fejlett önkormányzat, autonómia megoltalmazásában. A kismanes életmódjában kevésbé különbözött a civis gazdától, vagyoni helyzetének megfelelően a különböző mezővárosi társadalmi rétegbeliekhez hasonlóan gazdálkodott, felesleg termelésére rendezkezett be, s minél nagyobb jövedelem megszerzésére törekedett. Ahogyan birtokolta a kommunitás földjét, úgy kellett kivennie részét a közös terhek viseléséből. A XVII. század végétől fokozatosan vették át a kismanesek a város irányítását. Tehát vagyoniilag tekintélyes „civis gazdák” is lehettek, viszont nemesi oklevelük révén többnek számítottak: olyan társadalmi erőnek, amely a birtokképtelenséggel, incapacitással sújtott nemtelen, jobbágy jogállapotú mezővárosi közösség „birtokképességét” biztosította. Kecskeméten és Nagyköröson – főként ez utóbbi helyen – mindvégig megőrizték vezető szerepüket a kismanesek. Cegléden a földesúri függőségbe kerülés, s a jobbágy telekszervezet kialakítása kizárta a társadalmi fejlődés útjának ezt a lehetőségét.

A „Három Város” társadalmi viszonyainak legfőbb sajátossága a kismanesség progresszív szerepe, amely réteg a sajátos magyarországi viszonyoknak megfelelően, a polgári lét

¹⁴ Novák László Ferenc, 2013.

gyengesége miatt erősödhetett meg Kecskeméten és Nagykőrösön a XVII. század második felétől, Ceglédén pedig – a Clarissa-apácarend, majd a vallásalapítványi uradalom földesúri fennhatósága miatt –, kirekedtek a hatalomból. Itt továbbra is jelentéktelen társadalmi tényező maradt az armalista nemesség, hasonlóan a jászkun és hajdú mezővárosokhoz.¹⁵

A mezőváros mezőgazdasági jellegéből fakadóan a nagyszámú szolga, béres és pásztor társadalmi réteg jelentősége hangsúlyozódik a Három Városban is. A progresszív gazdálkodás, fejlett üzemszervezet túlfeszítette a kisközösségi – elsődlegesen családi, rokonsági, tehát vérségi – kereteket, szükségyszerűen a bér munkán nyugvó árutermelést helyezve előtérbe. Jól példázza mindezt a felvidéki területekről – Árva, Zólyom, Trencsén, Túróc, Gömör, Nógrád, Hont vármegyéből, sőt Lengyelországból is – érkező idénymunkások foglalkoztatása a XVIII–XIX. században, sőt a XX. század elején.

A „Három Város” társadalmában jelentős erőt képviseltek a kézműiparosok, s részben a kereskedők (a XVIII. században a görögök, a XIX. század közepétől a zsidóság) rétege. A mezővárosi keretek között bizonyos mértékig a polgáriasodást képviselik és testesítik meg ők.

Hogy a céhek viszonylag későn kezdtek szerveződni – a XVI. század közepétől vannak rájuk vonatkozó adatok –, az a mezővárosi jelleggel is magyarázható. Elsődlegesen azzal a ténnyel, hogy a kézműipar alárendelt szerepet játszott az agrártermelésre berendezkedett mezővárosokban az Alföldön, ellentétben más vidékekkel, ahol a kézműipar fejlődésének voltak meg a legfontosabb feltételei, így például az ipari nyersanyagokban gazdag hegyvidéki tájakon.

Legtekintélyesebb kézműipari központtá vált Kecskemét, ahol olyan céhek is működtek, amelyek magukba tömörítették a másik két város mestereit is (például a borbély, kalapos, kékfestő, szappanos céh).

A XIX. század közepétől kibontakozó kapitalista fejlődés hatott a Három Város társadalmának átalakulására is. A legelőfelosztás révén kiteljesedő tanyahálózatban megnövekedett az önálló (ún. farm) tanyák száma, ahol családi erővel művelték a földet, sőt részes munkára is vállalkoztak, illetve vállalniuk kellett. A telepszerű, árutermelő, nagyüzemi szőlő- és gyümölcsstermesztés, borászat, úgyszintén a kertészet, megkövetelte az egyes társadalmi rétegek jelentőségének megnövekedését. Számottevő társadalmi erőt képviselt a művelt, egyesületbe tömörülő – többségükben kisnemes –, gyümölcsstermesztésre, szőlészetre, kisállattenyésztésre szakosodott réteg s a kertésztársadalom. A kertkultúra felvirágoztatása a homoki tájon a kertészethez fűződik (eredetileg kertésznek nevezték a mezei kerteken, tanyákon élő bér munkásokat, de „kertész”-nek, kertészkedőnek hívták azokat a szegényebb sorsúakat is, akik bérelt földön, a városhoz közel eső tanyán intenzív zöldségstermesztést honosítottak meg Kecskemét és Nagykőrös határán).¹⁶

A XIX. század második felében felbomlottak a céhek. A kézművesek iparegyesületet, majd ipartestületet hoztak létre, s ezek mellett különböző egyleteket, köröket, testületeket (tűzoltóság, dalárda, színjátszó csoport stb.). Míg korábban a parasztság nem szervezkedett (a XIX. század közepén a tekintélyesebb, vagyonos részük a kaszinóba tömörült), ekkor már ők is különböző társulatokat hoztak létre (olvasókörök, gazdaegyletek, vallásos csoportok). Minőségi átalakulása jelzője e folyamat: fokozottabb igény a művelődésre és szakmai ismeretek elsajátítására – határozták meg működésüket. A társaságok, körök, egyletek létrehozásában a fejlett mezővárosok jártak elől, így a Három Város. Erdei Ferenc az 1930-as években nem véletlenül nevezhette az „egyletek városának” Nagykőröst.

15 Novák László Ferenc, 2011.

16 V. ö. Für Lajos, 1983.

A Három Város az Alföld agrárkultúrájában sajátos helyet foglal el, mind a határhasználat, mind az agrártermelés különböző ágai tekintetében.

A Három Város pregnáns, jellegzetes képviselője a kötetlen, mezei kertes határhasználati rendszernek. Legkorábban XVI. századi adatok bizonyítják a mezei kertességet, de feltételezhetően – a birtokjogi tényezők s a határnagyság alapján – korábban is meg lehetett a mezei kert. A mezei kertek eredetileg a határ különböző részén szabadfoglalással kerültek a lakosok birtokába, majd később – a XVI–XVII. században – városadományként, ahol szántották és kaszálták a földet, s alkalomadtán ott tárolták a takarmányt, de téli szállásként is szolgált, ott tartották a jószágállományt. A XVIII. század végétől, a földművelés intenzívebbé válása során, fejlődött a mezei kert komplexebb üzemenként, tanyává. Cegléd mezei kertes határát az 1780-as években vették rendezés alá. Jóllehet a határbeli üzemenként, szállásokot fel akarták számolni, de az a határ nagy kiterjedése miatt lehetetlennek bizonyult. Ennek következtében – a földesúri akarattal megfelelően – három nyomásra osztották ki a „fertyályos”, „félertyályos” jobbágyok földjárandóságát a várostól északra eső területen, míg a negyedtelkeseknél nagyobb gazdák továbbra is a távoli határrészekben, dűlőkben kimért tanyaföldeket birtokolhattak.

A pusztákon jellegzetes, ideiglenes jószágirtó helyek voltak a nyaralók és telelők, nevükben utalva arra, hogy ott nyáron és télen tartották az állatokat.¹⁷

A XIX. század második felében, a legelőfelosztás után teljesedett ki a tanyarendszer. A feltört legelőn épültek fel az önálló tanyák, s itt, valamint a határ hagyományosan földművelésre fogott részén működtek a mezővárosi gazdák családi üzemeltetésű tanyái, valamint a konvenciók cselédek és kertészek által lakott tanyák.

A Három Város gazdasági struktúrájának legfőbb jellemzője az árutermelő jelleg, a saját, illetve családi szükségleteket meghaladó gazdálkodás produktivitása.

A XIX. század derekáig az állattenyésztés volt a legfontosabb mezőgazdasági ágazat. Ennek kedvező lehetőséget biztosított a XIII–XIV. században kialakult tágas határ, valamint a XVI–XVII. századi hatalmas méreteket öltött pusztásodás. A tágas legelőterületen külterjes állattartás valósult meg. A hízott, sörmarha, ló, juh tömegesen került bécsi, észak-itáliai, morva, délnémet piacokra. A XVIII. században összeszűkült a legelő területe (a homokosodás miatt erdővel, szőlővel kellett megfékezni a legelőt veszélyeztető futóhomokot; Nagykőrös pusztáit mezeikert-tanyákra osztották fel a lakosok között), csupán Kecskemét homokpusztáin (Ágasegyháza, Bugac, Monostor, Szer), mint egyedüli hasznos művelés, virágozhatott a külterjes állattartás, a XIX. század közepi lehanyatlásig. A hanyatlással egyidejűleg lendült fel a kupeckedő kereskedelem. Főként a sertéskezelkedelemből virágzott, amely hízalással párosulva, jövedelmező foglalkozás volt Cegléden és Kecskeméten a XIX. század második felében, a XX. század fordulóján.

A jószágtenyésztés mellett a szőlő- és gyümölcsstermesztés, valamint a zöldségkultúra jelentett specifikus, potenciális gazdasági erőket. A XVII–XVIII. században ívelt fel ez az ágazat – jóllehet a XVIII. század végi, XIX. század eleji országos méretű szőlő- és erdőtelepítés miatt torpanás állott be –, s a XIX. század második felében virágzott fel. A filoxeravész miatt az alföldi homokvidékekre helyeződött a szőlőstermesztés súlypontja, s különösen alkalmassá vált e célra a Három Város homokkal borított határa. Kecskemét vált a homoki szőlészet és borászat legfőbb központjává az Alföldön. A svájci illetőségű Weber Ede üzleti vállalkozása hívta életre a helvéciai nagyüzemi szőlőgazdaságot Ballószögön, Katonatelepen működött a hazai szőlőnemesítés kiváló egyénisége, Mathiasz János. Az árutermelő gyümölcsstermesztés országos központjává fejlődött a XIX. század második

¹⁷ Novák László Ferenc, 1982a.

felében Kecskemét és Nagykőrös, de Cegléd is igyekezett lépést tartani velük, az Ungváry-telep és pincészet révén.

A XIX–XX. századfordulón virágzott fel a zöldségtermelő kertészet is. Kecskeméten és Nagykőrösön a lójárgányos-vödrös, árkos rendszerű öntözéses zöldségtermesztés honosodott meg a német kertészek révén a XIX. század második felében, míg Cegléden a bolgárkertészet vert gyökeret a XX. század első felében.

Az alföldi mezővárosok sajátosságaként a kézműipar nem alapvetően meghatározó tényezője a fejlődésnek, hanem az agrártermeléshez szervesen kapcsolódva elégitette ki az alapvető szükségleteket és luxusigényeket. Kecskeméten alakultak meg legkorábban az első céhek a XVI. század közepe táján (ötvös, szabó, szűcs, szappanos). A XVII–XVIII. században az alapszakmák többsége már létrehozta céhszervezetét (csizmadia, kovács, lakatos, asztalos, takács). A XVIII. század második felében királyi rendelkezés szorgalmazta a kőműves-, ácsszakmák fejlesztését, a kézműiparosok képzését. Ennek tulajdoníthatóan a XIX. század legelején már az ácscok, kőművesek, bognárok is megszervezték céheiket. Mindez már jelzi a polgári igények erősödését is (stíl jellegű, módos építkezés, hintók gyártása stb.). A szükséglet, illetve a divat is megkövetelte a szakmák differenciálódását. Példaként említhető, hogy külön céhet alkottak a divatos ruhákat készítő német szabók és szűcsök a magyar szabóktól, s a szűrkészítő mesterek is önálló Szűrszabó Céhet hoztak létre (Nagykőrösön 1830-ban). Legkésőbb a XIX. század közepén a cipészek is önálló céhet szerveztek meg.

Bár jelentős mennyiségű kézműipari termék áramlott a Három Városba – elsődlegesen is hiánycikkek, mint vas, tűzálló és egyéb cserép, faeszközök –, az itteni kézműipar rangosságát fémjelzi az egyes szakmák mennyiségi és minőségi termelékenysége. A kecskeméti és nagykőrösi ötvösök – a név szerint is ismert Cseh György, Tar Illés, Csorcsány Mihály, Ötvös Balázs kecskeméti, Somodi István nagykőrösi mester – munkái a magyar ötvösművészet XVII. századi remekei, s egyben európai színvonalú művészi termékek.¹⁸ A szűcsmesterség magas színvonalát fémjelzi a kecskeméti suba híressé válása a Duna–Tisza közén.¹⁹ A csizmadiák nemcsak helyben, de távolabbi vidékeken is keresett cikket gyártottak. A takácsok művészi munkássága is kiemelkedő a Három Városban. Rangos munkákat készítettek a kovácsok, lakatosok. Remekmívű vasalások, záruk, lakatok magukon viselik a barokk, klasszicista, szecesszió stílusjegyeit, s a mesterség művészi remekei (például Thirring Ferenc kecskeméti kovácsmester is országos hírnévre tett szert a XIX–XX. századforduló idején). A „kőrösi” kocsi tágabb körzetben is ismert, a bognár- és kovácsszakma remeke.²⁰

A mezővárosi kézműipar a Három Városban az agrártermelés s az életmód fejlettségét bizonyítja. A gazdaságok, háztartások tárgyi ellátottsága, felszereltsége igazolja, s a múzeumokban őrzött emlékek, hogy az itt működött mesterek minden időben korszerű gazdasági követelményeknek tettek eleget, s fejlett ízléskultúrát elégitettek ki, alkalmazkodva a kor divatjához, a polgáriasult igényeknek megfelelően.

A kereskedelem magasabb színvonala is a Három Város fejlettségének mércéje. Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd országos és heti vásárai, sokadalmi fontos szerepet tölthettek be a különböző vidékek (Baranya, Gömör, s a Felvidék más részei, Erdély, Délvidék) közötti árucseré-forgalomban.²¹ A külterjes állattartás lehanyatlásáig, a XIX. század köze-

18 B. Bobrovsky Ida, 1981.

19 Szabó Kálmán, 1934.

20 Novák László, 1982b.

21 Itt is szükséges megjegyezni, hogy napjainkban az ország legnagyobb kirakodó- és állatvásárait tartják Nagykőrösön a téli hónapok kivételével, minden hónap utolsó vasárnapján.

péig volt híres a kecskeméti fehértói vásár augusztus elején, amely a Lőrinc-napi kirakodóvásárral végződött Kecskeméten. A kirakodóvásárokon különböző, nélkülözhetetlen tárgyak, eszközök, hiánycikkek kerültek felhozatalra²², amelyek nemcsak a Három Város, de távolabbi vidékét is ellátták (például gömöri, csákvári tűzálló cseréppel, mezőtúri, vásárhelyi korsókkal, tálakkal, az Északi-Kárpátok vidékéről hozott faáruval, textillel). Innen gyümölcs, bor és értékesebb kézműipari termékek kerültek a Tiszántúlra, a Duna–Tisza különböző területeire és távolibb vidékekre.

A Három Város kutatásának egyik legfontosabb eredménye az, hogy kísérletet tett egy erőteljesen a polgári fejlődés útját járó alföldi mezővárosi közösség műveltségének, hagyományvilágának összefoglalására is. A mezővárosi jellegnek megfelelően, az agrártevékenység által teremtett paraszti életforma, a parasztpolgári fejlődés nem csupán a hagyományos paraszti kultúrára korlátozódott. A mezővárosi fejlődésnek megfelelően, már igen korán számolni kell az intézményes kultúra megjelenésével, s ennek a paraszti kultúrával való összefonódásával.

A mezővárosi önkormányzat, vezetés megkövetelte a széles látókörű műveltséget a paraszti életformát élőkől, a civisektől. A bonyolult, kényes politikai helyzetekben, veszélyes időkben – például a földesúri támadások idején a XVIII. században – alapvető szükségletként jelentkezett a tételes jogi ismeret, tájékozottság a világban, nyelvismeret (latin, német), amelyek eredményeként a mezővárosi tanács érdemlegesen tudott tárgyalni a vármegyével, magasabb szintű kapcsolatokra szert tenni, egészen a királyi udvarig. Az intézményes kultúra főbb jellemzője az írásbeliség, amely nélkül a Három Város aligha boldogulhatott volna bármely korszakban.²³

Létkérdés volt a fejlett mezővárosokban, hogy mielőbb megfelelő iskolákat hozzanak létre. A XVI. század közepén honosodott meg a kálvinizmus a Három Városban, s egyeduralkodó vallássá vált Cegléden és Nagykőrösön, s korán létrehozták iskoláikat. Cegléden a felsőbb iskolát, gimnáziumot a római katolikus egyházi uradalom számolta fel a XVIII. század közepén. Kecskeméten a török hódoltság korában is megőrizte folytonosságát a katolikus egyház, a ferences rendi barátok révén, mivel a kolduló barátokat – Jászberényhez hasonlóan – a török hatalom nem zaklatta s üldözte. Felsőbb iskolája révén Nagykőrös vált a protestantizmus fellegvárává a Duna–Tisza közén, iskolája a debreceni kollégium filiájának tekinthető. A lelkész-tanárok bejárták a Németalföldet (Wittenberg, Leiden, Utrecht), Angliát, utat nyitva az európai szellemiség beáramlásának a Három Városba: többek között a tudós tanár, Hányoki Losonczy István, a Szentjóni Szabó László barátsága miatt jakobinussággal vádolt Nánási Fodor Gerzson, vagy a főgimnázium első igazgatója, a Berlint megjárt hegelianus Szigethy Wurga János. Az orientalista kőrösi Uri János (1724–1796) nem tért vissza Oxfordból, ő a királyi Bodley-könyvtár keleti kéziratanyagának feldolgozására szentelte életét.²⁴ A szellemi nyitottság fémjele a „Nagy Tanárkar” működése a kőrösi református főgimnáziumban, a szabadságharc bukását követő önkényuralom idején.

22 A napjainkban tartott vásárokon legnagyobb számban a ruhakereskedők – többségük úri cigány –, játékféleséget árusítók, valamint különböző mesterek (legtöbbször a mézeskalácsosok, késesek, kötél- és szíjgyártók, bognárok, kádárok, bútorkészítők) fordulnak elő. Az Erdélyből érkezők többsége is cigány, akik szőnyeget, rozsdamentes edénykészleteket, porcelánárut, különböző szerszámokat (satu, fogóféleségek, csavarhúzó stb.) és játékokat, ruhaféleségeket, textilt árusítanak. A lacikonyhák száma is jelentős, akárcsak az itálárusoké.

23 Lásd Novák László, 2005.

24 Novák László, 1994. 695–696.

A magas szintű mezővárosi iskolai oktatásnak is köszönhetően vált mindegyre műveltebbé a Három Város felsőbb társadalmi rétege, de szükségszerűen a szegényebb, tehetőséges emberek gyermekei előtt is megvolt a felemelkedés lehetősége, s további magasabb szintű iskoláztatása Debrecenben, a pesti, bécsi, pozsonyi jogi, mérnöki egyetemeken. Nagykőrös első krónikásának, majd főbírójának, Balla Gergelynek édesapja csizmadia volt, akárcsak a híres későbbi főbíró, Bakos Ambrusnak is (őneki köszönhetően került el, illetve védte ki a város a helyben élő közbirtokos nemesek támadásait az incapacitas ürügyén), s nem utolsósorban Katona József takácsmester fiaként válhatott Kecskeméten városi ügyésszé s a nemzet nagy drámaírójává.²⁵

Nem véletlenül működhetett főgimnázium, református és katolikus tanítóképző, jogi akadémia Kecskeméten és Nagykőrösön, s épülhetett fel színház az 1890-es években Kecskemét városában.

Az intézményes kultúra magasabb nivójának tulajdoníthatóan a polgári átalakulás korában is kiemelkedő a Három Város a művelődés, önművelés fokozottabb kiteljesítésében. A XIX. század második felében sorra alakultak meg a különböző gazdasági – köztük kertészeti – egyesületek, amelyek komoly eredményeket értek el az országos gazdasági kiállításokon bemutatott különböző nemesített növényfajtákkal. Mindez azt is mutatja, hogy a Három Város konjunkturális gazdasági fellendülése elképzelhetetlen lett volna a jól képzett szakemberek nélkül. A különböző gazdakörök, majd a XX. század első harmadában megszervezett téli gazdasági iskolák valamennyien a mezővárosi agrártermelők és kézművesek részéről mutatkozó korszerűségi igényt jelzik. Itt említhető meg, hogy a két világháború között – Herke Sándor irányításával – számottevő kísérletet folytattak a kőrösi gazdák a Tetétlen puszta szikes talajának javítása érdekében.²⁶ A magasabb szellemi színvonal áthatotta a mezővárosi parasztpolgárság gazdasági és társadalmi igényeit. Jól példázza ezt Mathiász János esete is, aki a filoxéravész után került ide Tokaj-hegyaljáról, és csodát művelt a homokon, jó példát mutatott az értelmesebb gazdáknak. Az ő példáját követte Kocsis Pál, Csókás József Kecskeméten, B. Tóth Ferenc Nagykőrösön és Ungváry László Cegléden.

A mezővárosi önrendelkezés, korszerű, előremutató gazdaság, fejlett intézményes kultúra egyben predesztinálta a paraszti tudatvilágot, viselkedést, a hiedelmek és szokások alakulását. Az egyházi és világi hatalom szabályozó tevékenysége az egységes paraszti kultúra kialakulását kívánta elősegíteni – például a viselkedés megrendszabályozása, hiedelmek és szokások tilalmazása, sőt üldözése által –, amely azonban, a mezővárosi fejlettségből fakadóan, az alsóbb társadalmi rétegek nagyfokú mobilitása miatt kevésbé valósulhatott meg (jól igazolja mindezt például a díszes suba varrása és népszerűsége, holott a XIX. század első felében még szigorúan tiltották annak készítését és viseletét, vagy a fonóbeli élet fellendülése Cegléden a XIX. század második felében, amelyet tilalom sújtott korábban).

A XVI–XVII. században az egész mezővárosi társadalmat a nyitottság jellemzi, de a nyitottság a XVIII. századtól mindinkább az alsóbb társadalmi rétegekre, betyárookra, ridegekre, szolgákra, pásztorokra korlátozódik, akik nélkül a fejlett mezővárosi gazdasági struktúra megbénult volna. A nagyfokú migráció, a mobilitás az interetnikus vonásokat súlypontozza, s egyben jelzi a paraszti kultúra heterogenitását, színességét is. A migráció ugyan fokozza a tarkaságot, azonban kevésbé hat az egységesség kialakulására. Például a „bévődülés”, „rekölés” felbukkanása délnyugat-dunántúli migrációs hatásra vezethető

25 Novák László, 1997, Novák László, 1994. 696–697.

26 Lásd Szabó István–Szabó László, 1978.

vissza, s a „bakfázékolás” szokása pedig a szomszédos jász pusztákról történő katolikus népesség bevándorlásával hozható összefüggésbe a református Nagykőrösön.

A Három Város népi, paraszti kultúráját tehát a színesség jellemzi; a hiedelmek, szokások között felbukkannak archaikus elemek, s interetnikus hatást tükrözők egyaránt. A népi kulturális örökség, hagyományvilág mozaikszerűsége éppen a mezővárosi fejlődés, intézményes kultúra által szabályozva, az egységesítés szándékával vált sajátosan „mezővárosivá”, amely éppen – sokrétűségében, változatosságában, vallási felekezeti különbsőségeiben – a Három Város sajátos karakterrel bíró kulturális öröksége.

A Három Város fogalom lassan merült a feledés homályába. A három mezőváros egymáshoz közelsége, helyzeti energiája minden időben kiemelt szerepkört biztosított számukra, jóllehet az évtizedek folyamán funkcionális differenciák mutatkoztak meg. Igen fontos tényező, hogy az 1847-ben megnyitott Pest–Szolnok, majd az 1853-ban elkészült Kecskemét irányába kiágazó vasútvonal fő közlekedési csomópontja Cegléd lett. Nem véletlen, hogy Kossuth Lajos 1848. szeptember 24-én Cegléden kezdte toborzókörútját, majd rögvest Nagykőrösre utazott, s ott szállt meg, s 25-én intézett szózatot a néphez, majd Kecskemétre utazott, a „puszták fővárosába”. Itt éjnek idején fogalmazta meg kiáltványát a népfölkelés buzdítására, a puszták népének mozgósítása érdekében.²⁷ Ferenc József császár 1852-ben szintén Ceglédig utazott vonattal, majd onnan lovas kísérettel jött Nagykőrösre, ahol a kaszárnnyában tartott pihenőt, majd utazott tovább Kecskemét városába.²⁸ Szász Károly református püspök Canonica Visitációja során szintén Ceglédre utazott vonaton 1896-ban, majd vasúton utazott át Nagykőrösre, onnan Kecskemétre. Kecskemét és Cegléd népének vallási hovatartozástól független önzetlen szeretetét és tiszteletét élvezhette, a zártabbnak mutakozó Nagykőrösön korán elhunyt felesége, Iduna emléke, a református temető nyugalma érintette meg.²⁹

A XX. század közepén regenerálódott a településhálózat a Három Város környezetében. Mint régen, újra lakottá, önálló községgé vált Nyársapát, Szentkirály, Szentlőrinc. Az 1950-ben megyeszékhellyé váló Kecskemét magasabb gazdasági, szellemi, közigazgatási szerepkört tölt be, jelentős vonzerőt képvisel a Három Város viszonylatában továbbra is.

Irodalom

Balla Gergely

1856 *Nagykőrösi Krónika*. Oklevéltárral kiadta Szabó Károly és Szilágyi Sándor. Kecskemét

Bácskai Vera

1965 *Magyar mezővárosok a XV. században*. Értekezések a történeti tudományok köréből 37. Akadémiai Kiadó, Budapest

Benkó Imre

1930 *A három város törvényszéke*. Az Arany János Társaság Évkönyvei 1929–30. Nagykőrös, 153–164.

²⁷ Novák László Ferenc, 1999.

²⁸ Novák László Ferenc, 2001

²⁹ Novák László Ferenc, 1989.

B. Bobrovsky Ida

1980 *A XVII. századi mezővárosok iparművészete* (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen). Akadémiai Kiadó, Budapest

Erdei Ferenc

1937 *Futóhomok*. Athenaeum Kiadó, Budapest

1941 *Tanyás települések földrajzi szemlélete*. Földrajzi Közlemények LXIX. 103–113.

1942 *Magyar tanyák*. Athenaeum Kiadó, Budapest

Für Lajos

1983 *Kertes tanyák a futóhomokon*. Tájéztető tanulmány. Akadémiai Kiadó, Budapest

Hányoki Losonczy István

1781 *Hármas Kis Tükör*. Pozsony

Iványosi-Szabó Tibor

2008. *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból (1633–1700)*. Forrásközlemények XII. Kecskemét

Novák László Ferenc

1978 *Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII–XIX. században*. In: *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából* (szerk. Novák László). Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati – I. Nagykőrös, 9–168.

1982a *Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében*. In: *Cegléd története* (szerk. Ikvai Nándor). Studia Comitensia 11. Szentendre, 121–188.

1982b *Mezővárosi népművészet (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd)*. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 2. Nagykőrös, 1982. 1–230. p.

1989 *Szász Károly református püspök 1891. évi látogatása a Három Városban*. /Der Besuch von Károly Szász, dem reformierten Bischof in den Drei Städten im Jahre 1891/. In: *Irodalomtörténeti tanulmányok* (szerk.: Farkas Péter – Novák László). Studia Comitensia (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 19. Szentendre, 1989. 403–440.

1994 *Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig I–II*. Hej, Nagykőrös híres város I/1–2. Nagykőrös Város Monográfiája I. Nagykőrös.

1997 *A jobbágyfelszabadítás kérdései a XVIII–XIX. században*. Agrártörténeti Szemle XXXIX. 453–481.

1999 *Kossuth Lajos szerepe a nemzeti véderő szervezésében és mozgósításában a Három Városban*. Az Arany János Társaság Évkönyve XXIII. Nagykőrös

2001 *Ferenc József Habsburg császár 1852. évi látogatása Nagykőrösön*. In: *Kutatások Pest Megyében* (szerk. Korkes Zsuzsa). Tudományos Konferencia III. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új sorozat 6. Szentendre, 286–290.

2011 *Nemesi ellenállás a Jászkunságban, különös tekintettel Jászapátira*. ZOUNUK A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 26. Szolnok, 109–158.

2013 *Kiskun puszták Nagykőrös mezőváros birtokában*. In: *Jászkunság kutatása 2012* (Legújabb eredmények a Jászkunság régészeti, történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatásában). Ünnepi konferenciakötet Selmeczi László 70. születésnapja tiszteletére (szerk. Mészáros Márta). Kiskunfélegyháza, 161–193.

Szabó István – Szabó László

1978 *Nagykőrös mezőváros kapitalizmus kori paraszttársadalma*. In: *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából* (szerk. Novák László). Az Arany János Múzeum közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati I. Nagykőrös, 169–272.

Szabó Kálmán

1924 *Suba mestersége Kecskeméten*. Ethnographia XXXIII–XXXIV. 30–39.

1934 *Kecskemét szőlő- és gyümölcstermelésének múltja*. Kecskemét

Szakály Ferenc

1969 *Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században*. Értekezések a történeti tudományok köréből 49. Akadémiai kiadó, Budapest

1981 *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest

Váczy János

1891 *A „Három Város” (Czegléd, Nagy-Kőrös-Kecskemét)*. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország II. Budapest, 192–206.

Beke József

Bonyodalmak az Arany-versszövegek és -magyarázatok körül

*Minden szál hozzá vezetett,
és minden szál tőle vezet...*

Szerb Antal

1

Arany egyik legjobb ismerője, Keresztury Dezső szerint: „Arany az irodalmi nyelvnek olyan összegezésére törekedett, amelynek legfőbb szabályát [...] ilyenformán fogalmazta meg: az irodalom, a költészet nyelve a nemzeti élet és művészet nyelve legyen. Olyan nyelv tehát, amely a felhalmozódott nyelvi kifejező-készletekből mindent magába foglal, ami az élet teljes, művészileg felfokozott s elrendezett gazdagságát a nemzet minden tagja, rétege számára elérhetővé, megérthetővé teszi.”

Hálás vagyok a sorsomnak, hogy ennek a művészileg felfokozott gazdagságnak nagy-kőrösi gyerekkorom óta, később a 40 évi tanítás során, és újabban hat éve a teljes költői nyelv szótárba rendezése közben minden szabad órámban csodálója lehetek. Napjaim azonban korántsem csak csodálattal telnek, bizony tele vannak küszködéssel is, de ennek okozója nem a költő, hanem a különböző verskiadások szövegeinek és magyarázatainak pontatlansága. Mivel nagy költőnk verstermésének igazán megbízható kiadása nincs, kénytelen vagyok időm jelentékeny részét arra vesztegetni, hogy a rendelkezésemre álló kiadások összevetése során kiderülő hibák korrigálása útján helyreállítsam a feltehetően helyes szöveget.

2

A mi klasszikus Arany Jánosunk alighanem nagyon gyakran feszeng a Kerepesi temetőbeli szűkecske fekhelyén, de az is lehet, hogy – mint a vén gulyás, Marci bácsi – „Vagy tud, vagy nem is tud e komédiáról”, ami versszövegeinek pontatlansága körül lejátszódik. Pedig ő törekedett költőként is, tanárként is, szerkesztőként is a pontos, egyértelmű kifejezőmódra, s aligha sejtette, hogy szavainak véletlen vagy szándékos megváltoztatása milyen félreértéseket, esetleg értelmetlenségeket szül néhány emberöltő múltán.

Szavait igazán „kőbe lehetne vésni”, de sem ő, sem utódai nem tették, pedig talán ez lett volna az egyetlen módja annak, hogy változatlanok maradjanak. Sajnálatos tény, hogy az alkotó elhunytá után figyelmetlen nyomdászok vagy jóindulatú, de túlbuzgó sajtó alá rendezők keze közé került a Mű, s idők és kiadások folyamán „csiszolódik”, „korszerűsödik”, ki itt, ki ott igazít rajta, a következő „hozzáértő” vagy észreveszi az önkényes változtatást vagy nem, ha igen, akkor vagy elfogadja, vagy visszatér valamelyik régebbi

változathoz, vagy újabbat talál ki. S szegény költő annál inkább részesül a mű gondozóinak kénytelen figyelmességéből, minél többször adják ki. Lám, lám, az a paradoxon alakul ki, hogy legjobban tehát az jár, aki olyan művet alkotott, ami csak egyszer jelent meg, mert ez meg fog maradni a maga vélt vagy valós tökéletességében az idők végezetéig.

3

Az utóbbi közel harminc esztendő alatt készített három írói szótáram, a *Bánk bán-szótár* (1991), a *Zrínyi-szótár* (2004) és a *Radnóti-szótár* (2009) munkálata során a kezem alá került szövegek pontossága tekintetében érdekes tapasztalatokat szerezhettem. Legkönnyebb dolgom ezen a téren a *Bánk bán-szótár* készítése során volt. Dr. Orosz László 1983-ban megjelentette Katona József drámájának elismerten kiemelkedő alaposságú kritikai kiadását, és e pontos szöveg alapján könnyű volt szótárt szerkeszteni. A Zrínyi-szövegek feldolgozása során azt tapasztaltam, hogy azok annál pontosabbak lettek, minél többször jelentek meg: tehát a legkevesebb gondom a legtöbbször kiadott *Szigeti veszedelem* szövegével volt. A *Radnóti-szótár* készítése során is küszködtem a szövegromlásokkal, vissza-vissza kellett nyúlnom azokhoz a szövegekhez, amelyek még a költő által kiadott és ellenőrzött kötetekben találhatók. Már itt kialakult bennem az a meggyőződésből fakadó munkamódszer, hogy ahol akár a szóalak valamilyen tekintetben kérdéses lehet, akár az értelem zavarosnak látszik, ott azonnal a régebbi kiadásokban kell utánanézni, és ennek során világos lett előttem, hogy a költők gondosabbak, mint a nyomdászok és a sajtó alá rendezők, sőt az is: a régi kiadások viszonylag pontosabbak, mint az újabbak. Ugyanez a véleménye Pásztor Emilnek is, aki a *Toldi* szavainak feldolgozása előtt – keresve a pontos szöveget – két kéziratot és hat különböző nyomtatott kiadást vetett össze, majd megállapította: „A szöveg a felsoroltak egyikében sem teljesen azonos valamelyik másikkal.” Ugyanekkor arról is meggyőződött, hogy a Ráth Mór által 1883-ban megjelentetett kiadás *Toldi*-szövege olyan, amelyen „az előbb-utóbb elkészülő korszerű kritikai kiadásnak” alapulnia lehet. Magam is úgy vélem, hogy ennek a XIX. sz. végén többször megismételt kiadásnak a szövege nemcsak a *Toldit*, hanem az egyéb verses műveket illetően is viszonylag megbízhatónak tekinthető. (A „viszonylag” kifejezéssel arra utalok, hogy tüzetes vizsgálattal ebben is akadhatnak, bizonyára akadnak is elírások, nyomdahibák. Például teljesen érthetetlen számomra, hogy a *Szent László* című vers szövege miért más akkor, amikor versek között közlik, és más akkor, amikor a *Toldi estéje* V. énekében betétként szerepel.)

4

Kétségtelen, hogy a műélvezethez vezető út az alkotás kifejezéseinek megértésén keresztül vezet, a megértés alapja viszont a pontos szöveg. Ha egy különírt kifejezés összetett szóvá válik, illetve ha egy összetett szó „véletlenül” szétcsúszik, annak eredménye mindenképpen a helytelen értelmezés: jobb esetben csak megváltozik a jelentés, rosszabb esetben nevetséges értelmetlenséghez vezet. Persze mindkettőnek az az eredménye, hogy maga a költői alkotás és vele a művészi szándék sérül. A „jobb” esetre (Pásztor Emil nyomán) a *Toldi* közismert jelenetéből, a farkasokkal történt küzdelemből idézek:

„S mint midőn a bika dolgozik szarvával,
[Toldi] Fölveti a farkast egy erős rugással.
Messze az avasba esik a vad állat” (V. ének)

Arany így különírja a két utolsó szót, több kiadásban azonban egybeírva találjuk. Mi a jelentésbeli különbség? Az, hogy a költő érzékelteti a *vad* szó különírásával: itt a harc közben konkrétan egy megvadult „vad állat”-ról van szó. Ha egybeírjuk, a kifejezés általánossá, mondhatni: jelentéktelenné válik, hiszen a farkas természetesen vadállat.

A „rosszabb” esetre *A lacikonyha* című vers egyik részletét hozom példának. Itt a téli vásár tipikus képét jeleníti meg a költő, a szituáció ismerős: kétoldalt az árusok sátrainak sora, közbül a sétáló vásárlók. Ekkor némely kiadásban azt olvashatjuk, hogy az egyik fagyoskodó árus a

„...szabad ég alatt,
Lehintett szalmán fel s alá szalad,
Gondolja: beh jó volna egy kemence,
Mely a vásárt befűtené egyszerre!
Csak úgy neveti őt egy sanda ló...”

Az még elképzelhető, hogy egy ló kancsal, hibás szemű, netán még sandalítani is tudhat, de hát pont egy vásár kellős közepén? Hiszen a vásárokon mindig elkülönül az állatvásár. Érdeemes megnézni ezt a szöveget a fentebb említett régi kiadásban. Kiderül, hogy bizony nem a ló sanda itt, hanem a szöveg sanda, kancsal, hibás. Nincs is szó lóról, csak egy *sandaló*, tehát vagy kancsalító, vagy hívogatóan kacsintó kövér kofaasszonyról, aki neveti a fagyoskodó szomszéd árust:

Csak úgy neveti őt egy sandaló,
Széles gyökérre vergődött kofa,
Ki a hidegnek alig néz oda,
Fűtvén bokáit bögre-kandaló

Tudjuk, hogy a „nyomda ördöge” sok mindent elbír, sok mindent rá is lehet fogni. Talán figyelmetlenség, talán ez az ördög okozta, hogy szétcsúszott a „sandaló” szó kétfelé, lett belőle „sanda ló”. A baj az, hogy a fenti két szöveghiba, a *vadállat* és a *sanda ló* abban a kiadásban található először, amely az Akadémiai Kiadónál jelent meg a múlt század közepén, így ezt kritikai kiadásnak tekintették, ennélfogva (hibáival együtt) követték is a későbbi kiadók.

Ezeknek az Akadémiai Kiadó által megjelentetett Arany-köteteknek sajtó alá rendezője, szöveggondozója Voinovich Géza kitűnő, tekintélyes irodalomtörténész, szerkesztő volt, aki rokonság révén hozzáfért az Arany-hagyatékhhoz, ugyanis a költő fiának, Arany Lászlónak az özvegyét vette feleségül. A sok értékes eredeti dokumentumot jó szándékúan saját villájába menekítette, ebből aztán sajnálatosan az lett, hogy a főváros ostromakor minden elpusztult. Voinovich elismerésre méltó, óriási munkát végzett, amikor a költő verses műveit aprólékos, hasznos adatokkal, jegyzetekkel ellátva adta ki az 1950-es évek elején. Sajnálatos azonban, hogy a kritikai kiadások talán leglényegesebb követelményét, a szövegpontosságot tévesen értelmezte. A költő alkotásait nem a nyelvész pontosságával kezelte, hanem irodalomtörténészként inkább a művek keletkezési körülményeinek és utóéletének adatszerűségeire koncentrált. Mentségére szolgálhat, hogy amikor nagy munkáját elkezdte, még nem volt kötelező kritikai kiadásban a betűhív szövegközlés, így saját belátása szerint – és gyakran nem következetesen – modernizálta a „régies” szövegeket. Változtatásait a helyesírás módosulásával indokolta, ezt azonban túl szélesen értelmezte, s az eredmény túlmegy a legszükségesebbeken, főként az egybeírás-különírás területén jelent sajnálatos szövegromlásokat. Rigó László szerint „*Arany életművének korszakos jelenségéhez egyszerűen méltatlanok a sorozat első, a lírát és a verses epikát tartalmazó darabjai.*”

Pedig az alábbi eset jól mutatja, hogy a költő maga mennyire vigyázott a kezéből kiadott mű pontosságára. Számos sírverse közül az egyiket 1858-ban Nagykőrösön írta egy pesti „pénzügyi Biztos Úr” megrendelésére: *Knócz József és László sírverse*. A megfogalmazott szöveghez mellékelt levelében a költő ezeket írja: „*Mértékes [=időmértékes] sorokat, distichont választottam, mert ez jobban hangzik emlékfóliáratokon, mint a rímes vers. [...] Még csak arra kérek figyelmet fordítani, hogy ha a vers fölmetszetik: a metszés pontosan, betűről betűre történjék, mert csak egy accentus [=ékezet] vagy comma [=vessző] elhagyása is megzavarhatja s neveltségessé teheti a verset, pedig nem szeretném, hogy nevem alatt valami értelmetlenség álljon.*”

Az igen szép vers szövegében valóban vannak olyan kifejezések, amelyek pontossága miatt aggódhatott a költő, pl. „*Tiszta becsülettel*”, vagy ez a hexameter: „*A fáradhatlant fáradtság győzte le végre*”. A levél egyébként megtette hatását: a budai Vízivárosi temetőben 1909-ben még látták a sírkövet, amelyen a szöveg teljesen pontos vésetű volt, de a temetőt 1931-ben fölszámolták, ma már nyoma veszett. Kár, mert ez a vers csakugyan „kőbe vésve” változatlanul maradna, nem úgy, mint a nyomtatott alkotások némelyike.

5

A szótár készítése során eleinte meglepődtem, hogy az Arany-szövegek feldolgozása közben egészen primitív hibák, elírások tömegével kellett szembenéznem. (Persze, gondoljunk csak bele: a szótárszerkesztőn kívül van-e még valaki, aki tüzetesen, alakilag és értelmileg végigvizsgálja a költő versanyagának több mint 280 000 szavát?) Az Arany-verskiadásokban a Zrínyi-kiadásokban tapasztalt kikristályosodás sajnálatosan nem tapasztalható, a hibák az idők folyamán meggyökeresedtek, néha még szaporodtak is.

Arany azt írja egyik versében, hogy a hozzáértő „*Fülét csóválja a rossz rím felett*”, és helyteleníti, hogy „*szemnek írunk, a fül második / Érzés*”. Ezt a „második érzést” minden időmértékes verssor esetében kénytelen vagyok használni, hogy a ritmus alapján kiszűrjem a hibákat. Például a több ezer szabályos hexameterből álló *Az elveszett alkotmány* III. énekében ezt olvasom a sor elején: „*Én feltétlenül fizetem.*” Bizony ez így próza. Nem is hiszek a szememnek, sem az Osiris Kiadó 2006-os, sem a Szépirodalmi Kiadó 1956-os kiadásának, meg is találok a régi 1884-esben helyesen: „*Én feltétlenül fizetem...*” Ez már jó a fülnek.

A *Csaba királyfi* I. részének II. énekében ezt írta a költő:

*Úgy tetszett néki mintha // öccsével egy vadon
Pusztába' gímet úzne, // szilaj vadászaton*

Ez jambikus, sormetszetes sorfajta (úgynevezett nibelungizált alexandrinus, a // jelet én tettem bele!), olyan, mint a közismert: *Nem tudhatom, hogy másnak // e tájék mit jelent*. Csakhogy a Voinovich-féle „kritikai” kiadás nyomán gímet helyett gímet hoznak a későbbi kiadások, így elrontják a szabályos ritmust.

Apróságnak tűnik egy kötőjellel, de annak is fontos szerepe lehet, természetesen Aranynál van is. A *Buda halála* egyik helyén több kiadásban is ezt látom:

*Így a hunok közt is háborog az alrend,
Megbódul az elme, és megbomol a rend;
Csoportosan öt-hat dugja fejét össze:
S a vérszagot érzi, s mond: nagy-idő lesz-e!*

Az, hogy a *nagy-idő* kötőjellel van, versben előfordulhat, nem feltűnő (hiszen itt éppen valamilyen komoly veszélyre céloz). Hogy a *lesz-t* régiesen vagy a népies hangzás szerint (főként az *össze* szóval rímelve!) hosszú sz-szel írja, szintén elképzelhető, máshol is előfor-

dul Aranyánál, éppen azért, mert maga mondja, hogy „a fülnek ír”. De azt nem akarom elhinni, hogy Arany a kijelentő módot összetévesztette volna a kérdővel, tehát kötőjellel írná: *lesz-e*, ráadásul a fölkiáltójel is mutatja, hogy semmiképp nem kérdő alakról van szó. (Úgy látszik, senkinek nem tűnt fel, hogy a sorvégi *e* itt az *ez* mutató névmás *z* nélküli alakja, és a *z* megint a rím hangzása miatt maradt el, ami Aranyánál többször is előfordul hasonló esetben.)

Sajnos a kérdéses szöveg a régebbi és újabb kiadásokban mindenütt kötőjellel van, de én nem hittem egyiknek sem. Az MTA Könyvtára Kézirattárának e-mailt küldtem, megírtam gondomat, és kértem, szíveskedjenek megnézni a kézirat megfelelő helyét. Jött is hamarosan ez a válasz: „Megnéztem a kéziratot, abban betű szerint ez áll (140. o.): *nagy idő lessz e! A nyomtatott kiadásokkal szemben tehát Önnek van igaza, ráadásul a »nagy idő« szavak között sincsen kötőjel, s Arany a »lesz« szót két s-sel írta. (Tóth Gábor osztvezh.)*” [Ezúton is köszönöm a szívességét.] Ezzel fölmenthettük a költőt egy olyan helyesírási tévedés gyanúja alól, amelybe a gondatlan kiadók keverték bele.

Az *elvesztett alkotmány* egyik jegyzetében Arany megmagyarázza, hogy mi az a nemesi útlevel; „*Megyék adták ki, s híd-, vásárvám stb. mentesség volt.*” Voinovichnál és a legújabb, 2006-ban az Osiris Kiadónál megjelent kiadásban a *vásár* után is kötőjel áll, így az értelme: *vásármentesség*, ami természetesen értelmetlenség.

Más jellegű, komolyabb, és főként a legveszélyesebb hibák közé számíthatjuk a szócsereket, tehát azt, ha az eredeti helyett másik, önmagában értelmes szót tesznek a kiadók(?), nyomdászok(?), csak éppen ez hamisítás, eltorzítása a versnek. Azért veszélyesebbek, mert a gyanútlan olvasó könnyen elsiklik fölöttük, vagy éppen művészi különlegességnek tekinti.

A *Bolond Istók* I. énekének 1. versszakában eredetileg ez áll:

*Kedvem van énekelni (ritka kedv
Egy idő óta!) s ami több, vigat,
Vagy víg-szomorkást, melyben játszi nedo
(Humor) nevettet s olykor szívre hat.*

Voinovich kiadása óta szinte minden kiadásban a *nevettet* helyén *nevetett* áll. Versben ugyan sok minden, az is elképzelhető, hogy a *humor* (megszemélyesítve!) *nevetett*, de az nem létezik, hogy Arany a *nevetett* múlt idejű ige mellé odateszi a *hat* jelen idejűt.

Nemrég a budapesti Nap Kiadó vezetője megkért, hogy legújabb Arany János-versválogatásuk szövegét vizsgáljam felül. Nem tudom, honnan vették a megküldött szövegeket, de bőven találtam hibát.

Javítani kellett például a *Hatvani* című vers egyik részletét:

*„Hallgatva várnak
Jöttére a tudós tanárnak,
Ki a fekete könyvben olvas,
S korán arannyá válik a vas.”*

Az utolsó sor szerint a titokzatos professzor *korán*, tehát esetleg gyorsan(?) vagy talán hajnalonta(?) tudja arannyá változtatni a vasat. Csakhogy a költő nem *korán*-t, hanem *kohán*-t írt, tehát a vas nem is gyorsan, nem is hajnalban, hanem a *kohó* tüzeitől válhatna(?) arannyá. Az ilyen jellegű hiba úgy keletkezik, hogy valaki nem érti a valóban szokatlan *kohán* [=kohóján, tűzén] kifejezést, és a problémát „megoldja” egy közismert más szóval: *korán*. A következő kiadásban így már nincs is „probléma”, így már „érthető”.

Több Arany-kiadásban hasonló „szóigazítást” találunk a *Buda halála* VIII. énekének 73. versszakában. Itt arról van szó, hogy a két asszony, Buda és Etele felesége összeveszett egymással, de a férjek parancsára látszólag megbékülnek. Ekkor írja a költő:

*Ámde, mikép sírást ha gyerek elhagyja,
Sajog a két asszony szíve-indulatja;
Mosoly ül a szemben, csevegés a szájon:
De nem óhatják, hogy odabent ne fájjon.*

Arany itt azt fejezi ki, hogy az asszonyok kedélyesen csevegnek, de nem tudják magukat megóvni, megmenteni az előző veszekedés fájdalmas emlékétől, vagyis szívük mélyén ott maradt a tüske. Voinovich kiadásában talán a nyomdász nem értette az *óv* igének ezt a régies, *v* nélküli alakját, de rájött: csak egyetlen betűt kell beszűrnia, hogy „értelmes” szót kapjon, így lett az *óv* igéből *óhajt*: *De nem óhajtják, hogy odabent ne fájjon*. Ennek így nem sok értelme van, de a későbbi kiadások ismétlik a hibát, nem törődve azzal, hogy az egész sor értelme szinte ellenkezőre változott.

Ez a következő hiba csak véletlenül derülhetett ki, annyira nem feltűnő. Az *Írjak? Ne írjak?* című vers legelején olvashatjuk az eredetiben:

*Eh, félre tőlem együgyű szerénység!
Máshol megy az: itt minden a legénység;
Szerény koldúsnak táskája üres;
Ki mer, nyer, és talál az, ki keres.*

Teljesen jónak látszik az újabb kiadásokban található ilyen sor: *Szegény koldusnak táskája üres*. Csakhogy éppen azért lett nekem ez gyanús, mert túlságosan is szimpla és természetesen, hétköznapi odaillő a *szegény* jelző a koldushoz meg az üres tarisznához. Persze csak akkor illik oda, ha sajnálkozni akarunk a kolduson. Arany versében azonban nem sajnálatról, hanem egy általános alapigazságról van szó, amely szerint a szerény ember mindig a rövidebbet húzza az életben. (Természetesen Arany-igazság is ez: a költő személyes élettapasztalatán is alapszik, s ugyanakkor tükre a költő egyéniségének is.)

6

A közismert *Epilogus* című vers a nevezetes *Kapcsoló könyvben* a költő kézírásával maradt ránk. Ha összevetjük ezt a mai verskiadásokban, iskolai szöveggyűjteményekben található szövegekkel, vannak eltérések. Úgy tűnik, mintha a különbségek csupán a helyesírás változásából következnenek: a kötőjeles „benn-ülő” helyett „bennülő”, „félre álltam” helyett „félreálltam”, „a mit” helyett „amit” stb. Van azonban egy olyan eltérés is, amelyet nem indokolhat a helyesírási szabályok változása sem. Ezt nem is hagyhatta jóvá a költő, mert az életében megjelent nyomtatásban is különírva jelent meg, ez pedig a „nagyra vágyva” kifejezés. Az, aki ezt először egybevonta a kritikai kiadásban, az a kifejezés első szavát ugyanolyan igekötőnek gondolta, mint a „félre álltam” előtagját. Pedig nem az, *nagyra* igekötőnk nincs, így *nagyravágyik* ige sincs, tehát az ebből képzett határozói igenév: *nagyra vágyva* a mai helyesírás szerint sem írható egybe. Egészen más a grammatikai helyzet a *nagyravágyás*, *nagyravágyó* főnevekkel, ezek már nyelvünkben létjogosultságot szereztek, ezekre a helyesírás külön kitér, ezek egybeírandók. Egyébként a kitűnő Arany-szakértő Barta János debreceni professzor sem követte a „kritikai” kiadást: az általa 1956-ban

kiadott *Magyar Klasszikusok* sorozat Arany János válogatott művei című kiadásban a kézirat szerinti két szóba írt kifejezés található. Persze Arany János is ugyanígy tudta a főntebb jelzett különbséget: a „*nagyra vágyva*” különírva áll (saját keze írásával látható a *Kapcsolat könyvben*), de a *Toldi szerelme* II. énekében ezt olvashatjuk: „Így jár bizony a nő a nagyra vágyással”. A *nagyra vágyva* hibás egybeírását a „kritikai” kiadás nyomán a Szépirodalmi két kiadása, valamint a legutóbbi, 2006-os Osiris-kiadás követi (el).

7

Érdekes vagy inkább sajnálatos tanulságokkal szolgál, ha a *A walesi bárdok* eredeti kéziratát összevetjük a különböző kiadásokban található szöveggel. Ilyen kérdések merülhetnek fel: Miért nem maradhatott a dupla *W* a *Welsz* és a *welszi* szavakban? Valaki nem értette volna? (A vers címében egyenesen „walesi” szó van, az nem zavar senkit, de a „welszi” igen? Mindkettő Arany kezevonása.) Miért nem maradt a vers első szavaként az *Edwárd* szóalak, miért jobb újabban az *Edward*? (Mondja ezt valaki a-val?) Különösen azért jogos ez a kérdés, mert az *Eduárd*-ban úgylis, rímkényszerből maradnia kellett az *á*-nak, amikor a *pohárt*-ra és a *bárd*-ra rímel. Miért kellett elhagyni az *egy se'*-ből az aposztrófot? Ezek teljesen értelmetlennek tűnő változtatások irodalmunk egyik csodálatos gyöngyszemében. Aztán van itt három egybeírási problémát mutató szó: az eredeti *senkisémet*-et a ma érvényes helyesírás szerint külön kell írni, a *szét száguldanak*-ot viszont egybe, az *ételt, italt* szókapcsolatot meg kötőjellel. A különböző kiadások ezek írásában különféle variációkat követnek a modernizálás égisze alatt, holott legcélszerűbb és legegyszerűbb lenne Arany írásmódját követni, aligha zavarná a megértést. (Magam 40 évi gimnáziumi tanítás során soha nem tapasztaltam, hogy a klasszikusok szóhasználata vagy régies helyesírása különösebb fejtörést okozott volna tanulóimnak. Persze meg kell mondani nekik, hogy miért van úgy, ahogy van. A vers *tereh* szava sem okozott zavart.)

A kéziron kívül nyolc különböző kiadásban vizsgáltam és hasonlítottam össze ennek a versnek a szövegét. A sportnyelven kifejezett eredmény önmagáért beszél: *szét száguldanak* 6:3 a különírás javára, *kocint ~ koccint* 5:4 az egy *c*-s változat javára, az *ételt, italt* 5:4 a kötőjeles írás javára.

Ha a *kocint* különböző alakváltozatainak előfordulását a kiadások megjelenésének időrendjében rendezem sorba, akkor így alakulnak a változatok: kezdetben természetesen *kocint*-ok vannak, úgy, mint a kéziratban is. Amikor a *cz* kimegy a divatból, egy 1924-es kiadásban *kocint*, de 1951-ben, a Voinovich-féle kritikai kiadásban *koccint* jelenik meg, ámde 53-ban a Magyar Klasszikusok ezt nem követi: *kocint*, ám 1956-ban és 1981-ben a Szépirodalmi két kiadása átveszi a kritikaiból a *koccint*-ot, de közben 66-ban a *Hét évszázad magyar versei* nem, tehát ebben is: *kocint*, majd 2006-ban az Osiris kiadásában megint: *kocint*. Az világos, hogy először Voinovich írta át az eredeti *kocint*-ot *koccint*-ra. Úgy látszik, nem tudta, hogy Arany a nyelvtörténetben is jártas volt, ezért tudhatta, hogy ez a szó a régi *kocog* hangutánzó szó családjába tartozik, mint a *kocogtat*, *kocódik*, és majd csak később alakultak ki a mozzanatos *koccan* és *koccint* alakjai. Arany tehát a régebbi *kocint* alakot indokoltan használta. Nem beszélve arról, hogy a jambus is ezt kívánja!

Változatos és tanulságos lehet a *tetteidet* szó sorsa is. Kétségtelennek tűnik, hogy Arany így írta (látszik a kéziron, hogy maga szúrja bele az *i*-t), több régi kiadás is így hozza, de van egy 1928-beli, amelyben *tettidet* a szó alakja, s ennek előszavát éppen Voinovich Géza írta, ám az ő „kritikai” kiadásában mégis *tetteidet* található, s az utána következő kiadásokban is ez az uralkodó szóalak. Kivéve némely iskolai szöveggyűjteményt, ahol viszont a *tetteid* alak áll, így a 70-es években használatos halványsárga

színűben is. Talán ennek szerkesztője úgy gondolta, hogy ha ebben a sorban: „*Hol van, ki zengje tetteim*” nincs az utolsó szó végén tárgyrag, akkor emitt is jó lesz anélkül. A meg-megbicsakló közléseknek bizonyára az az oka, hogy az a verssor, amelynek a végén van a *tetteidet* szóalak, az csakugyan egy szótaggal hosszabb, mint pl. a vers közismert legelső sora:

„*Edvárd király, angol király*” 8 szótag

„*Itt van, király, ki tetteidet*” 9 szótag

Ez valami tévedés? Vagy szabálytalanság? Nem! Jogosságának két magyarázata is lehet. Az egyik az, hogy itt a költő talán a szóban lévő *ei* hangkapcsolatot egy szótagúként, mintegy diftongusként alkalmazza, ami szokatlannak tűnhet, de nem példátlan költői megoldás Aranyánál. Ugyanezt látjuk az *Emlények* című versben is: „*Behantozatlan áll Hamvai fölött a hely.*” Egy harmadik helyen (*Gondolatok a béke-kongresszus felől*) Arany szintén a jambikus lejtés miatt a kettős magánhangzó második tagja fölé kis kalapjelet tesz, ezt a régi kiadások így is nyomják, az újabbak egyszerűen fűtyülnek a ritmusra, elhagyják a jelet:

*Nem lophat-é megint egy új
Prometheusz égi lángot*

A másik magyarázat a *tetteidet* szavának fenti problémájára az Aranyra jellemző vers-technikából is adódhat. A versszakok többnyire négyes és hármas jambusokból, illetve spondeusokból állnak, tehát a kérdéses sorban elvileg nyolc szótagnak kellene lenni, ez adódik a négy két szótagos verslábból. Amint láttuk, a kérdéses sorban pedig kilenc szótag van. Ámde ha megvizsgáljuk az egész verset, bizony találunk máshol is nyolcnál több, mégpedig tíz szótagos sorokat:

Ti urak, ti urak! hát senkisé 10 szótag
Kocint értem pohárt?
Ti urak, ti urak!... ti velsz ebek! 10 szótag
Ne éljen Eduárd?

Ez a *Ti urak* három szótagos versláb, nem jambus, hanem anapestus: Ti u-rak: v v –. Ugyanígy felfoghatjuk a *tetteidet* utolsó három szótagját is. E kétféle szótaghosszúságú versláb vegyes használata sem idegen Aranytól, sőt többször megfogalmazta, hogy a teljesen egyenletes ritmusú verssorok unalmasak lehetnek, helytelenítette az egyforma katto-gást. (Sőt nemcsak a ritmusban, hanem a hangzásban is annyira ügyelt a változatosságra, hogy például a *felegyenesedék* helyett ezt írja: *főlegyenesödék*, pedig egyébként az *ö-zés* távol állt nyelvhasználatától.) Mindenképpen helytelen tehát az utólagos rövidítési próbálkozás, hiszen minden bizonnyal itt is a változatosságra törekvés vezethette a költőt. Ennek jelet vélem abban is, hogy e helyett a pattogó: *Vadat s halat* helyett így írta: *Vadat és halat, mi az ég alatt*. Lám, ez a sor is tíz szótagos. Arany egyébként Szász Károly egyik művének bírálatában kifejezetten úgy fogalmaz, mintha a fenti problémát indokolná: „*Nem árt a ritmusnak, ha több szótag adatik ugyan, de az ütemek száma annyi marad, ha például spondeus (– –) helyett anapaestus (v v –) jő.*”

Arany munkásságában számtalan jelét adta annak, hogy őt is foglalkoztatta a nagy költők gyakori kételye: megérti-e, helyesen értelmezi-e saját kora s még inkább majd a jövő embere mindazt, amit alkotásaiba belesűrített, ezért készített – főként nagy elbeszélő műveihez – magyarázatokat is. Ezt látjuk a *Toldiban* is, ahol ma is lapalji jegyzetként közlik a költő saját szómagyarázatait. De ellátja magyarázattal *Az elveszett alkotmányt* is, a *Buda halálát* is, a *Toldi szerelméhez* pedig terjedelmes „Glosszárium”-ot készít, amelyben a magyarázatra szorulóknak gondolt kifejezéseket értelmezi. (Sajnos egyetlen kiadónak sem jutott még eszébe, hogy e Glosszárium nagyon hasznos magyarázatait a műben ott közölje az olvasóval, ahol szüksége van rá, ezeket csak külön, az egész mű végén ábécébe rendezett jegyzékben lehet keresgetni.) Természetes azonban, hogy az idő múltával s benne a műveltség és a nyelv változtával ma egyre több magyarázatra van szükség ahhoz, hogy minden kifejezést megérthessen az olvasó.

Arany művei – különösen balladái – már megjelenésük idején értelmezési vitákat váltottak ki mind az irodalom művelői, mind az olvasóközönség körében. Az *egri leány* című ballada *maró* szavát Lehr Albert a költő csinálmányának vélte, később Greguss Ágost „kánya-féle” madárnak mondta, végül Visky Károly megtalálta Hermann Ottó madártani könyvében: „vándor-sólyom”. A *Tetemre hívás* megjelenése után pedig a költő azonnal levelet kapott egy hölgy olvasójától, aki el akarta szavaltatni valakivel, ám az „Állata őrzeni” kifejezés első szavát sem értette, sajtóhibának gondolta. A költő válaszában próbálta magyarázni a ballada némely kifejezéseit, majd a levél végére odaírta: „szavalásra könnyebben és első hallásra megérthető költeményt ajánlanék.”

Sajnos a költőhöz már nem fordulhatunk magyarázatért, kénytelenek vagyunk a kiadásokra, szótárakra és főként a józan észre támaszkodni. Voltaképpen három olyan kiadása van Arany költői műveinek, amely többé-kevésbé részletes, a költő jegyzeteinél sokkal bőségebb magyarázatokat is ad. Egyik a már emlegetett Voinovich-féle kritikainak nevezett kiadássorozat (1951–53), másik a Magyar Klasszikusok-sorozat *Arany válogatott művei* (1953), a harmadik az Osiris Kiadó 2006-os kiadása.

Az értelmezés alapja természetesen mindig maga a szöveg. Azt kell feltételeznünk, hogy Arany gondosan és pontosan fogalmaz műveiben, csak bízni kell benne, a szövegre kell figyelni. (Ő sokszor kifejezetten segíteni akar, ha úgy érzi, esetleg félre lehet egy-egy kifejezését érteni, pl. *kurzív* szedéssel kiemeli az olyan szót, amelyet szokatlan értelemben használ.) A félreértés azonban mindig fenyegeti az értelmezőt, hiszen Arany verseiben minden nyelvi apróságnak, jelnek, körülménynek jelentősége lehet.

Tanulságos a költő egyik öregkori versének értelmezése körüli bonyodalom.

MELYIK TALÁL?

Hogy melyik arcképem választom rajzai közzől?

Fényképipró úr! a botos és kalapost.

Mint maradó vendég ül s áll a többi nyugodtan,

Menni csak egy készül: útja van: ez leszek én!

Az Akadémiai Kiadónál 1951-ben megjelent „kritikai” kiadásban Voinovich jegyzete ehhez a vershez: „A *Kapcsos könyvben*, alatta 30. III. 80. *Arany utolsó fényképe; 1880-ban készült, Ellinger fényképésznél, az akadémiai tagok albuma számára.*” Ez a tipikus Voinovich-jegyzet, amely tényeket (a vers föllelhetősége, a fényképész neve, évszám) ugyan közöl, a vers értelmezésével nem törődik. (Megjegyzem: mivel Arany életrajzát tartalmazó művében Voinovich helyesen fogja föl a verset, bizonyára nem is tartja szükségesnek magyaráz-

ni a verset.) Csakhogy az „akadémiai tagok” kifejezés – úgy látszik – félrevezető lehet, és ha az lehet, akkor félre is vezet, aki figyelmetlen.

Az érettségizők számára 1993-ban kiadott Matúra Klasszikusok (igen hasznos, sok fontos és érdekes tényt, adatot tartalmazó) kiadvány közli a fényképet, amelyen az idős költő kalappal és bottal kezében áll, és ezeket a jegyzeteket: „Arany utolsó fényképe az akadémiai tagok albuma számára készült. *Fényképiró*: Ellinger Ede. *A többi*: az akadémikusok.”

A 2006-ban az Osiris Kiadónál megjelent legújabb kiadásban a vershez ez a jegyzet: „*arcképem* – Arany utolsó fényképe, amelyre ez a vers utal, az akadémiai tagok albuma számára készült. *Fényképiró úr* – fényképész úr, név szerint: Ellinger Ede. *A többi* – azaz a többi, lefényképezett akadémikus”.

Tehát a két utóbbi magyarázó félreértette a verset, mert a *többi* szó mögött az *akadémikusokat* érti. Nem figyeltek a vers első felére, ahol világosan kiderül, hogy a költő „*arcképem*”-et választ a fényképész „*rajzai közzől*”, tehát több képe készült, azokból emeli ki mint legjellemzőbbet (erre vonatkozik a vers címében a „*talál*” kifejezés!), tehát a „*botos és kalapost*”. Mindkét jegyzetíró csak a második disztichonra figyel, ennek alapján úgy képzelem(?), hogy a fényképész elküldte Arany-nak az összes akadémikusról készült képet, azokból a költő ráismer a sajátjára(?). Talán azért, mert az Akadémia főtitkára volt, neki kellett volna az összes képet látnia? Csak ilyen félreértés alapján jött ki az az eredmény, hogy a „*többi*” az nem Arany többi fényképe, hanem a többi akadémikusé.

A dolognak azért jártam utána, mert nagykőrösi diákkorom óta ismertem a képet és a verset, eszembe sem jutott soha, hogy itt az a szó, hogy *többi* nem Arany-képeket jelent, hanem más akadémikusokat. Kerestem, és könnyen meg is találtam a saját felfogásom bizonyítékát. Az 1888-ban kiadott *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése* I. kötetének 530. oldalán olvasható jegyzet szerint az Akadémia 1880-ban albumot adott ki az akadémikusok fényképével. Ellinger Ede fényképész négy különböző beállítású képet készített a költőről, ezeket elküldte Arany-nak, ő pedig az egyikről megírta a *Melyik talál?* című versét. Valóban „*találó*”, hiszen az indulófélben lévő öregembert ábrázolja, akinek ez lett az utolsó képe. (Itt a könyvben olvasható a másik három kép szóbeli leírása is.) A verset 1880. március 30-án írta, e hónap 2-án volt 63 éves, másfél év múlva, 1882. október 22-én halt meg. (Világosan nem derül ki, hogy ezt a 9. sz. jegyzetet ki írta, de némelyiknél ott van Gyulai Pál neve. Viszont a kötet bevezetőjét Arany László írta, tehát esetleg ő is lehet ennek a jegyzetnek az írója.)

Hogyan lehet e vers jegyzetét helyesen, a vers szövegéből kiindulva, egyértelműen megfogalmazni? Megmutatja Barta János a *Magyar Klasszikusok* III. kötetének jegyzetében: „*Aranyról 1880-ban készültek az utolsó fényképek. Egyikük álló helyzetben, bottal, kalappal a kezében ábrázolja a költőt; ez alá írta ezt a kis versikét.*”

9

A hét nagy kötetből álló *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* (a továbbiakban: ÉrtSz.) egy-egy szó értelmezését igen gyakran Arany Jánostól vett idézettel támasztja alá, ami aláhúzza a költő jelentőségét az egész magyar szókincs szempontjából, ugyanakkor persze a sok szép veresszöveg javára válik a szótárnak is. Ez a nagy mű sok-sok tudós nyelvész szakember együttes munkálkodásával készült a múlt század közepén. Munkám során naponta forgatom, használok, eredményeit összevetem a magam elképzeléseivel, amelyek néha el-eltérnek az ott találhatóktól. A sajnálatosan tipikus értelmezési hibák valószínűleg abból következnek, hogy annak idején, amikor készült, sok ember cédulákra kiírt idézeteit mások helyezték el az egyes címszavak jelentésének alátámasztásául, és úgy

látszik, gyakran előfordult, hogy a cédulákon lévő idézet nem volt elegendő hosszúságú az illető szó helyes értelmezéséhez.

Az *oldalajtó* szó jelentésének megfogalmazása ez: „szobába, helyiségbe vezető ajtó”. Ehhez az idézet:

*„S ki, az oldalajtón, megeredt felvágva:
Anyja elől futván a messze világba.”*

Csakhogy a *Toldi szerelme* VI. énekének 40. versszakában a fenti idézet előtti sor így áll: „Szőrire, hátára zökkene Pejkonak”, tehát itt nem egy másik szobába vezető *ajtón*, hanem *oldalsó kapun* vágatott el Toldi.

Az ÉrtSz. *megmos* címszavának értelmezése: „(testrészt a felületén levő piszoktól vízzel) tisztára mos”. Az ide vonatkozó idézet Aranytól csak ennyi: „Sebeit megmosta, beköté balzsammal.” Cakhogy a teljes szövegkörnyezettel együtt Aranynál ez így áll a *Toldi szerelme* XII. énekének 39. szakaszában:

*De leirnom, mit gyónt, nem volna erányos [=tisztességes, illendő]
Megbocsátá bűnét – ha mi bűn volt – János,
Sebeit megmosta, beköté balzsammal:
Ama fogyhatatlan égi irgalommal.*

Tehát itt nem *vizes mosásról* van szó, és ez a balzsam nem testi, hanem lelki sebekre vonatkozik.

Az ÉrtSz. *vemhedzik* szócikkében az értelmezés így szól: „(állat) vemhét a világra hozza, ellik”. Ehhez Aranytól az idézet:

„Vad ménes... Barangol a síkon, Etel vize mellett, / Vemhedzik a kanca.”

Csakhogy az idézet folytatása az eredeti versben: „...viharos széllángtól, / Fene tátos-méntől, futosó villámtól.” Tehát nem *ellik* a kanca, hanem *fogamzik*.

Ugyancsak a túl rövid idézet okozhatta a következő tévedést. A *ver* igénél ez az értelmezés: „személy... testrészt... többször erősen üt”. Az idézet azonban megint túl rövid a helyes értelmezéshez: „Táncolt örömben, verte a bordáit.” Ez a *Rózsa és Ibolya* című verses népmesében olvasható. Olvassuk is el az egész versszakot:

*Rózsa pedig tüstént a szívéhez kapott,
Attól félt kiugrik, noha csak mulatott,
Táncolt, örömben verte a bordáit,
Mint betyár a csárda folyó-gerendáit.*

Tehát nem a személy táncol itt, hanem egy ember *szíve táncol* örömben, az veri a bordáit, mégpedig belülről.

Az alábbi példában azt hiányolom, hogy az ÉrtSz. nem veszi észre az idézet áttételes jelentését. Persze nem is veheti észre a szótárszerkesztő, mert megint rövid az idézet, csak ezt a sort tartalmazza: „*Fél lábatok immár vagyon a kengyelbe*”. Az egész versszak viszont ez:

*Tudom én, áruló bennetek az elme,
Fél lábatok immár vagyon a kengyelbe’,
Buda király nektek, az ő szava, ennyi!
Pártos Eteléhez vágytok igen menni.*

Tehát nyilvánvaló, hogy itt nem szó szerinti egyik lábról és kengyelről van szó, hanem arról, hogy Buda látja: hívei már félig át is pártoltak Eteléhez, indulófélben vannak.

10

A helyes értelmezéshez az is szükséges, hogy elképzeljük a versben ábrázolt helyzetet. Láthattuk már fentebb a *sanda ló* esetében is: aki nem látott még vásári forgatagot, talán el is siklik a *ló* otléte fölött.

Arany *A kép-mutogató* című verse bemutatja a régi korok egyik kedvelt látványosságát. Ez abból állott, hogy vásárokon, sokadalmakban póznákra vagy nagyobb sátor oldalára képeket erősítettek, amelyek sorban ábrázolták valamelyik érdekes történet egy-egy epizódját. A kikiáltó pálcával mutogatott a képekre, közben magyarázta az eseményeket. Az ÉrtSz. készítője két kifejezés magyarázatában is tévútra került, mert valószínűleg nem ismerte ezt a „régiképek moziját”. Egyik tévedése a *rajz* szónál található, mert kifejezetten csak „vonalakból való ábrázolás”-ként értelmezi. Márpedig láttuk a *Melyik talál?* című versben, hogy még Arany korában is mindenféle képi, sőt fényképes ábrázolást is jelentetett, Toldi korában pedig még inkább. De ebben az idézetben:

„...Toldi, / Ki malomkövekkel hajigál a harcon,
Láttam is: egy ponyván mutaták, a rajzon”

a *ponyva* szó értelmezése is téves, amikor így szól: „földre terített ponyva, amelyre az árukat... kirakták”. Igaz, hogy vásárokon a földre terített ponyván árulták az értéktelenebb könyveket (innen ered a „ponyvairodalom” szónak lekicsinylő mai jelentése), de az idézet „mutaták a rajzon” kifejezése érzékelteti, hogy itt nem könyvről vagy egyéb apróságokról, hanem a sátorfára függesztett ponyvaanyagon lévő képekről van szó. (Ha a ponyva a „rajzokkal” a földön lenne, csak igen kevesen láthatnák.)

Ugyancsak a versbeli szituáció félreértését tapasztalom egy nagyon közismert vers, a *Családi kör* két kifejezésének értelmezésében. A kezdet közismert:

*Este van, este van: kiki nyugalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja,*

Az ÉrtSz. ott idézi ezt, ahol a *nyugalom* szót így értelmezi: „éjjeli pihenés, alvás”. Mivel a versben még ezután következnek a vacsorázás, a beszélgetés, a borsófejtés jelenetei, akkor ez az értelmezés legalábbis furcsa. Itt a *nyugalom* inkább csak a napi munka és a naplemente utáni elcsendesedést jelentheti, hiszen még nincs is éjjel. [Idekívánczok, hogy *este* szavunk eredete összefügg a nap lenyugtával, a látóhatáron *leestével*. Gertrudis a *Bánk bán*-ban az ablakon kinézve mondja: „Napest”.] De az is téves, amit a *kitesz* ige értelmezésekor látunk, mert így szól: „belső helyiségen kívül levő... helyre... teszi”. Nézzük a verset:

*Nem késik azonban a jó háziasszony,
Illő, hogy urának ennivalót hozzon,
Kiteszi középre a nagy asztalszéket,
Arra találja fel az egyszerű étket.*

Ugyanis a versből tudjuk, hogy kint már sötétedik, *belül* van a tűz is, a béna harcfi *belép*. Ezért az asszony az asztalt a helyiségen belül inkább csak a faltól kiteszi *középre*, hogy körül lehessen ülni, nem pedig ki, „helyiségen kívülre”, tehát az udvarra.

Igen furcsa, sőt nevetséges tévedés a következő: Toldi Bencének mondja: (*Toldi estéje* I. ének 40. vsz.)

*Pincémben tekerd ki a bedagadt csapot
S hozz öreg bort, attól ifju kedvet kapok*

Az ÉrtSz. a *kiteker* igét így értelmezi: 'tekerve, nagyobb erő kifejtésével forgatva kivesz, kiránt vmit'. Csak el kell képzelni, mi történik, ha Bence nem *kinyitja*, hanem nagy erővel *kirántja* a csapot a hordóból.

Ugyancsak tévesnek tartom a következő idézetben a *kelletlen* szó értelmezését. Emlékezzünk a Toldinak arra a jelenetére, amelyben Toldi György az öccséről érdeklődik anyjától: „*Hát a másik hol van?*” Toldiné válasza:

*„Szénát hord szegényke künn a béresekkel,
Hívatom –” de György úr ezt rikoltja: „Nem kell!”
Erre következik:
Ím azonban kellettlen, hivatlan
A fiú betoppan; szive égő katlan (Toldi II. ének 8. vsz.)*

Furcsa, hogy az ÉrtSz. ennek az idézetnek a *kelletlen* szavát csak így értelmezi: *kelletlenül*. Az rendben van, hogy magát a *kelletlen* szót pedig így: 'teherként elviselt, elvégzett, nem tetsző pl. munka', tehát amolyan ímmel-ámmal való cselekvés. Csakhogy ha ezt az értelmezést visszatekintjük az idézetbe, az nincs rendben, mert ennek ellentmond már csak a „betoppan” kifejezés is, hiszen aki *kelletlenül* mozog, arra nem mondjuk, hogy betoppan. Itt a fiatal Toldi Miklós lelkiállapotára nem a kényszeredett, „nem tetsző” cselekvés, hanem a fojtott düh jellemző, hiszen előzőleg „hé paraszt”-nak nevezték. Bizony itt a *kelletlen* szónak nem a mai, hanem a régi nyelvben használatos, eredeti jelentése van jelen, ugyanis a *kell* szó fosztóképzős alakja ez, azt jelenti: 'akkor, amikor nem kell', tehát *váratlanul*, és ezt megerősíti mellette a „hivatlan” szó is.

Zrínyinél ugyanilyen régi értelmezésű fosztóképzős szóalak fordult elő, amikor olyasmit ír, hogy a jó hadvezér *véletlen* találja az ellenségét. A *véletlen* szó mai értelmében ez a hadvezér tájékozatlanságát jelentené, hiszen nem tudja, hol az ellenség, csak véletlenül talál rá. De Zrínyi is a régi értelemben használja: 'akkor, amikor az ellenség nem is véli', tehát *váratlanul*.

Gyakran az az érzésem, hogy az ÉrtSz. szerkesztője nem vette figyelembe azt, hogy Arany jártas volt a századokkal előbbi magyar nyelvhasználatban, és ezt a tudását, vagy legalábbis a régi nyelv iránti érzékét, vonzalmát tudatosan felhasználta azokban az epikai műveiben, amelyek a múltban játszódnak, tehát tudatosan archaizál. Mondhatni: élvezettel alkalmazza a régi nyelv elemeit, otthonosan mozog körükben, főként az elavult szóalakokat illetően, amikor ezt írja a *Buda halálában*: „*Etelének is vűn* hírt Hilda futára*” (XII. ének 48. vsz.), majd ezt a jegyzetet fűzi hozzá: „*Vűn. Vive. *Jogos régi forma*”. A. J. (Ma már az ő jegyzetét is meg kell toldani a mai *vitt* szóalakkal, hiszen a *vive* is elavultnak tűnhet.) Ugyanígy örvendezik egy másik jegyzetében, amikor ilyen szót használhat versében: „*Esdőleg. Régi szép szó.*”

Ugyanúgy, mint Katona a *Bánk bán*-ban, ő is két nyelvi rétegből merít, amikor a régi kor nyelvi hangulatát festi: a régi nyelvből és a népi, illetve tájnyelvből.

Lássunk két példát arra, hogy az ÉrtSz. tévesen értelmezi Arany kifejezését, mert nem veszi figyelembe, hogy a költő a régi korhoz igazította itt most nem a szó alakját, hanem a jelentését. Emlékezetes jelenet ez a *Toldi* III. énekében, közvetlenül Miklós gyilkosságba esése előtt:

*Toldi György meg, amint torkig itta-ette,
Egy öreg karszékebe úr-magát vetette,
És az eresz alól gyönyörködve nézi,
Hogyan játszadoznak csintalan vitézi.*

Képzeli el a tekintélyes Toldi család ősi házát, a királyi „tányérváltó” Toldi Györgyöt az öreg karszékeben. És feje fölött azt az ereszt, amelyet az ÉrtSz. így határoz meg: „a tető kinyúló része”. Azt el tudom képzelni, hogy a *Családi kör* denevére ilyen „tetőből kinyúló” eresz körül csapong, de Toldi Györgynek még a karszéke sem fér el ilyen eresz alatt – ha odaülne egyáltalán. Ahol György főúr ül, az *tornác* vagy legalábbis *pitvar*, ez illik a Toldi-házhoz. A nyelvtörténeti szótárban is, a tájszótárban is megtalálható, hogy az *eresz* szónak régen is megvolt és a tájnyelvben ma is megvan ez az értelmezése.

A másik hasonló példát a *fok* szó régi jelentésének vizsgálata során találtam. Az ÉrtSz. két alapjelentését, és ezeken belül összesen tíz jelentésárnyalatát ismeri a szónak, de ezek közé sehova nem illik be az a régi értelme a szónak, amelyet Arany többször is használ műveiben. Ez az ősi jelentés így fogalmazható meg: „nagyobb vízhez vagy víztől vezető kis csatorna, árok, ér”. Ezt az értelmet őrzik ezek a helynevek is: Siófok, Drávafok, Foktő. (Ebben az értelemben és *fuk* alakban szerepel a szó a *Tihanyi Alapítólevél*ben is.)

Arany ilyen plasztikusan használja ki ezt a régi jelentést a *Csaba királyfi*ban:

*Sok ember esett el aznap a két részen:
Négyszázezer bajnok, ha nem is egészen;
A fok, mely alig birt voln’ el egy hajszálat,
Szekeket elsodró vérözönné áradt.*

Egy másik példában (Az *elveszett alkotmány* V. ének) átvitt értelemben alkalmazza a szót: a főhős a túlvilágon „*Látott bűnlakoló lelkek seregély sokaságát, / Melyek fokszerűen üriték poharát a keserőnek.* Itt a fokszerűen szó értelme: „*folyvást, bőségesen, egyfolytában*”.

Bizony sajnálatos, hogy ősi *fok* szavunknak és ezeknek az Arany-idézeteknek nincs helyük a *Magyar Nyelv Értelmező Szótár*ban.

11

Már az előző példában említettem azt a célravezető módszert, amelyet harmincévi szótárírói gyakorlatomban kezdettől fogva szem előtt tartok: hogy az idézetből kiragadott szó magyarázata csak akkor helytálló, ha az eredeti szövegbe beleillik, értelmes szöveget ad. Az ennek az elvnek fittyet hányó szómagyarázatok humoros értelmetlenségeket eredményeznek. Leginkább az Arany korában gyakori latin kifejezések magyarosítása során tapasztalok ilyen eseteket.

Arany egyik névnapi köszöntőként írott versében ez olvasható:

*Élj soká, barátom, becses kontentumod
Szerinti napokat, míg e pályát futod.*

Mivel a latinban járatlan vagyok, megnézem a legújabb [Osiris] kiadás jegyzetét, ezt találom: „kontentumod = tartalmad”. Visszatéve értelme nincs: Élj becses tartalmad szerinti napokat. Szakemberhez kell fordulnom, aki feloldja az értelmetlenséget: a kontentum jelenthet *tetszést, megalégedést*. Így már van értelme, nyilván Arany is így gondolta a jókívánságot.

Egy másik helyen ezt írja a költő (amikor Vojtina verset küld valamelyik szerkesztőségnek):

*...megfizetted a levél díját,
Sőt olykor egy kis accidentiát
(Fertálybankót...)
Rekesztél a szerkesztőnek dohányra.*

Megnézem az Osiris kiadás-jegyzetét: „accidentiát = véletlenséget”.

Aligha lehetett valaha is olyan szerkesztő, aki a levélben küldött *véletlenség*ből dohányt tudott venni. Értelme nincs, tehát megint szakembernek kellett megoldania: *mellékes juttatást* „rekesztett” az illető a levélbe, így „korruptálta” a szerkesztőt(!). Hogy itt csakis erről lehet szó, azt Arany világosan érzékelteti is a zárójelbe tett „fertálybankó” kifejezéssel.

A *nagyidai cigányokban* az egyik szereplő rosszul jár a harcban:

*Köröskörnyül immár meg van rakva sebbel,
Mint az angol ember kaputrokja zsebbel;
Mindenik oly öblös, mindenik oly tákos...
Szegény Diridongó – oda van! világos!*

Először arra gondolok: ez a *tákos* sajtóhiba a *tágas* helyett. De nem, már a kéziratban is jól olvasható: *tákos*. Megnézem az Osiris-kiadásban, megvan a magyarázat: „haszontalan, ügyetlen”. Csakhogy értelme ennek a magyarázatnak nincs, az ember lehet haszontalan, ügyetlen, de a sebe aligha. Gondolom, talán tájszó lehet. A Szinnyi-féle tájszótárban meg is találom – az ide nem illőt: haszontalan, ügyetlen. (Tehát a rossz magyarázat innen származik.) Tovább kerese az etimológiai szótárban: mi az a *ták*? Itt már mutatkozik eredmény: „folt, toldalék”, és ebből van a „tákol, összetákol”. A versbeli értelem tehát *toldalékos, bőséges, tágas*, de sajátos nyelvjárási alakban.

Az Osiris-kiadás magyarázója bizony a magyarázatait nem próbálta visszailleszteni a versszövegekbe. De hát, aki szerint a „törköly = azaz gabonából főzött pálinka”, az egyéb tévedések elkövetésére is képes.

12

Úgy tűnhet a fentiekből, hogy hiba hiba hátán, tévedés tévedés hátán jellemzi az Arany-kiadásokat és -magyarázatokat. Persze ez túlzás, minden könyvben rengeteg munka, törődés, gondosság van, de a hibák felismerése, a tévedések megismerése már előremutat, sokkal több a felületes belenyugvásnál. Mindenesetre úgy érzem, hogy a sokaságból itt csupán kiragadott visszasságok – sajnálatosan bár, de – tulajdonképpen indokolják munkámat. Ugyanakkor rávilágítanak a szótárszerkesztés nehézségére, e munka buktatóira is.

A szövegek pontatlanságait arra hivatott szakembereknek kell orvosolniuk, véglegesíteniük, akik hozzáférnek a szükséges perdöntő dokumentumokhoz, adatokhoz, és remélhetőleg meg is teszik a költő születésének 200. évfordulójára, 2017-re.

Magam arra törekszem, hogy a készülő szótár révén a verses művek Arany-szavainak tőlem telhető legpontosabb értelmezésével segítsem méltán ünnepelni majd a bicentenáriumot, ha sorsom engedi. Haladgatok Arany lábnyomának porában úgy, ahogyan maga is írta: „Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írad.”

Gömöri György

Békássy Ferenc és az orosz irodalom

Békássy Ferenc 1906-ban lett a Bedales-iskola diákja, de a Békássy család hosszan tartó kapcsolata ezzel az angliai magániskolával már pár évvel korábban kezdődött: amikor Békássy István és Bezerédy Emma legidősebb lányát, Antóniát beíratják ide. Antónia tizenöt éves korától, az 1904. év első trimeszterétől volt a Bedales tanulója, s valószínűnek látszik, hogy rajta keresztül Békássy Emma már ekkor, vagy a következő évben megismerte az iskola közelében, Petersfieldben lakó orosz Jarincov (angol átírással Jarintzov, illetve Jarintzoff) családot. Ami abból a szempontból volt fontos, hogy a bedalesi szünidők idején a Békássy gyerekek itt lakhattak, vagyis kaptak több hétre kosztot és lakást.

Nincsenek adataim arról, Ivan Mihajlovics Jarincov és családja mióta élt Angliában, de valószínűnek látszik, hogy ez az úr azonos azzal a Jarincov tábornokkal, Port Arthur első kormányzójával, akit Jerome K. Jerome barátjának nevez, s akiről azt írja önéletrajzában, mekkora szerencse, hogy a tábornok felesége lett műveinek angol fordítója.¹ Ez a hölgy, Nadine N. Jarincov viszont pedagógus és szépíró is volt, egy angolul vagy talán franciául írt *Hogyan születünk. Levél a szülőkhöz gyermekeik számára* könyvét Békássy Emma már 1907-ben magyarra fordította.² Jarincovék fia, Dimitrij, aki Békássy Ferencnél csak pár évvel volt idősebb, szintén a Bedalesbe járt, így kézenfekvő volt az a megoldás, hogy az iskolába 1905-ben beiratkozott Ferenc Jarincovéknál töltse vakációi egy részét. Az évek során bensőséges viszony alakult ki Békássy Ferenc és „Jarryék” között, akiknek otthonában alighanem Noel Olivier, Békássy iskolatársa és szerelme is megfordult. Erre utal egy 1912 januárjában Noelnek írt levél bizalmas kitétele, amiben Ferenc azt mondja: Edward Thomasszal többször is találkozott „Jarryéknál”.³ 1912 márciusában pedig Cambridge-be, John Maynard Keynesnek ír Békássy egy lapot, amin kéri a *Historical Review* címét, mivel „Mrs. J. írt egy nagy tanulmányt, amit el akar küldeni a Review-nak”.⁴ Másszóval a már Cambridge-ben tanuló történész és költő ekkor éppen Jarincovéknál tartózkodik, és a „White House, Petersfield, Hants”-ot adja meg levelezési címnek.

1 Jerome K. Jerome, *My Life and Times*, London, 1926, 190.

2 Példánya az OSzK-ban.

3 Békássy Ferenc szerelmes levelei, szerk. Gömöri György és Weiner Sennyey Tibor, Aranymadár Alapítvány, Budapest, 2013, 31.

4 King's College Archives, Cambridge, Keynes MS 30/5.

Úgy tetszik azonban, a fiatal Békássy Ferencet az angol és a magyar irodalmon kívül főleg a francia és a német irodalom érdekelte, és 1912 előtt nemigen olvasott orosz irodalmat, bár egyik levelében utal egy Dosztojevszkij-regényre, másutt meg, név nélkül, Gogol *Köpeny* című elbeszélését „tanulmányként” emlegeti.⁵ Későbbi olvasmányjegyzeteiből kitűnik, hogy 1914 folyamán két Dosztojevszkij-regényt is olvasott, a *Bűn és bűnhődés* magyar fordításban, jobbnak találva azt a német fordításnál, egy másikat pedig németül.⁶ De már korábban úgy érezte, az orosz lírát kissé elhanyagolta; ez először egy saját magának tett szemrehányás formájában fordul elő egy James Stracheynek írt 1912-es levélben, amit éppen Jarincovéktól, vagyis Petersfieldből ír barátjának. Érdeemes idézni pár mondatot ebből a levélből:

„Ostobaság volt tőlem, hogy nem próbáltam meg oroszul tanulni, amikor annyi vakációt töltöttem itt [náluk]! Meg kell majd tennem egyszer, már csak azért is, hogy megismerjem költészetüket, ami egészen más, mint az angol–francia–német líra, hasonlóbb a magyarhoz...”⁷

Úgy tűnik, vagy Nadine asszony, vagy Dimitrij megpróbált Békássynak, mintegy „kedvcsinálóként”, pár Puskin- és Lermontov-verset angolra fordítani. Jarincovékát egyébként Békássy Ferenc még egyszer emlegeti egy Noel Olivier-levelben: ez egy 1913 kora decemberi látogatásra utal, amikor is, miután a költő elment Bedalesbe, hogy még karácsony előtt lássa két ott tanuló hűgát, Évát és Klárát, hazautazott Sennyére.⁸ Ekkor már a művelt angol közönség az orosz zene és balett, pontosabban Dzagilev és Stravinsky bűvöletében él – a Ballets Russes az 1913–14-es évadban vendég szerepel először Londonban. Békássy is megnézi a *Petruskát*, amitől el van ragadtatva. Így kommentálja: „ez tetőpontja annak a gyönyörű új művészetnek, mely a test mozgásával törekszik az emberi érzések kifejezésére”.⁹ Alighanem ekkor kezd komolyabban érdeklődni az orosz költészet iránt is.

Az egész angol művészi világ csodálja az orosz balett-táncosokat, és Békássy egyik cambridge-i barátja, James Strachey el is utazik Oroszországba, hogy a helyszínen tanulmányozza az orosz színházat és művészetet. Innen 1914 elején vonaton tér vissza Angliába, valószínűleg úgy, hogy közben útba ejti Budapestet és Bécsét. James Strachey orosz útja közben szakállt növeszt, változtat korábbi életmódján, és pár évre rá, az első világháború alatt elkezdi érdeklődni Sigmund Freud írásai iránt – később R. Jones-szal együtt ő lesz a nagy bécsi pszichoanalitikus egyik első angliai híve és propagátora.

Békássy figyelemmel kíséri Nadine Jarincov írői munkásságát is. Amikor az 1914-ben kiadja *Russia: the Country of Extremes* (Oroszország: a végletek országa) című terjedelmes művét, a fiatal magyar költő angol recenziót ír róla a *Cambridge Review*-ba.¹⁰ Jarincov asszony liberális szemmel nézi az oroszországi viszonyokat, ezért könyvében elmarasztalja az állami bürokrácia működését csakúgy, mint az „egyházi terrort”, amit az egyházi bíróságok rendszere tesz lehetővé. Ugyanakkor beszél a haladás jeleiről is, például arról, hogy Oroszországban 1912-ben (!) bevezették az általános tankötelezettséget. A kép tehát, amit szülőföldről fest, meglehetősen ellentmondásos.

5 Békássy Ferenc *egybegyűjtött írásai*, szerk. Weiner Sennyey Tibor, Aranymadár Alapítvány, Budapest-Zsenny, 2010, 126. és 357.

6 Békássy... *írássai*, 197. és 214.

7 *Hungarian Review*, May 2013, 78.

8 Békássy... *szerelmes levelei*, 131.

9 Békássy... *írássai*, 174.

10 u. o. 199.

Nadine Jarincov ugyanakkor igyekszik terjeszteni az orosz irodalmat Angliában. Ezen át lép be a képbe a Jarincov család fiatal barátja, Békássy Ferenc. Nemrégén előbukkant ugyanis két levele, amit az orosz irodalom legjobb élő angol fordítójának, Constance Garnettnek írt. Mindkét levél egy amerikai könyvtár tulajdonában, az evanstoni Northwestern egyetem Mc Cormick könyvtár különgyűjteményében található.¹¹ A levelek keltezése 1914 nyara, az elsőt Békássy még Angliában vetette papírra 1914. július hetedikén, a másodikat már Magyarországról írta néhány héttel később. Az első levél magyar fordítását a „Függelék”-ben közöljük.

Mi bátorította fel a frissen Cambridge-ben végzett Békássy Ferencet arra, hogy Constance Garnettnek írjon? Nyilván az, hogy Noel Olivier-en keresztül jól ismerte annak gyerekkori játszótársát, David („Bunny”) Garnettet, s valószínűleg annak édesanyját, Constance-ot is. Mindenesetre az első levélben (amit Maynard Keynes levélpapírján, tehát a Brunswick Square 38-ból írt) Békássy nem mutatkozik be, hanem in medias res, azonnal kérése közepébe vág: újabb fordításra szeretné ösztönözni a már jó nevű fordító-asszonyt.

Constance Garnett, úgy látszik, gyorsan válaszolt Békássy levelére. Ez a válaszevél elveszett a zsenyei kastélyban elpusztult Békássy-hagyatékban, de a választ körülbelül tudjuk Békássy második, 1914. július 29-én Garnettnek írt leveléből, ami a postabélyegző szerint a Kent-grófságban lévő Edenbridge-be csak öt évvel később (!) érkezett meg. Mivel ezen a napon üzent hadat a Monarchia Szerbiának, Békássy már tudta, hogy önkéntesnek fog jelentkezni a magyar hadseregbe. Garnett asszony alighanem a Brunswick Square-re címezte válaszát, s azt nem a brit cenzúra, hanem John Maynard Keynes kapta meg és tartotta vissza a háború utánig. Ebben a már második, ugyancsak kézzel írt levélben Békássy lényegében azt írja meg, hogy kérése tárgyaltan, s reméli, majd 2-3 év múlva, ha vége a háborúnak, újra el tud látogatni Angliába. Magáról a háborúról Békássy kétértelműen nyilatkozik, azt ugyan „rossz ügynek” (bad business) nevezi, de azt írja, talán nem csak egyes emberek, Magyarország is nyerhet valamit belőle. A levél utóiratában kéri Constance Garnettet, mondja meg fiának, Davidnak, magyar barátja sajnálja, hogy nem tudott tőle a nyáron elbúcsúzni, s még hozzáteszi: érzi, ő maga már kezd belenőni a „magyar talajba”, aminek a szorítása „halálos”! Különös előérzete ez a fiatal huszárhadnagynak, aki nagyon szerette Angliát, ahol nyolc évig élt, de aki hűséges akart maradni családjá hagyományaihoz és nemzedékéhez, amelyből később annyian estek el az első világháború különböző frontjain.

¹¹ Itt szeretném megköszönni Henriettának, David Garnett lányának, hogy a két levél másolatát hozzám eljuttatta.

Nyomtatott levélpapír: 38, Brunswick Square, W.C. Kézzel: 1914 július 7.

Kedves Mrs Garnett,

Remélem, nem bánja, hogy írok Önnek és nem gondol engem túl önhittnek, amikor azt mondom, mennyire szeretném, ha Ön tudná lefordítani azt a könyvet, amire nemrég ráakadtam. Ez R.Verbitzkoy „Kljucsi Szcsasztija”¹ (A boldogság kulcsai) című könyve és jöllehet nem olvasok igazán oroszul, egy hölgy, akinél laktam² lefordított számos jelenetet belőle és elmondta a többi rész történetét. (Ez egy elég hosszú regény, tele mindenféle kincsekkel). Az elmúlt három év során jelent meg és kiadása most fejeződött be. Nagyon lelkes vagyok miatta, és szinte biztosan tudom, hogy nagyon jó könyv lehet. Különös stílusban íródott: élénk, drámai jelenetek váltakoznak benne fél oldaltól négy-öt oldalig és úgy tűnik, nagyon művészi módon, bölcsen és érzéssel van megírva. Azt mondják, ez a könyv tükrözi a legjobban, ami az elmúlt tíz évben csak történt az oroszoknál. Mindenképpen óriási mennyiségű és sokféle jelenetet és szereplőt vonultat fel. A boldogság kulcsainak témája a szerelem és a szabadság, mindez egy nő szemszögéből; van egy lány, aki mindkettőt kezében tartja, de nem képes megtartani őket, s a könyv tragédiával végződik. Egy ideig úgy gondoltam, meglehet, ez túl melodramai és irányregény-szerű³, de most azt hiszem, egyik sem az; az író annyira ismeri az emberi érzéseket, hogy ez segítette abban, hogy elkerülje az egyiket és és véleménye, hogy tulajdonképpen semmi sem fontosabb az emberi (individuális) kapcsolatoknál átformálta a regényt, amikor az az utóbbi felé hajlott. Az alakok és a nagyjelenetek olyanok, amilyeneket Dosztojevszkijen kívül sehol sem találni, bár persze a stílus nem oly egyszerű, s ugyanakkor élesen látó és néha már-már cikornyás. Először a regény egymástól független jelenetekből történő felépítése kezdett érdekelni (kissé olyan, mint Rainer Maria Rilke némely műve, bár más nagyságrendben).

Gondolja, hogy el tudná olvasni? Semmiképpen sem lenne időpazarlás és talán utána le is fordítaná. Bizonyára hamar lesz ennek egy borzalmas német fordítása, de angolul ez egy igazi irodalmi fordítás lehetne – amennyiben Ön lenne a fordítója. Olyan könyv ez, aminek nagy hatása kell, hogy legyen az emberekre.

Kérem, bocsássa meg ezt a tolakodást – nem vagyok képes elnyomni lelkesedésemet és reményeim.

Az önt nagyon tisztelő,⁴

F.Békássy

1 Cirill betűkkel az eredetiben.

2 Itt Békássy nyilván Mrs. Jarincovra gondol.

3 Az eredetiben német kifejezéssel: „Tendenzliteratur”

4 A „yours very sincerely” formula körülbelül ennek felel meg.

Büky László

Karinthy-groteszkek nyomában

1. Karinthy Frigyes a Parnasszus Beketowban – A szellem artistái az artistaszellem színterén című írásában kortársait mint cirkusztársulati tagokat mutatja be „kinek-kinek legismertebb képessége szerint” kiosztva az egyes szerepköröket. Így például „Herczeg Ferenc mint műlovar fogja lovagolni a »magas iskolát«”; „Babits Mihály okarinaművész lesz, aki ezen az egyszerű hangszeren orkesztereket játszik”; „Kosztolányi Dezsőnek, a ragyogó stílművésznek, a légtornász nyaktörő szerepét szántam”; „Reinitz Béla medvetáncoltató” é. í. t. (Karinthy 1934: 33). Karinthynek egyébként éppen a Cirkusz című novellája a clownszerep ábrázolása (Szabolcsi Miklós 1974: 5, 82–5). A novelláról – amelyet a novelláskötet legjobbjának tartott – Kosztolányi a Nyugatban leírta, hogy a novella főhősének „[...] légtornász-mutatványokat kell produkálnia, álomban, élet és halál peremén, hogy egyszer végre, cserébe a tréfiáért, a szíve mélyéből hegedülhessen is” (Kosztolányi Dezső 1915: I, 460). Karinthy ironikus célzásai bizonyára erre is, valamint Babits, illetőleg Kosztolányi költői nyelvének stílusára is vonatkoznak, amint közvetve jelzi is: az okarina mint hangszer Tóth Árpád (1916) Rimes, furcsa játék című versének nevezetes rímét is földézik (*okarína – soka rí ma*) a kijelentés az „egyszerű hangszer” és az „orkeszterek” ellentmondó volta mellett.

Karinthy bizonyosan Reinitz beszéd- és előadásmódjára is utal. Ignotus Pál leírja, hogy a Hatvány Lajos által bérelt lainzi kastélyban (a Hermes-villában) „a gőzkazán mellű Reinitz Béla” félóra hosszát mennydörögte, hogy mi minden van József Attila egyik versében: „[...] elcsuklott a hangja, valami sistergős pianissimo szopránba fordult, mint általában, amikor már nem bírta basszus fortissimóval” (Ignotus Pál 1989: 136–7). Nagy Endre (é. n.: 107) azt mondja el, miként készített föl a zeneszerző egy „tanulatlan külvárosi énekes”-t Ady-dalai előadására: „Folyton állati üvöltések törtek ki a zongoraszubából. De meg kell adni, nem Papp Jancsi [az énekes] üvöltött, hanem Reinitz Béla. Rekedt hangján bömbölt, ököllel verte a zongorát, toporzékolt, a haját tépte [...]”. A zeneszerző nagyváradi előadásáról így ír Tamási Áron (1936: 3): „Kezdte a medve puha és lusta erejével, énekelt is a verset, s közben borzolni kezdte szőrét a medve, míg végül egy öregedő oroszlán ült a zongoránál, aki visszafiatalodott idegekkel és a rekedt erő meg-megáradásával idézte fel a régi buja, zsákmányos idöket: magát és annak az időnek lomha, díszes fejedelmét.” Reinitz Béla egy tucat József Attila-verset zenésített meg, ezek között van a Medvetánc is, amint Reinitz műjegyzéke tanúsítja (Fejes György 1969: 305), e jegyzékben Medvetánc kézirata 1940-re van keltezve és József Attila más verseinek megzenésített verseivel együtt szerepel, vagyis maga a kompozíció nem feltétlenül egyidejű a kézírral, amelyből kettő ismeretes. József Attila verse először a Külvárosi éj című kötetében jelent meg amely 1932. október 20-án jelent meg (Stoll Béla II: 148; 543–4). Karinthy 1934-ben nevezi medvetáncoltatónak Reinitz Bélát, aki szintén rendszeresen járt a New York kávéházba (Konrádyné Gálos Magda 1965: 21).

2. „Füst Milán idomított fókákat táncoltat a közönség előtt” – írja Karinthy (1934: 34), aki nem sokkal az imént említett humoreszk megjelenése előtt száz állatnévhez kapcsolt szójátékot közölt ugyancsak a Színházi Életben, az 1933. évi újévi számban (Karinthy 1984), ezek bevezetőjében említi: „Ebben az évben jött divatba ez a hüle vicc”, s néhány példát mutat be, amelyek közt szerepel a ’kövér fóka’ *pufóka* megnevezése is.

A Füst Milánnal kapcsolatos kitétel célzása azonban nem ennek a divatnak és aligha Füst írói-költői tevékenységének avagy stílusának valamely elemére vonatkozik. Füst lírájában sok állatnév, -fajnév fordul elő (néhányik többször), összesen ötvenkilenc adatolható, l. Büky 2000: 177–84. Ezek között a *fóka* főnév nincs meg. A Karinthy-írásnál sokkal korábban, 1923-ban szerepel Füst Milán naplójában egyszer ez az állatnév: „Érdekes öntudat-változás: Semmire sem becsülöm az embereket. – Hogy én kisebbnek érzem magam bármelyiknél is? – Fókák ezek, szegények, ostoba fókák! S én hogy remegtem tőlük, – mily alázatos tisztelettel hódoltam minden ismeretlen nagyság előtt! – S mégis! Hirtelen régi alázkodásom lep meg orvúl, alázat még ma is.... s nem az bánt, hogy alázatosan viselkedem, hanem hogy az érzés, hogy ez bennem van még mindig: ez az örökös hunyászkodás....” (Füst 1999: I, 882). Ez a naplóbeli adat aligha magyarázza a Karinthy-féle mondást, hiszen majd évtizednyi a különbség; s nincs adat arra, hogy a naplójegyzetben lévő kifejezés akkor vagy később Füst gyakori mondása lett volna Karinthy vagy mások társaságában.

Ami pedig az idomítást illeti, Füst naplóiban található rá példát: „Péter kutyám: – nem tudtam, hogy valakit ennyire mélyen, odaadással, gyengéden és önmegtagadással fogok szeretni. Minden keserűség, minden szenvedés ebben a szeretetben szabadult fel! – Nem lehetett megtartanom – s most, hogy egy idomítónak adtam oda a kutyát, – teli vagyok lelkiismeretfurdalással [...]” – írja még korábban az 1919-ben az Új Időkben megjelent naplójegyzeteiben (a másutt is szereplő) kutyája kapcsán (Füst 1999: II, 609). Még kétszer szól idomításról: „Mint ahogy a vadállatok idomítói tudják: – hogy mindig lassú és biztos mozdulatokkal kell hatniok rájuk, mert egy gyors, meggondolatlan mozdulat elég, hogy meglódítsa vad indulataikat...” –, a másik hely ugyanebből az időből: „Ezzel szemben egy „Altemeister”: behúzza tudós oroszlán-fejét nyaka közé, – zordonan néz körül mint az idomító [...]” (Füst 1999: II, 617). Nem lehet tudni, hogy ekkortájt Füst Milán beszélt-e Karinthyval kutyája idomításáról, ha a naplóba följegyzés érdemesnek tartotta, elképzelhető, hogy igen, csak hogy ebben az esetben még nagyobb az időbeli különbség. Egyébként Füstnek volt macskája is, amelyről a kávéház, Karinthy és Füst saját lakása kapcsán emlékezik 1939-ban: „És milyen piszkos és szegényes a New York-kávéház, (Nyehónak nevezte Frigyes harminc év előtt, jössz a Nyehóba?) – a világnak e legdrágább kávéházából mi lett? – És mért van olyan rőtes-féle fény a Dohány-utcai ház udvarán? S ez a nagy csend hozzá a macskákkal, – valósággal misztikus az együttes. (S a macskák ugyanaz a fajta, mint az én Micim volt. Biztos, hogy az ő ivadéka, rokonsága. Tíz macska-generáció az egész azóta.)” (Füst Milán 1999: II: 484). A budapesti Dohány utca 63. számú ház szerepel A feleségem története című regényének francia kiadása elé írt önéletrajzában is, leírja a házat a macskákkal együtt: „[...] a foszladozó lábtörlőkön, csudák csudája, ugyanaz a fajta macskaféle üldögélt álmosan, mint réges-régen valamikor. Ezek a fehér-fekete-tarka macskák voltak akkor is, most is, homlokukon fényes, fehér függönyöcskéekkel bal szemük fölött” (Füst Milán 1968: 13–4). A költő lírájában kétszer fordul elő macska: „[...] S az árnyak járnak jó helyen és puha talpakon, | Akár az óriás *macskák*” (A völgyben, Füst 1969: 72), „[A várúr] egykedvűn kártyázott egy bús lovaggal, | S fehér *macskája* lustán nyújtózott egy színes szőnyegen” (Egy bánatos kísértet panasza, Füst 1969: 108). Az állatok szere-

peltetése bizonyos életközelséget teremt a költői világ és a való világ között, és abban az elképzelt középkori világban, amelybe Füst verseinek terét és idejét elhelyezte.

Kosztolányi Dezsőné (1988: 75) emlékiratában olvasható: „Játszottuk, hogy ki milyen állathoz hasonlít, milyen növényhez vagy gyümölcshöz. Karinthy feltétlenül *fóka* volt, Aranka kétségen kívül tigris vagy párduc. Kosztolányi: macsó.” (Karinthy második felesége, Böhm Aranka több visszaemlékezésben is (fekete) párduc, állítólag maga Karinthy is használta a kifejezést: *sánta párduc*-nak mondja, miután Aranka öngyilkossági kísérletében megsérült, vö. Karinthy Márton 2003: I, 120, 146.

Karinthy talán testalkata, kissé imbolygó járása miatt, de talán egy, a New York kávéházzal kapcsolatos esemény indítéka kapcsán nevezhették így, amelyről így írt Nagy Lajos (1984: 179): „Tagadhatatlan, hogy az itt látható emberiség tarka volt, és nem érdektelen. Gyakran elnézelődtem a látványon én is, a nap különböző szakaiban, de a legérdekesebb vendég, akit láttam, egy fóka volt. Valami artista szerepelt a Royal Orfeumba, fókákkal produkálta magát. Egyszer, ebéd után, elhozta az egyik fókáját a kávéházba. Autótaxival jött a bejáratig a fóka, onnan maga mászott be, fölcihelődött – székek segítségével – az egyik asztalra, és ott sütkérezett. Az eset annyira meglepett engem, hogy azt gondoltam, ha egyszer valami körintejuban megkérdezik tőlem, mi volt a legnagyobb szenzáció, amit életemben láttam, hát spanyol király ide, Capablanca [y Graupera (1888–1943), sakkvilágbajnok] oda, Kara Achmed [Die Abenteuer Prinzen Achmed, Lotte Reiniger árnyfilmje, 1926] amoda, habozás nélkül azt fogom mondani: egy fóka a kávéházban.” Erről az esetről más megemlékezések is ismeretesek. A korabeli plakátokon az idomár Winston kapitány néven szerepelt (Konrádyné Gálos Magda 1965: 18). Nagy Endre (é. n. 191–4) arról is beszámol, hogy a Royal Orfeumban két idomított elefánt is szerepelt, ezek különféle nehézségek leküzdése után Urania színpadán is fölléptek.

Demeter Imre (1965: 110) leírja a New York kávéházi jelenetet: „Intésére a fóka is leült; [az idomár] mindkettőjüknek kávé rendelt. A fóka feldobta a kockacukrot, orrán egyensúlyozta, példásan csinálta végig a mutatványát.” A korabeli mozihíradó beszámolt a fókákról: Wallenda idomított fókái Budapesten; A fókák Budapest utcáin, autóban; A fókák produkciója a színpadon (Magyar filmhíradó, 1927: 155. sz.). Mindezek alapján a Karinthy által Füst Milánról írott kitétele a Színházi Élet olvasói számára ismeretes eseményt idézhetett föl. A New York kávéház átépítéséről, majd megnyitásáról budapesti lapok is többször írtak (pl. Vállalkozók Lapja 1927. X. 12., 7.; Színházi Élet XVI: 43 [1927.], 37–9. Mindkettő szerző nélkül.). A fókás és más, költséges reklámok ellenére a bevételek megcsappanása miatt 1936-ban Tarján Vilmos tovább nem tudta vezetni a kávéházat (l. Saly Noémi 2005: 46). Az idomított fókák a korabeli Budapesten sokak érdeklődését fölkeltették, Laczkó Géza 1971: 133, 155) írja: „Kihurcolta őket [Jászai Mari] a Wampeticshez a Ligetbe, aztán bementek az Állatkertbe a tudós fókákat megnézni [...]”, továbbá a Barum cirkusz labdázó fókáit is említi 1936-ban megjelent regényében.

Füst Milán – naplója szerint 1919-ben – megfordult orfeumban: „[...] egyik orfeumban pantomimet láttam, melyben táncosnők szoborként állottak a helyükön” (Füst Milán 1999, I: 449–50), néhányszor pedig még 1914-ben, 1915-ben található efféle említés: „[...] amire a nők úgy vágyakoznak, a szabad orfeum-élet [...]” (i. h. 87); „Nyilvános szüzek – az orfeum szüzei [...]” (uo.); „Furcsa szomszédok: zsidók, mind artisták az egyik lány orfeumi tánc-tanító [...]” (i. h. 136). A New Yorkban reggeliző fóka nem szerepel a naplóban. Cirkuszt többször említ a napló köteteiben, pl. „Vagyis: minden mindegy – s az emberi elme kódbe szalad, mint a ponny-ló a cirkuszban s nem tesz utat” (i. h. 693). (A *cirkusz* szó, illetőleg derivátumai tizennégyszer fordulnak elő, alapjelentésben

is, átvitt értelemben is.) Füst Milán viselkedésének, gesztusainak némely jellegzetessége emlékeztethették Karinthyt a cirkuszi produkciók rendkívüliségére és harsányságára. Devecseri Gábor (1967: 267–9) szerint Karinthynek kedvenc története volt, amely szerint Füst szokásos gesztikuláló, harsogó és rikoltozó módján Somlyó György versét mondta el a Nyugat egyik irodalmi délutánján, amelyik egy nyári vendéglő lugasai alatt zajlott. Az ereszről egy [NB.] macska fölfigyelt Füstre, és a „földöntúli vijjogásokkal” teli versmondás végén leugrott a fejére. A történetet Füst Milán tagadja... A Nyugat jubileumi estjén ugyancsak „az említett rikító eszközökkel” mondotta el egyik versét. „[...] valahányszor a költő nagyobb kaszáló mozdulatot tett, a közvetlenül mellette ülő Karinthy nagy riadalmat mímelve kapta odébb a fejét [...]”. A Füst Milánra emlékező írásokban rendre szólnak előadásmódjának efféle módjára, Gelléri József (1988: 25) szerint legutolsó egyetemi előadását 1961 májusában „[...] halkán, alig érthetően, valami zokogással a hangjában” kezdte, majd „[...] mennydörgővé vált. Öklével rávágott az asztalra, és talán Babits »Nunquam revertar«-ját dobolta.” Varannai Aurél (1986: 4) így írja le, miként szónokolt Füst egy választási gyűlésen: „Hórihorgas alakja szinte lengett a dobogón, két karja úgy szelte a levegőt, mint Don Quijote kardja a szélmalmot, arcizmai rángatóztak, hol susogott, hol üvöltött – olyan jelenség volt, mint egy madárijesztő.”

Karinthy Füst jellegzetes viselkedését bizonyára a cirkuszi idomárok nemritkán szemfényvesztő hókuszpókusaival hozza kapcsolatba az idomított fókák emlékezetes budapesti szereplése nyomán.

3. Karinthy saját magát is szerepelteti írása végén az Így írtok ti stílusparódiáira való ironikus célzással: „mint régi, megbízható állathangutánzó fejezi be a műsort.”

IRODALOM

- Büky László 2000, *Egy vers szóhasználati háttere – Füst Milán: Szellemek utcája*, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Demeter Imre 1965, *Színészek a Newyorkban = A Newyorktól a Hungáriáig*, szerk. Konrádyné Gálos Magda, Minerva, Bp. 89–111.
- Devecseri Gábor 1967, Irodalmi pincék és padlások = D. G., *Lágymányosi istenek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 265–95.
- Fejes György 1969, Reinitz Béla zeneműveinek jegyzéke = *Magyar zenetörténeti tanulmányok Szabolcsi Bence 70. születésnapjára*, szerk. Bónis Ferenc, Zeneműkiadó, Bp. 293–315.
- Füst Milán 1968, *A feleségem története*, Magvető Kiadó, Bp.
- Füst Milán 1969, *Összes versei*, Magvető Kiadó, Bp.
- Füst Milán 1999, *Teljes napló I–II.*, Fekete Sas Kiadó, Bp.
- Gelléri József 1988, Beszélgetés Füst Milánról születésének centenáriumán, *Köznevelés* XLIV. évf. 29. sz., 24–5.
- Ignotus Pál 1989, *Csipkerózsa – Budapesti és londoni emlékek*, Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp. [Eredetije: *Haladás*, 1947. VIII. 14. – 1948. szept. 18.]

- Karinthy Frigyes 1934, Parnasszus Beketowban – A szellem artistái az artistaszellem színterén. *Színházi Élet* XXIV., 26: 33–5. (= K. F., *Szavak pergőtüzében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984, 349–52.
- Karinthy Frigyes 1984, Mindenféle képes Brehm vagyis alkalmazott állatisme = *Szavak pergőtüzében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 13–27.
- Karinthy Márton 2003, *Ördöggyörcs – Utazás Karinthyába* I–II., Ulpius-ház Könyvkiadó, Bp.
- Konrádyné Gálos Magda 1965, *A Newyorktól a Hungáriáig*, Minerva, Bp.
- Kosztolányi Dezső 1915, Két hajó (Karinthy Frigyes novellái), *Nyugat* I., 459–60.
- Kosztolányi Dezsőné 1988, *Karinthy Frigyesről*, Múzsák Közművelődési Kiadó, [h. n., Bp.]
- Laczkó Géza 1971, *Királyhágó*, Szépirodalmi Kiadó, Bp.
- Nagy Lajos 1984, *A menekülő ember*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Nagy Endre é. n., *A kabaré regénye*, Nyugat-kiadás, h. n., é. n. [Bp., 1935]
- Saly Noémi 2005, *Törzskávéházamból zenés kávéházba – Séta a budapesti körutakon*, Osiris Kiadó, Bp.
- Stoll Béla (közlétevő) 1984, *József Attila összes versei I–II.*, Akadémiai Kiadó, Bp. (Kritikai kiadás.)
- Szabolcsi Miklós 1974, *A clown mintművész önarcképe*, Corvina, Bp.
- Tamási Áron 1936, A fekete zongoránál, *Brassói Lapok* 280. sz., december 6., 3[–3.] = dia.pool.pim.hu/html/muvek/.../tamasi00072.html
- Tóth Árpád 1916, Rímes, furcsa játék, *Nyugat* I., 603.
- Varannai Aurél 1986, Füst Milán választási beszéde, *Magyar Nemzet*, május 6. 4[–4.]

A. Gergely András

Történetek nyoma, terek világa, mindennapok értelmezései

Ha nem pusztá könyvcímeket szednénk csokorba, követve az internetes könyvpiac egy-egy nagymonográfiát is öt mondatban „elintéző” közlésmódját, szinte kézre áll, hogy oly széles ölelésű cím alá sorolható művekre is kitérjünk, melyek révén mind a művész, mind a róla felkínálkozó elbeszélés méltó felülete lehet az alkotó és olvasó közötti lehetséges találkozásnak, avagy művek és olvasóik érintkezési hatáslehetőségének. Az alábbi ex librisek ezért elszántan „elbeszélőkre” formálódnak – előzetes megbecsátást remélve az Olvasótól. Vagy ha mást nem, legalább azt a kitérőtő figyelmet remélve, melynek teresedésében, létformáiban az alkotói közlés szándéka juthat el a befogadóhoz.

A nagymonográfia példája nem véletlen mintázat itt. Az asztal sarkán álló kötetek egyike ezt a csekélyke funkciót kerekén 750 oldalon teljesíti be, melyből az apró betűs bibliográfiai-adattári forrásközlés is harminc oldal, hódolva annak a konvencionális igénynek, hogy egy tisztos opus legyen kellőképpen alátámasztva, mégannyira, ha doktori értekezés is. Márpedig Kövér György munkája az, s mi még ettől is elvárható, nemcsak vaskos, hanem időszakosan példázatos, nóvum mivoltában is tiszteletet parancsoló. Szerény címe, *A tiszaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*¹, nem harsog népszerűségért, s aki a publicisztikai könnyedség reményével, vagy a „nnna, végre megtudok valami biztosat” szándékával veszi kezébe, hamar lekonyulhat (a Szerző az előszó legelején közli, hogy szó sincs „perújrafelvételről”, az eltűnt cseléd lány százharminc évvel későbbi „megtalálásáról” vagy a 19. század végi magyar politikai klíma harsány bemutatásáról). Szó van, és sok szó, tudós szó, alapos és mívesen építkező szókatedrális van a kötetben, mely a lokális társadalomtörténeti monográfiák legjobb hazai tradíciójához kapcsolódva, Victor Turner társadalmidráma-felfogására alapozva dolgozza föl a Tisza menti falu drámáját, vagyis elkülöníti a társadalmi struktúrák építkezését és a konfliktusokban szereplők időleges viselkedésmódjainak ábrázolását, nem pusztán „formalizált struktúrákba” tagolt helyzetrajzot adva, hanem a szereplők pszichéjében, „a cselekvők fejében, tettek és erőfeszítések céljaként” megragadható tünetényekre koncentráll (10–11. old.). Mint írja: „anélkül, hogy Turner négyfázisú drámasémáját mechanikusan utánozhatónak gondolnánk (normaszegés, krízis, helyreigazítási akció, reintegráció vagy szakítás), magát a modellt inspiratívnak találtuk” (uo.). Kövér szinte „hárít”, amikor arról szól, hogy nem ő talált rá Tiszaeszlár történetiségének kutathatóságára, nem pusztán a

1 Osiris, Budapest, 2011. 749 oldal.

Hajnal István Kör hagyományait követve fókuszált egy mezővárosi társadalomszervezet eseményeire, hanem a mikroléptékű retrospektív kutatás lehetetlenségének élményével küzdve és az eszlári dráma feltárás-történetével ismerkedve azon kapja magát, hogy hitetlenkedik: *„ennyi anyag láttán soha senki nem vette a fáradságot, hogy Eszlárt alaposan szemügyre vegye”*. Pedig miután pontosan az egykori per százhuszadik évfordulójának napján, ugyanabban a nyíregyházi megyeházi ülésteremben zajló emlékkonferencián *„mindnyájan az egykori vádlottak és tanúk helyén tartottuk előadásainkat, s 120 év múltán sem volt mentes a hangulat a múlt szorongásaitól és reflexeitől”* (13. old.), immár evidenssé lett, hogy *„miközben az eszlári ügyet nem lehet megfejteni Eszlár társadalmá nélkül, maga a Solymosi Eszter eltűnéséből kerekedett országos ribillió sem varrható egyetlen falu nyakába. Ha úgy tetszik: máshol is megtörténhetett volna... /.../ nekünk »csak« az lett a dolgunk, hogy felfejtsük a falunak azokat a sajátosságait, amelyekkel megáldva vagy megverve ennek a közösségnek a hétköznapi lakói ebben a 19. századi történelmi performance-ban képesek voltak eljátszani a reájuk osztott drámai szerepeket.”* (12. old.)

Tradíció immár, a mikrotörténet-írás európai iskolájának bevett módja a hetvenes évek óta, hogy a struktúrák és szereplők, szociológiai és antropológiai, pszichológiai és gazdaságtörténeti összefüggésrendszerek közé ágyazódik az elbeszélő mondanója, az elemző szándék ugyanakkor rendre rádőbben a puha és kemény módszertan alkalmazási határainak rugalmasságára, de arra is, hogy mily képtelen nehézség *„a társadalomtudományos falumonográfiát és egy per totális mikroanalízist megpróbálni egybeszerkeszteni”*. Merev és beszédes adatok, a robbanás előtti tűzegláp példájával illusztrálva a hely szellemét, a papok, jegyző, tanító és a gazdák konfliktushelyzeteiből kiolvasható eseménymenet részletei, személyes és csoportkoalíciós széthúzások, olykor keserű vagy drámai történetek a jelzői annak a falusi létnek, melyben *„a társas cselekvési praxisoknak mindig individuumok a hordozói. Az egyéni vagy kollektív tettek megnyilvánulásai mögött pedig ott húzódnak a személyeket összefűző családi, rokonsági, szomszédsági hálók. Konfliktus és kohézió – mint Turner fogalmaz – ugyanannak az éremnek két oldala. Az alternatív végkimenetelű konfliktusok tapasztalata beépül a következő eseménybe, ebben az értelemben az itt tárgyalt eseménysor túlmutat önmagán”* (10–11. old.), s visz tovább *„a következő felvonás”* felé, *„jóllehet ugyanebben a drámában”*. A Szerző az *„inkriminált ügy”* rejtélyes, nyomozati, pereljárási és vizsgálati fejezetek szereplői között következetesen elkülöníti a *„performerek”* csoportját, a lokális konfliktusok, megyei-országos és nemzetközi porondon mutakozók politikai antiszemitizmus mentén árnyaltan ábrázolható hangadóit is, kontextualizálva magát a folyamatot térképekkel, sajtóválogatással, a szóban forgó szereplők rajzos portréival, korabeli és saját kimutatásaival, lajstromaival, értelmező elbeszéléseivel.

Nem lévén történész, a lelkes olvasó szerepét már-már hajlamos volnék keverni a recenzens fegyelmezettségével, így meg kell álljam, hogy Kövér György munkáját tovább méltassam. Politikai antropológus lévén azonban annyit föltétlenül ki kell fejezek köszönetképpen, hogy akaratlanul is megerősít Kövér abban: nem kell politikainak lennie annak, ami látszatra az, s még kevésbé lehet politikaiként értékelni, ami nemcsak az, egészen a tévedésig, hogy ugyanis *„minden politika”*, s a mögöttes létben nincsenek ott a maguk teljes személyiségével, életvilágával, kapcsolatrendjével, szeretett vagy utált környezetével, sorsválasztásával vagy szenvedelmeivel maguk az élő Emberek, szlovákok vagy görögkeletiek, katolikusok vagy reformátusok, zsidók vagy birtokosok, földesurak vagy hullaszállítók, bírák vagy országgyűlési képviselők. Mert hát ott vannak, s ottlétük drámáját, a lét értelmezhető tragikumát, a történendők okát és módját mindig és mindenütt épp azok a le nem zárt megismerési folyamatok kínálják megértésre, ame-

lyekből egyetlen egy csupán az eszlári dráma, s a több korábbi közül is a legsúlyosabb feltárás Kövér György monográfiája.

Tárgyvilág, lakáskultúra, viselet mindennapjai Halason

Szintúgy a hazai mikrotörténet-írás hagyományait, jelen esetben épp francia konvencióit követő monografikus mű Granasztói Péter munkája is², kinek ez nem csupán doktori értekezése, hanem másfél évtizedes kitartó érdeklődésének és néprajzos gyűjtésének leletgazdag áttekintése lett. A szerzői szándék nem pusztán inventárium készítése valamely helytörténeti múzeum kedvéért, hanem a lakáskultúra, a fogyasztás, a gazdálkodási hagyományok, szakmák, iparok, korszakok, társadalmi rétegek és foglalkozási csoportok körvonalainak megrajzolása apró árnyalatokban is, melyek jelentéshorizontján a tárgyi világ értékeit, presztízst, eszközfunkcióját, a hagyatékokat, értékhierarchiákat, „módikat”, stílusokat, lakótereket, házformákat, szobabelsők rendjét és funkcióját veszi valamifajta „funkcionális lajstromba”, kiegészítve a gesztusok nyelvével, az életmódelemekkel, a polgári változás kezdeteinek kisvárosi szubkultúra-hordozóival is. E hosszú mondat valójában csak tizedelése, spórolós kivonata a tartalomjegyzéknek, s aligha rajzolhat teljes képet anélkül, hogy a mindennapi élet, a luxus, a divatok változása, az életmódmodellek lehetséges és tényleges alakulása megannyi változathoz életes példákat felsorakoztató Szerző művét ne mérlegelnék vagy értékelnék sokkal többre.

Granasztói ugyanis a hazai társadalomtörténet-írásban kialakult és egyre nagyobb teret nyerő történeti néprajz, anyagi kultúrakutatás, szokáskutatás, lakáskultúra-felmérés olyan irányát követi, melyben a mindennapi lét legapróbb jelei nem csupán muzeológiai adatok, háttérképek vagy kietlen listák, hanem emberi életutak élő elemei, jelentésszerű univerzumai, a társadalmat strukturáló, s e struktúrát a viseletben, gesztusokban, létmódokban árnyaltan hordozni képes tárgykultúrában megformáló teljesség elemzési lehetőségei is. A muzeológiai közelítés, a néprajzi adatbázisok használatának mintegy szociometriai „olvasata” szinte kínálja is ezt a lehetőséget, s a halasi kutatások monografikus kötetében is szereplő szerzők láttatni engedik immár saját akadémiai tudástárakban fölhalmozott részkutatásaik összefoglalásait is. E tudástartományban többen (a főntebb felvillantott képből Kövér György is) kiváló társai-követői a Benda Gyula által megkezdett hagyatéki leltárkutatásoknak, inventárium-elemzéseknek, s még jó páran annak a Bácskai Vera által megalapozott mezőváros- és kereskedéskutatói irányzatnak is, amely étellel tölti meg a városi teret, árucikkekkel a piacot, értéktartalmakkal a cserkapcsolatokat, presztízis-tőke elemzésével a rokonsági relációkat, s fölfejtethető szövetet lát meg a városi lét lenyomataiban, életvezetési modellekben, beruházási stratégiákban, ünnepekben vagy hétköznapiakban, divatokban vagy normákban. Sok ilyen demográfiai és szociokulturális tünemény rejtekezik a tárgyak, bútorok, használati eszközök, viseletelemek, stíluskultúrák és értékrendek belső világában, melyek egyszerűbb, leltárformájú felsorolása (épp innen látszik immár, mennyire!) unalmas maradt mindaddig, míg vallo-másra nem fogták, elmesélni nem hagyták, használati vagy hatóterükben értelmezni sem próbálták jellemző vonásaikat, tárgyi mivoltuk emberi lényegét, funkcióik változástörténetét. Fontos, korszakos opus Granasztóié, melyben az alföldi mezőváros polgári hagyományainak, a városi társadalmak rétegződésének és jelentés-univerzumainak aprólékos

2 Granasztói Péter: *Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében.* (Kiskunhalas 1760–1850). Néprajzi Múzeum, Budapest, Tabula-könyvek 10., 2010, 392 oldal.

rajzolata jelenik meg leíró mintázatok révén, a megértés határain belülre vezetve olvasót, kutatót, pedagógust, történészt, stíluskutatót vagy szociológust akár. Hétköznapi létek, mindennapi életvilágok gazdagsága mutatkozik e kötetben, mely a történelmet újraélni és megszemélyesíteni úgy segíti, ahogyan a múlt idők vallomásai, vallások megértése, emberi és csoporttörékvések sokágú összefüggésrendszere az időbeli rálátást kínálja. Ez elemző pillantásban ha el is tűnnek a mindennapok, de csak a nyomukba szegődő emlékezet újabb percei és évszázadai kedvéért, vagy azért, hogy névtelen hősök, mintakövető polgárok, újabb hétköznapi „aktorok” megismeréséhez biztosítsanak forrásanyagot a részleteik elemzésében a felfedezés örömeit megelégedő kutatóknak.

Hősies szereplőválasztás – mediatizált névtelenség

Eric Hobsbawm olyan szerző, aki markában tartja az időt, s ha olykor elő is veszi, csupán újraszemléli, nevet ad neki, rendszerbe tagolja valami egyébbel összefüggésben. Nemcsak a *Primitív lázadók*-at tanultuk Tőle már a hetvenes években, de ma is sugárzik Felőle a tudnivaló, a história értelméről és értelmezéséről való magabiztos meglepetések tömege. A *forradalmak kora*, a *Tőke ideje*, a *Nacionalizmus*, a szélsőségek és a *Bírodalmak kora* mind-mind olyan metszetek, melyekben a névtelenség, az átmenetiség biztonsághiánya, a nagy vállalatokban bővelkedő merszek, nekibuzdulások, s főleg a helyi közösségekben, szubkultúrákban, mikro-miliókban zajló érlelődések kapják a főszerepet, vagy ha azt nem is mindig, akkor a reflektorfényt. A *Hétköznapi hősök. Ellenállók, lázadók és a dzsessz* című kötetében felvázolt marginális világok, keresztnévükön szólított termelők, férfiak és nők ikonjai, gazemberek és banditák környezete, munkáshagyományok és szakszervezeti szervezetköziség határozzák meg ezeket a körülményeket: politikus cipészek, viktoriánus dámák, avantgárd alkotók, földfogláló szántóvetők, kőhajigáló diákok, szexuális szabadosok lakják ezt a királytalan és nagyemberek nélküli históriát, melynek egészét az utókor is hajlamos „nagyképpően lekezelő” gesztussal „kisemberek világának” elnevezni. A „kisemberek nagysága” csak perspektíva és kontextus kérdése – ők maguk, az érintettek, a hétköznapi hősök éppúgy átélik a történelem mivégre-valóságát, mint a föléljük magasodó úrhatnám világ lakói, csak talán kevesebb köröttük a média, a celebritás, a reflektorfény vagy a csinnadratta. Azazhogy, saját közegükben épp annyi hírnév, rangképesség, napi történelmi szereptudat, sőt „melós dicsvágy” lakozik, amennyi a többi presztízsvilágokban, csak éppenséggel másképpen is élnek vele. A „vidék hagyományai” olyan tradicionális parasztoknak fontosak, akik életműve maga a termelés-termés-természetalakítás; az érzelmek és tettek a gyári munkásnak éppúgy lehetnek ébresztői, mint a mozgalmároknak vagy hivatásos érdekképviselőknek; s végtére a városi „hősök és gazemberek” is ugyanúgy sztárjai egy mindennapi életnek, mint az instant fogyasztásra szánt megasztárok. Hobsbawm mindig is a világ sorsát napra nap alakítani képes érdektelenség látszatokra helyezi a hangsúlyt, fölbirizgálja a figyelmet olyan tüneményekkel, mint például a bevándorlók körüli hangulatkeltés, az idegenektől félelem gépezete, az inautentikusnak tetsző viselkedések normává válása stb. Ezt az alaptételt, hogy ugyanis az emberiség döntő többségét a garantáltan névtelenül maradó emberek alkotják, szinte könnyű is lenne elfogadni, ha nem épp azt bizonyítaná (munkáskáderrel, szövőlánnyal, bevándorolt proliával, menekült avantgárd művésszel és társaikkal példálózva), hogy életük ugyanannyira izgi, mint bármely nemzeti hőse vagy sztáre, csupán kevesebb a „fejfény”, mely a médiát vonzaná, de cserébe több a szűkebb környezet megértő és elfogadó jovialitása. E negatív vonzerő éppen

az, amit Hobsbawm egész életművével a megnevezésre fordított figyelem tárgyává tesz, alázattal hajolva a mindennapi siker, a hőstelen korok mikrogyőzelmei, a nemes alulmaradás krónikája szinte minden résztvevője felé. Nehéz eldönteni, hogy a kötet³ szövegrészeinek sodra maga is mint valami újrafeldolgozott benyomáseggyüttes alkotja meg a történő történelem konstruktumát, vagy a konstrukciók maguk a történelem hajtókerekei az értelmezés területén – de nem lehet véletlen, hogy a szerző épp azzal válik egyedi véleményformálónak: mindenhol és mindig ezt a névtelenségbe öltöztetett „nemlétezőséget” személyesíti meg közvetlen elbeszélői-tépelődői stílusával.

Hobsbawm történelemteóriája (igaz, sokak szemében az aktualizált, átformált mivoltában is egyfajta posztmarxista hagyatékot továbbgörgető tónusban) olyan időt, olyan korokat fog át, melyeket leginkább a mikrohistoria követői tematizálnak időnként. Ami a „radikális hagyomány”, a „vidéki hagyomány” és napjaink történelme keretébe befér – ebben pedig önálló fejezetekben (19–25.) a dzsessz születése és szétterjedése társadalomtörténetileg általa korábban is feldolgozott – populáris zene tematikája különleges egysége a műnek. A dzsessz világa kiváltképp olyan, hogy az új irányzatok, a kezdők, a feltörekvők nemzedékei (az immár dicsfénnel is övezett sztárok, Sidney Bechet, Count Basie, Duke Ellington, Billie Holiday mellett) mindig is névtelen senkik voltak, a blues, a swing vagy más stílusok és irányzatok kezdeményezői, de ekként éppen az idő ritmusának megfelelő új területek gyarmatosításában játszottak főszerepet. A zene „gyarmatai”, korszakai, helyszínei egyúttal az idő ritmusát is hozzák, retrót és visszatérést, földéződést és újraalkotást, revivált és dekonstrukciót egyszerre. Az idők ritmusa, a ritmusok szólistái, a combók és bigbandek részesei korszakokat alkotnak, vénülnek vagy örökifjak maradnak: *„A dzsessz eddig elképesztően erősnek mutatkozott a túlélésben és a megújulásban egy olyan társadalmi közegben, mely nem a dzsesszre született, és nem is érdemelte meg azt... /... del mi rossz van abban, ha az ember csak hallgat, és hagyja, hogy a jövő gondoskodjon magáról?”* (404. old.)

Hobsbawm alapállása a kötet végső kihangzásában – az Amerikát gyarmatosító európai kultúrák terjedési kultuszát és a fogyasztóiség korszakos lázát is beszámítva – épp az, hogy a névtelen egyén (utóbb olykor nevesítve, mint a győztes katonák, térítő lelkészek, vagy épp a krumpli és kukorica termesztésének terjedési sebességét felgyorsító egyszerű szántóvető típusa esetében) gyakorta úgy járul hozzá a korok és kultúrák korszakhatásaihoz, hogy maga sincs tisztában vele, csak alkotja, formálja mindazt, amit korának ritmusa, ciklusai, hőmpölygő hatásai megkívánnak. De ennyiben is a történelem alkotó folyamatainak, a történelemformáló egyénnek tiszteletét kéri, kívánja meg, vagy dicsőíti ez a szerzői attitűd.

A hagyomány mintái és az önironia

Történeti forrás-e a humor, a vicc, az ugratás, az ironikus-cikizős attitűd, a viselkedési minták és életvezetési szabályok normarendszerének merevségeivel vagy képtelenségeivel összefüggő nyelvi játékoság? Az, mégpedig meggyőző erővel és nyelvi gazdagsággal az, ha nem a lecsupaszított szót, a minimalizált jelentést, az akut vagy időleges értelmezést tekintjük, hanem épp ellenkezőleg, ezt nevezzük meg olyan alapnak, lényegi tüneménynek, melyre azután a lehetséges értelmezések épülhetnek.

3 Eric Hobsbawm: *Hétköznapi hősök. Ellenállók, lázadók és a dzsessz*. L'Harmattan – Esmélet Alapítvány, Budapest, 2009, 432 oldal.

Ezt a talányos, de annál szórakoztatóbb, a vidító mivoltában is bölcsen játékos világot hozza közelebb Papp Richárd, aki az imák és rituálék világában járatosként segíti előseregleni a jelentések, szimbolikus hatásegységek életteli világát egy budapesti zsinagóga mindennapi létmódjából és nyelvi-kommunikációs miliőjéből. Ebből a (talán leginkább megismeréstörténetinek nevezhető) nézőpontból, és a kötet olvasójaként úgy látom Papp Richárd kulturális antropológiai oktatásban és terepkutatásban eltöltött évtizedeit, hogy a kezdetektől jelen lévő vallási identitásra fókuszáló kérdezőmód mellett folyamatosan napirenden tartotta a kortárs kelet-európai kisebbségi sorshelyzetekre kiterjesztett érdeklődést, melyet az utóbbi évtizedben a zsidóságra koncentráló kutatások specifikáltak. Munkásságában a „kisebbségkutatási” évtizedet összefoglalva (jobbára az MTA Szociológiai, majd Kisebbségkutató Intézetében vállalt szereppel), a határon túli etnikai csoportokra vonatkozó figyelem volt jellegadó (magyarországi szerbek, csíkszeredai románok, munkácsi zsidók, vajdasági egyházak, feketicsi magyarok), és a felvidéki-kárpátaljai, erdélyi és délvidéki terepkutatás volt túlsúlyban, az általa szerkesztett kötetek, tananyagok, szakkönyvek és forrásmunkák ugyanakkor mindehhez igen széles körű kutatásgyakorlattal járultak hozzá. Ehhez, s főként a hazai vallásantropológia fejlesztésében vállalt munkásságához kapcsolódik a Boglár-iskola egyik jellemzőjeként (már a hazai kulturális antropológia tanszék alapítási kezdetétől), hogy a szimpla teljesítménymutatóknál a sokkal lényegesebbnek tartott kutatási gyakorlatot elszántan vállalja, s ez opusban már tényleg a humorban sem ismer tréfát, ha a hétköznapi élet és értékrendek, normák és jelentésteretek antropológiai áttekintése a célja. A *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény?* című kötet⁴ a budapesti Bethlen téri zsinagóga hívőkörének narratív néprajzi, szociokulturális, vallásantropológiai elemzése, melyben a viccek, nyelvi kontextusok, gondolkodási struktúrák és identitásmegjelenítések komplex feltárása mutatkozik meg. Áttekintésében nemcsak látványos, asszociatív, szórakoztató és inspiráló derű, de a szimbolikus közlésmódok egy igen kevesek által taglalt szakterülete mutatkozik meg ironikus szemléletességgel és a szaktudományt az élvezhető interpretációk szintjére emelő leleményességgel. A Szerzőnek s kötetének is az a sajátos szándéka (amiben a *terepkutató* elemi kötelezettségeinek egyike dominál), hogy ne csupán a rejtett világok meglátása vagy élményközösségi megnevezése váljon fontossá a humor révén, hanem a kutatótt terep közösségeinek, éltetőinek önnön narratívái is helyet kapjanak a belátásokban, ideértve az önreflexív és szarkasztikus humort is. Ebben éppúgy arculatot nyer a rituális emlékezet, a közösség tagjainak portrészzerű körképe, a „hordozhatóvá tömörített történelem” közösségi interpretációja, miként a viccek sok tucatjának közlésével egyfajta intuitív „típuskatalógus” is. Papp Richárd e kötetben a performativitás részévé avatja a rítusban részt vevő kutató *saját narratíváját* is, érintettségének és a megemlékezési vagy hétköznapi rítusok szabályszerűségeinek átélési struktúráját is, szerephez juttatja a megismerési mód komplex jellegét is, azaz: a rituális emlékezetet mint kulturális állandót vizsgálja, az émikus és étikus megközelítés olyan szinkronitását/harmóniáját hozza elénk, amit a „zsidóviccek” közlései során megannyi kötetben sem találunk meg. Harsogóan kacagtató és mosolyognivalóan könnyed viccek sokasága révén könyvében hangot kap a rítusban újraélt mítosz, az emlékezet szerepe és az önreflexív narratívák ironiája, a közösség tagjainak mély embersége és esendősége, kultikus átélés melletti életvilágukat a kívülálló nézőpontjával is vegyítő életvidámsága. Röviden: a Kohn bácsi-kötetben (a könyvcím magyarázata a megértő

4 Papp Richárd: *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó közösségben*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009. 200 oldal.

és ironikus grafikai illusztrációk révén még gazdagabb akusztikát sejtet, de éppen a könyv legpéldásabb témakörét adja, itt röviden „elmesélni” még ironikusan-viccesen sem lenne érdemes!) ezáltal a társadalmi és vallási identitás-univerzum megjelenítési esélyét hordozza, s olyan komplexitást testesít meg, melyet a részt vevő megfigyelő és az értelmező közösséghez tartozó „elbeszélő” közösen él át és közvetít a befogadó világ, a környezet felé, mintegy választ adva annak aurájára, hatásaira, az élő humor keletkezési folyamatára is. Ebben a feltáró, megnevező, értelmező-közösségi gyakorlatot átélni segítő habitusban nemcsak Papp Richárd kutatói énje válik élményközelivé, hanem a kutatói és egyetemi oktatói „tolmácsszerepe” egyaránt markánsná válik – miképpen maga a zsidó humor s a Bethlen téri közösség önkreatív léte is épp így közvetítő szerep nemzedékek, áthagyományozható kulturális tartalmak, életforma és életvezető értékek gazdag historikumában.

Vallások világa, világok vallásai

Lerner Balázs és Tóth Imre világok vallásairól, szakrális tereiről alkotott lenyűgözően impozáns albuma⁵ nem egy ponton félreérthetetlenül lexikon, másutt sosem hallott jelenségek vallásantropológiai vázlata, megint másutt szűkszavúan értelmezett fotókiegészítés vagy kutatói élményvilág érzéki átadása a vizualitás ráadásaképpen... A kötet önmagáról csak annyit állít: *„Ez az album arra tesz kísérletet, hogy közérthető formában mutassa be a világ vallásait, a vallásos ember elé táruló világot. Az első részben magát a vallásos embert mutatjuk be. Ebben nagyszerű fotók lesznek a segítségünkre, amelyek a vallásos tapasztalatot érzékletesebben közvetítik, mint az adatszerű leírások. A második részben a vallás és a társadalom kapcsolatát tárgyaljuk. Képeink segítségével megmutatjuk, hogy milyen rendkívül nagy hatással van a vallás modern hétköznapjainkra is, és hogy miként befolyásolják politikai, gazdasági rendszerünket, időfelfogásunkat, művészetünket, testképünket a különböző vallási meggyőződések. A harmadik részben a világ vallásaival foglalkozunk. Fotókkal és rövid szöveggel bemutatjuk a jelenleg is élő vallásfelfogások főbb jellegzetességeit, rámutatunk a köztük lévő hasonlóságokra és különbségekre. Megpróbáljuk megfejtetni, hogyan teremtik meg a gyorsuló, globalizálódó világunktól való eltávolodás lehetőségét, illetve hogyan élnek a globalizáció lehetőségével. A vallások világa végtelenül változatos, könnyű elveszni benne, ezért erősen támaszkodtunk a kulturális antropológia tudományának eredményeire. A vallásantropológusok mellett szociológusok, filozófusok, teológusok munkáit használtuk fel a szöveg megírása során, a legjelentősebb tudósokra külön szövegdobozokban hívtuk fel a figyelmet.”*

A Szerzők opusa tartalmilag fedi a címben vállalt általános ismeretközlési célt, s bárha a szövegszerű megjelenítés közben némi egyenetlenség mutatkozik az egyes vallási mezők-terek leírásában, de ezt olykor a hazai vagy egyetemes jelenlétük, elterjedtségük, ismeretlenségük bizonytalansággal indokolja. Egészében arányos, helyenként kifejezetten részletes a leírás, ez jól tesz a kötet szakmai (etnológiai, vallástudományi, történetkutatási, szociológiai) szempontú értékelésének. A belső aránytalanságok talán oldhatók lettek volna azzal, hogy a terjedelmet nem minden tekintetben növelő, rövid, de egyúttal aktualizáló mondatok jelezhetnék az egyes vallások (különösen az ezoterikus, mozgalomjellegű irányzatok) hazai előfordulásait (ezt részben a képanyag is tükrözi pl. a Krisna-tudatúak esetében, de másutt is). Amennyiben a vallások „univerzalizása” kiadói üzenetet közvetít, vagy valamiféle szerkesztői-szerzői döntést rejt, nem kellene minden-

5 Szalay-Pannon-Literatúra Kft., Kisújszállás, 2009. Kemény táblás színes fotóalbum, 205 oldal.

képpen ragaszkodni a magyarországi jelenlét jelzéséhez, de a kötet egész kisugárzását javítaná talán, ha „magukra ismernének” a hívek..., vagy ráébrednének az egyes irányzatok konkrét jelenlétének mikéntjére is környezetükben, esetleg épp a szakrális terek és idők hullámmzásában helyeznék el a ráébredések impresszióit. Megannyi kisegyház, szekta vagy „szekta” kimarad ugyan a kötetből, helyettük viszont szerepelnek mások, ilyenmód megteremtődik az egyensúly, amely iránt hiányérzet mutatkozna, ha csupán „elhatárolódást” mutatna a mű. Ugyancsak ezt a belső arányegységet, arányosságot (értsd: ne jusson ugyanannyi szöveg az iszlám világvallás és egy kétezres létszámú helyi rítusközösség leírására!) pótolhatná esetenként (vagy egy mellékelt forrásajánlóban, netán utószóban) az egyes vallások hazai elérhetőségének jelzése (internetes címek, honlapok, források – pl. Terebess, zsidó.hu és más oldalak – beiktatása, „linkelése”), továbbá az egész kötet alkalminak tűnő megjelenítését éppen tudományos használhatósága szempontjából növelné egy kiadósabb bibliográfia is. (Ezt könnyedén átlapozza, aki nem kíváncsi rá, de használhatja, aki viszont árnyaltabb tájékozódásra hajlamos. A záróoldalakon lévő forrásjegyzék szépecske és impozáns, de a szimbolizált és értelmezett világok felé kevesebbet nyit, mint maga a képanyag).

Szakmai korrektség s olykor (a roppant jó képeknek hála!) a mives összkép, melyet kapunk a könyvből, szinte csak esetenként tér el a megkívánhatótól, viszont a könyv első blokkja, mely a kortárs, nyugati, igényes vagy korrekst ismeretközlő művekhez méltó módon igyekszik jelezni egy-egy jelentősebb kérdéskör, vallási tudat vagy felekezeti kultúra egy-egy kiemelkedő kutatójának személyét, felfogásmódját, a vallásos gondolkodásról szóló mai közgondolkodásban immár alapismeretnek számító hagyatékát – a kötet további nyolctized részében elmarad...! Nem okvetlenül kéne minden oldalpáron kutatóknak is szerepelnie, de jó lenne, ha a vallások gyakorlásán túl ezek kutathatóságát, problematikáit, általánosságokban meglévő specifikumait és sajátlagosságában rejlő univerzalitását is jelezné helyenként valami! Erre a célra megfelel a portrészertű rövid bemutatás, karakteres kérdésfelvetés, életmű részeként ránk hagyott felfogásmód földézése, s ezt több helyen jó lett volna még beiktatni (megítélésem szerint olykor akár a képméretnek apróbb csökkentése árán is! Végtere is ez nem pusztán képeskönyv!). Ebből nem következik, hogy tankönyvként ne válna be, viszont átvezető megoldásként érdemes lett volna egy-egy vallás esetében apróbb szövegek közti utalást tenni arra, hogy pl. „mint erről Eliade leírta”, vagy „a Max Weber nyomán így és így vélt...”, „Durkheim szerint...”, „Freud *Totem és tabuja* alapján...” stb. E téren hiányolok is néhány magyar kutatót, akiknek munkássága a vallástudomány, a kulturális antropológia vagy vallásantropológia nemzetközi ranglistáján is méltó helyen szerepel (pl. Pócs Éva, Róheim Géza, Boglár Lajos, Kunt Ernő, Marót Károly, Bodrogi Tibor, Vargyas Gábor, Lammel Annamária, Losonczy Anna Mária, Voigt Vilmos stb.), róluk (részint klasszikusokról, részint kortársakról) többet is elviselt volna a könyv, s érdemes lett volna gondolni a felhasználó, olvasó, kézikönyvet kereső, alapszíntén tájékozódni kívánó emberre is, nem csupán vásárlóként, hanem a következő kötetek iránt érdeklődő, fogékonnyá tett lélekként...! Ez az album most, a vallásokról egyre több megjelenő szakkönyv mellett, mindezekkel együtt is, olyan gazdag összképet ad, mely lexikonnak is megteszi, tematikus világutazásnak is kellemes, de meg az összehasonlító és multikulturális szemléletmódoknak kifejezetten kedvező attitűd népszerűsítéséhez is hozzájárul. Jelzik a Szerzők, hogy a kimaradt vallások-egyházak (pl. a szcientológia, kvékerék, unitáriusok) nemcsak terjedelmi kritériumok szerint, de olykor az egyház/vallás/hitfelekezet/közösség státusoknak sem mindenben felelnek meg, így a parttalanságig bővített körkép végeláthatatlan újabb övezetek bevonását

igényelné (példaképpen csak Magyarországon 2008-ban 155 bejegyzett egyház volt, ezek pusztá seregszemléje is újabb kötet lenne...).

Fontos a Szerzők előszavának és bevezető fejezeteinek vállalása a téren is, hogy a megértés, a „pusztá racionalitással”, nem mindig kezelhető tünemények megismerési feltételeihez járuljanak hozzá. A kizárólag egzotikumot kereső, mások hitében és világában az „elfogadhatatlant” látó szemellenzösségnek hatékonyan mond ellent a vallás és a társadalmak kapcsolatrendjére vonatkozó második fejezet, melyben a hétköznapi hitek, szakrális világok rejtekező, vagy éppenséggel harsányan látványos jelei közötti eligazodásban nyújtanak segédkezet. A szellemlényekkel, természetfölöttivel, „érthetlenségekkel” belakott rend, melyről sokszínű árnyalatokban beszélnek, jellemzően az analógiakeresés, a példa, a hasonlato(sságo)k területére kalauzol, s ebben látható az alkotó szerzőpáros eredendő szándéka. A szimbolizáció, a kultúra hétköznapi aspektusainak formatana, a megismeréstörténeti példák harmonikus egysége talán itt a legintenzívebb a kötetben, ahol az egyházi, közösségi kultuszok vallásos emberre érvényes antropológiai felfogásmódjait ismertetik. Kivételes kötet ez, annyi bizonyos, s ha ott lehetne nagyobb könyvtárak, közlésképes emberek mindmegannyi könyvtárában vagy könyvespolcán, az talán maguknak a hiteknek, hívó világoknak is impozáns sikeréhez, terjedéséhez járulhatna hozzá.

Névtelen hősök, jeltelen korok, jelentésszerű egzisztenciák... Korok és kultúrák, korszakok és identitások lajstroma világlik ki könyvek, tájrajzok, az emlékezeti irodalom utóbbi időkből megjelent opusaiból. Korok és korszakok, az idő lenyomatai, letűnt mindennapok és továbbélő emlékezeti hálók fogják magukba az élményrengeteg átláthatatlanságát... Értelmezések, olvasatok épp ezért számosan vannak. Olykor saját korunk maga az oksági következmény, máskor a történő történelem egyéb látszatai tűnnek értelmesnek, értelmezhetőnek. Egy baloldali történeti ikonográfia, egy vérvád társadalomtörténete, egy mezőváros díszletei és jelmezei, vagy egy zsinagógai vakuvillanás – egyaránt a múlt és tartalmas, félelmes, de olvasható idő alakzatai. Könyvek, melyek ilyesmikről szólnak, lesznek így tanúi az időnek, kortárs létnek, alig látszó avulásnak és omlásnak, társadalmi tempóknak, közösségi viszonyrendszernek, hétköznapi hősiességnek vagy rejtelmes elmúlásoknak..., terek világának, s mindennapi történések lenyomatainak. A „többi” szinte már „csak” a mi feladatunk: olvasni, értelmezni, belátni, újraértékelni. Az időtlenségig, s tovább...

Pósa Zoltán

Egy bolgár vallomásai

Doncsev Toso „breviáriumáról”

Az *Egy bolgár vallomásai* Doncsev Toso breviáriuma, olvasókönyve, mely szellemi iránytűként segít eligazodni egy minőségi szempontból megkerülhetetlen életműben. Találók a rímeltetés Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* című 1934-ben, illetve 1935-ben megjelent kétkötetes önéletrajzi ihletésű regényére. Ahogy Márai vall szülővárosáról, Kassáról és a magyarsághoz, a magyar kultúrához, a trianoni országcsonkoláshoz fűződő stigmákról, a gyermekkor idilljéről, úgy formálódik ki Doncsev Toso breviáriumból három-négy műfaj tükörcsarnokában megsokszorozva a magyar–bolgár gyökereire egyaránt büszke alkotó ember arcképe. Doncsev Toso magyar anyja, bolgár apa gyermekeként jött világra 1944. április 8-án, Budapesten, tőle tanultam a szóviccet, amely szerint anyanyelve magyar, apanyelve bolgár. Regényeinek, hosszúélbeszéléseinek, novelláinak, életrajzi esszéinek meghatározó része játszódik az ötvenes-hatvanas években még szinte falusias pesti Zoltán utca és környékén. E nyájas vidékről szóló expresszív képeket az analitikus-visszapillantó időkezelés ütemét követve szövi át a magyar és a bolgár rokonoknál átélte vidéki, magyarországi és bulgáriai emlékek millió színárnyalatú kaleidoszkópja.

Ahogy Doncsev Toso egész életművén, az új kötetén is vezérfonalként húzódik végig a Budapest–Szófia leitmotív, a jelen és a jövő állandó egybejátszatása. Egy-két szót ejtve korábbi munkáiról is, a 2006-ban megjelent *Ica néném elátkozott boldogsága* című epizódregény valódi jelenideje az 1956-os forradalom és szabadságharc vérbe fojtását követő másfél esztendő. Ica néni meséiből és a gyermek emlékpantoptikumából élénk táru a történelmi közelmúlt és a régmúlt. Doncsev Toso ismeri az írásművészet valódi titkát, képes szóra bírni a levesestálat, a porcelán hajás babát és a böllér bőrkötényét egy csodálatos nagynéni optikájával. Bár legalább egy tiszta meseforrás rokona valószínűleg mindenkinek van, ám ahhoz, hogy valaki ennyire érzékletesen át tudja adni az Ica nénik üzenetét, ahhoz a Doncsev Tosóéhoz hasonló elemi tehetség szükségeltetik.

E mágia folytatódik *A kun hercegnő* elbeszéléseiben és az új kötetben. Az ősoktól reá hagyományozódott múlt tükörcsarnokában éljük át például az ágyneműtartóba bújtatottak iszonyatos félelmeit, az ötvenes évek kivégzéseinek árnyékában lejátszódott gyermekkor megannyi derűs-rettenetes árnyalatát. S az íróval levonjuk a tanulságot: a keresztény ember megbocsájtó, ám a kommunista bűnöket nem lehet elfelejteni. Formavilágáról, látásmódjáról Krúdy Gyula költői anekdotikus múltat, jelent egyesítő emlékfolyamára, Jókai Anna spirituális realizmusára, Gelléri Andor Endre tündéri realizmusára, Jordan Radicskov vaskosan erőteljes palettájára, Hrabal alpárian zseniális groteszk humorára gondolunk, ám Doncsev Toso alapjában véve senkire sem hasonlít, eredeti mesélő tehetség. Az *Egy bolgár vallomásai* című kötet barbár erejű elbeszéléseiben ott feszül a minden korábbi diktatúránál szörnyűbb és véresebb Rákosi-korszak megannyi rémsége, mégis árnyalja és teljesebbé teszi a képet az esetlenül szeretetre méltó kisemberek csak azért is derűje, békebeli mikrovilágot teremtő életétvágya. A nagyon is póre valóságot és a Zoltán utcai régióban terjedő legendákat egy bizarr történet, a *Trafikos titka* örökíti meg, melynek pajzán erotikája Fellini *Amarcord*-jának ízeit, színeit idézi emlékeze-

tünkbe, azt is bizonyítván, hogy egymástól egészen távoli világok mendemondái mennyire hasonlóak, kivált, ha a tudatos írói paletta mitológiai irányba teljesíti ki a történetet. Ebben a vérfagyasztóan groteszk horrormesében az olvasó számára kiderül a sámsoni erejűnek gondolt, hadirokkantnak vélt, háborús hősként tisztelt trafikosról, hogy vele született csúf testi hibája miatt biceg. Nem Sámson hát, csak egy szomorú, füllentős faun. Az ókori komédiák kacagó-zokogó maszkját idézőn egyszerre sírunk és nevetünk az egykori apáca, a fasiszta kommunizmus üldöztetéseitől mosónővé deklasszálódott Anasztázia sajátos deflorálódásának történetén is. A horror és az idill szintézisét valósítja meg az *Apám ezüstfelhőket álmodott* című hosszúelbeszélés, amelyben a Mennyországból a bolgár nagymama, és a híres kispesti halottlátó asszony figyelmeztetik az elbeszélés főhősét az elkövetkező borzalmakra. Úgy is lesz, a halottlátót a kommunisták kékcédulás győzelme után Kistarcsára internálják, és elállamosítják a bolgár apa, magyar anya és a család megélhetését biztosító kis boltot. A címében is ordítva kegyetlen, a korábbi kötetnévadó *Farkasüvöltés – kutyavonítás*, a halál és a gyász hétköznapi borzalmát megidéző novella, a székely népballadák húsba, csontba vágó vadságával jeleníti meg az államszocializmus bulgáriai hétköznapijait. Kisregénybe foglalt, egyetemes ívű panorámakép az *Umnata! Avagy a boldogság öt feltétele* című hosszúelbeszélés. Az író egy hivatalos és szegényesen nomád bolgár út során idézi meg a sokat szenvedett, velünk sokban rokon fátumú, sokak szerint vérrokon bolgár nemzet történelmét a török elnyomástól, a több rendbeli hamis és valódi felszabadulásokig. E látomássorozatra teszi föl a koronát Doncev Toso bolgár nagyapjának öt bölcsessége az élet értelméről: a tiszta lelkiismeretről, az egészségről, az anyagi boldogulásról, a hivatásról és a családról.

A műfajilag, nyelvileg összetett kötet esszéinek tiszta narrációjú, novellisztikus tónusa és a bolgár-magyar polgári intellektuel világos életfilozófiája kapcsolja össze az irodalomtörténeti, politológiai esszéket, a szakkritikákat a par excellence szépirodalmi művek makrokozmoszával. Az örkenyi groteszk tónusában idézi föl Doncev Toso egy régi konferencia hangulatát, amelyen a bolgár irodalom nagyhatalmú, ám feledésre ítélt sematikus alkotói, Mladen Iszaev és Sztojan C. Daszkalov dühöngve szembesülnek azzal, hogy kimaradtak *A bolgár irodalom kis-tükre* című Juhász Péter-kötetből. Kicsit tallózva az esszék között arra is választ kapunk, hogy miért tolmácsolta leghitelesebben Nagy László a bolgár líra óriásait? Azért, mert a magyar népköltészet, a magyar mítoszok olyannyira egy tőről fakadnak Nagy László költői énjével, hogy általuk a bolgár mitológiának is egyenesen a szívébe költözhetett úgy, mintha mindig is ott lakozott volna.

(*Napkút Kiadó, 2014*)

Alföldy Jenő

Irodalmunk végvára Délvidéken

Pintér Lajos: „Gyűjtsd a termést kalangyába”

A *Kalangya* története (1932–1944)

A trianoni döntéssel szétdarabolt, magyarok lakta területek közül nem tudnék választani abból a meggondolásból, hogy melyiknek az elkanyarítása fáj legjobban. Trianon – maga a fájdalom: egyetértek Illyés Gyulával abban, hogy magyar az, akinek Trianon fáj. Erdély a legnagyobb hiány, lélekszámban is. Ott született apám, nosztalgiam „határtalan” – és mégis: a Délvidékhez még különösebb érzelmek fűznek, mert az iránta való fájdalomba szégyen vegyül. Egyrészt a jugoszlávokkal kötött meg nem támadási szerződés felrúgása és Teleki Pál öngyilkossága, másrészt az Újvidéki mészlárlás miatt – igen, akkor is, ha a szerbek irgalmatlan bosszúja *hússzoros* volt. S ezzel még nincs vége: a „láncos kutyázás” és a szerb határ elaknásítása moszkvai függőségünk egyik legundorítóbb marionett-megnyilvánulása volt. Igaz, hogy Tito is zsarnok, de legalább a jugoszlávok „saját diktátoraként” (nem úgy, mint nálunk a Moszkvából zsinóron mozgatott Rákosi és Kádár), és nem mellékes, hogy (Nagy Imre előtt) Tito (és az őt demokratikus gondolkodásával sokszorosan meghaladó Gyilasz) szakított elsőként Sztálinnal a közép-európai országok közül. 1956 végén, 57 elején számos magyar menekült a déli határon át kapott utat Nyugat felé, ezt sem felejtsem el. Meg azt sem, hogy az 1988 előtti években, évtizedekben a vajdasági kiadók jóvoltából sok olyan, Magyarországon keletkezett írás jelent meg, amely itthon nem láthatott napvilágot. Szomszédjaink közül a délre gondolok a legtöbb rokonszenvvel, miközben, ha rajtam állna, a többivel is sürgetném a megbékélést, és mindenféle sovinizmust eltörölnék.

Pintér Lajos költő most egy olyan könyvvel állt elő, amely a két világháború közötti Jugoszlávia egyik legfontosabb magyar kulturális fórumának, az 1932-től 1944-ig működő *Kalangyának* a történetét mutatja be. Elemzése jól világítja meg azt a tényt, hogy a három nagy elszakított terület (az egyszerűség kedvéért: Észak, Kelet és Dél) közül a délvidéken szerveződött meg legnehezebben elszakított hazánkfiai irodalma. (Kárpát-Ukrajna akkor még Csehszlovákiához tartozott, ezért azt is „Északhoz” sorolom.) A főként Szenteleky Kornél író és költő által már a húszas évek óta előkészített és 1932-ben megvalósított – s 1933-ban bekövetkezett haláláig szerkesztett – folyóirat mellől hiányoztak az olyan patinás irodalmi múltú szellemi központok, mint amilyeneket a csonka országon kívül Erdély és a Felvidék mondhatott magáénak. (A radikálisan baloldali, máig is élő, bár a történelem változásainak sokszorosan kitétt *Híddal* 1934-től 1944-ig párhuzamosan működött a *Kalangya*.) A két háború közötti kultúra viszonylagos szegénysége sok mindenre visszavezethető, a legtovább ott fennálló török hódoltságtól egészen odáig, hogy a Monarchia idején a déli régióknak főként Szeged és Pécs volt a szellemi központja, s ezekről elszakadt a „határrendezés” miatt. Újvidéknek, Szabadkának vagy Eszéknek önmagában nem volt olyan összetartó szellemi ereje, mint Erdélyben Kolozsvárnak, Marosvásárhelynek és még néhány nagyobb városnak, Szlovákiában Kassának vagy Komáromnak. A délvidék kulturális múltja – a horvátoknak is, nekünk is nagy költőt adó Zrínyiek óta – nem olyan gazdag, mint például Erdélyé s a Partiumé. A szabadkai, újvidéki és más jugoszláviai településekről a legnagyobb tehetségek – Kosztolányival az élen – szinte menekülésszerűen távoztak Budapestre, hogy képességeiknek megfelelő fórumokat találjanak, vagy éppen teremtsenek maguknak.

Igaz: a délvidékről elszármazott írók nem lettek hűtlenek szülőföldjükhöz. Emlékezzünk csak Kosztolányi *Aranyáskányának* ide vonatkozó, szerzői önvallomásnak tekinthető részletére

és számos versére, versiklusára. A széles látókörű, ugyancsak igazi európeérnek nevezhető, Pozsonyba költözött Kázmér Ernő hűséges szerzője maradt a folyóiratnak. Így is hallatlan erőfeszítésekre volt szüksége a betegeskedő Szentelekynek és utódainak, hogy tartósan működővé tegyék a folyóiratot. Pintér Lajos 1977-ben, még egyetemistaként írta művét (Czine Mihály tanári irányításával), és ekkor bajosan térhetett ki arra, hogy a különösen „tevékeny” jugoszláviai titkosrendőrség milyen éberen őrködött a magyarság szellemi élete fölött.

A találékonyság és életrevalóság azonban nem hiányzott a maradék vajdasági magyar értelmiségből. Szentelekynek és főszerkesztő utódainak, Szirmai Károlynak, Herceg Jánosnak s munkatársaiknak (például Csuka Zoltánnak, Radó Imrének, vagy a folyóirattal mecénáskodó Kende Ferencnek) sikerült rávenniük sok anyaországi, erdélyi és felvidéki magyar íróra, hogy a folyóiratban közölt műveikkel és a *Kalangyáról* más régiókban s az anyaországban adott ismertetőikkel növeljék a fórum népszerűségét és elismertségét. Áprily Lajostól, Tamási Árontól Szabó Lőrincig, Radnóti Miklósig széles skálája mutatható ki azon íróinknak, akik külső munkatársként részt vettek a fórum üzemeltetésében, jó hírének növelésében. Legkövetkezetesebben a *Tanút* 1933-ban elindító Németh László szállított szellemi muníciót a folyóiratba. Eszmei segítsége igen becsesnek mondható.

Szükség is volt erre. A rokonszenves írói és emberi arculatú, sajnálatosan rövid életű Szenteleky Kornélnek sokáig inkább a jó szándéka és szervezői aktivitása érvényesült a folyóirat elindítása előtti és alatti években, mint programalkotó elképzelése: koncepcióját nem tudta markánsan körvonalazni. Az ő szóhasználatában a „couleur locale” és a „genius loci” írói kifejezése volt a legfőbb cél, minél artisztikusabb és humánusabb ember- és tájbrázolással. Ez többnyire még messze állt a *Kalangyával* csaknem egy időben induló anyaországi és erdélyi népi mozgalom leleplező erejű szociográfiáiról hullámától csakúgy, mint az Ady-féle „magyar, oláh és szláv bánat” közös kifejezésének örökségétől. Ő is szívesen helyt adott a horvát, szerb, szlovén irodalom fordítóinak, és távol állt a nacionalizmus propagandisztikus irodalmától, de a régió kultúrájának tudatos szervezésében rászorult a nagy távlatokban gondolkodó és a birodalmi kultúra-politika különböző formáinak ellenálló, mindenben az értékeset és maradandót kereső Németh László tanácsaira, s a babitsi, móríci *Nyugat* értékeit is szeretete volna követni a helyi tehetségek felkutatásával. De a *Kalangya* inkább a Bartha Miklós-társaság szolidabb ágához állt közel, mint a Márciusi Frontot előkészítő, markánsan kritikai nép- és társadalomábrázolóhoz. A régió tehetségeinek összegyűjtésében így is nagy érdemeket szerzett Szenteleky. Eszmei összetartó erőnek viszont a hely szellemének érzékeltetése kevés. A levelezésben, kéziratküldésben és a *Tanúban* elkezdett szemlélésével főként Németh Lászlónak köszönhetett sokat Szenteleky, és főként Szirmai, s amennyire lehetett – az egyre zordabb háborús körülmények ellenére – Herceg János is, aki a *Kalangya* megszűntével, 1945 után a *Hidnál* folytatta irodalomszervezői tevékenységét. Jórészt Németh Lászlónak köszönhető, hogy a déli régió egyik fő orgánuma nem a taine-i milióelméletnek megfeleltetett vagy a pusztá szórakoztatásra szánt provinciális fórumok számát gyarapította, hanem a kortárs délszláv irodalom humanistaival együttműködő, saját karakterű, az egyetemes magyar kultúrával egybeolvadó tényezővé vált, amíg tehetette. A folyóirat a második világháború éveiben is megtartotta függetlenségét a fasiszta barbárságtól, de ez mégis a hanyatlás ideje volt, érthetően: a legnyersebb létkérdések túlharsozták, túldörögtek a költészet, az elbeszélés, a gondolkodás és az írói tiltakozás szavait.

Pintér Lajos sorra említi a Délvidék irodalmának jelességeit. A folyóiratot szerkesztő, s már említett írókon kívül olyanokat, mint Majthényi Mihály, Dudás Kálmán, Gál László, Börcsök Erzsébet, Kristály István, Cziráky Imre, Csépe Imre például. Érdemes megjegyezni nevüket, mert egy olyan tájajegységnek, mint a Délvidék, nem arra van szüksége elsősorban, hogy egy „kisebb Nyugatot” vagy egy „délvidéki Kelet Népet” valósítson meg. Nincs szomorúbb, mint amikor egy regionális helyzetű orgánuma a centrumban működő írók „maradék” műveinek lerakatává lesz, s beéri azzal, hogy gyöngé másolása legyen a főváros szellemi központjában kialakult, sikeres fórumoknak. El kell ismerni: szükség van arra, hogy „nagy nevek” nagy műveivel is ki-kirukkoljon, éreztetve, hogy a szellemi élet vezetői megbecsülik a folyóiratot, mely nem nyugszik bele a peremlét reménytelenségébe, de a legtöbb, amit tehet, az, hogy saját, lehetőleg helyi, vagy másutt otthonra nem találó tehetségeket fedez föl, támogat és enged kibontakozni. A *Kalangya* szerzőgárdája egy-egy vers- vagy novellaantológiában is megmutatta

eredményeit, és nem volt szégyellnivalója. A *Korunk* vagy a *Sarló* hírnevét talán nem érte el a *Kalangya*, de jelentősen hozzájárult ahhoz – ezt már én teszem hozzá Pintér Lajos kitűnő és hiánypótló áttekintéséhez –, hogy az 1945 utáni jugoszláviai fórumok, az évek múltán például Fehér Ferencsel, Brasnyó Istvánnal, Bori Imrével, majd a fiatalabb korosztály izmos tehetségeivel megerősödve, európai színvonalú folyóirattá nővessék a *Híd* folyóiratot. És a külön arculatot teremtő modernség, az avantgárd fórumait is életre segítsék akkor, amikor Magyarországon – Pintér Lajos könyvének írásakor, a hetvenes években – ez még elképzelhetetlen volt: a hagyományosabb *Híd* mellett megszületett az *Új Symposion*, amely ugyancsak élvonalbeli költőket, írókat és nélkülözhetetlen „kismestereket” adott a magyar irodalomnak.

Örömmel üdvözölhetem ezt a viszonylag kis terjedelmű könyvet mint remek kezdeményt, mint visszajelzését annak a hősie és áldozatos munkának, amelyet a Délvidék magyarjai vállaltak a második világháború előtti és alatti másfél évtizedben a szellem szabadságáért. Egyetértek azzal, amit a könyv előszavának írója, a délvidéki irodalomtörténész, Fekete J. József – egyebek közt kiváló Szentkuthy Miklós-kutató – állapít meg Pintér Lajos könyvének tanulságaként: „*A Kalangya (...) négyes kötődésben igyekezett megtalálni helyét, kapcsolatot tartott a helyi alkotókkal, az egyéb kisebbségi irodalmakkal, a délszláv irodalmakkal és a magyarországi irodalmakkal. Tegyük hozzá, a világirodalommal is.*” Futólag azt is meg kell említenem, hogy volt idő (megint csak emlékeztetek rá: ilyen időszakban keletkezett a még nagyon fiatal Pintér Lajos könyve is), amikor az anyaország nagy költői, olyanok, mint Weöres Sándor, vagy mint Illyés Gyula egészen 1988-ig letiltott nagy műve, az *Egy mondat a zsarnokságról* a vajdasági magyar értelmiségieknek, irodalmároknak köszönhetően megjelenhetett. És az is nevezetes tett volt, hogy a kiváló irodalomtörténész, Bori Imre a marxista esztétika korlátainak szorítása nélkül írhatott az itthon kínosan vagy sehogyan sem kezelt nagyokról, olyanokról, mint például Kassák Lajos, Weöres Sándor, Juhász Ferenc vagy Nagy László.

Talán egy kissé eltértem a tárgytól, de jó szívvel ragadtam meg az alkalmat Pintér Lajos bátorságról és tájékozottságról tanúskodó munkájának örvé, hogy az időben kissé kiterjesztve a mű tárgyát, kifejezhessem rokonszenvem az igen sajátos körülmények között működő délvidékiek iránt. És ez alkalmából is aláhúzzam az ilyési gondolatot (szabadon idézve): a centrum felelőssége, hogy a különféle régiók ne váljanak provinciákká, de ezért a régióknak is meg kell tenniük azt, amit lehetséges.

(*Életjel Könyvek, Szabadka, 2013*)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

